

Trosaåns avrinnings- område

Kulturhistorisk inventering

Titel: Trosaåns avrinningsområde
Utgiven av: Länsstyrelsen i Södermanlands län
Utgivningsår: 2021
Författare: Anna Ulfhielm
Foto: Anna Ulfhielm
Diariennr: 431-1750-2021
Rapportnr: 2021:13
ISSN-nr 14000792

Rapporten finns på: www.lansstyrelsen.se/sodermanland/publikationer

Eller kan beställas hos
Länsstyrelsen i Södermanlands län
611 86 Nyköping
Tel: 010-223 40 00

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Uppdraget	6
Bakgrund och syfte	6
Metod och genomförande	6
Lagar	7
Trosaåns avrinningsområde	7
Resultat	9
Analys inför fortsatta studier	11
1 Holmsjön	13
2 Öllösa – Årby	14
3 Lisätter	18
4 Bagarshammar	19
5 Tibble	21
6 Hulta	23
7 Nerhyttan – Opphyttan	26
8 Forsbrostugan – Pasken	30
9 Skeppsta	34
10 Hammersta – Bondekeby	40
11 Laxne – Spårbacken	43
12 Lövviken	46
13 Dillbokvarn	48
14 Kvarntorp – Kvarnviken	50
15 Eknäs – Lund – Kattnäs kyrka – Södertuna	54
16 Sigtunaån	59
17 Älghammar	64
18 Mälbykvarn	67
19 Stensätter	69
20 Harbro	71
21 Jakobsberg – Videbynäs	74
22 Töle kvarn	78
23 Hållsta såg	80
24 Ehrendals kvarn – Ehrendal	84
25 Säby	91
26 Sille – Vappersta – Åbro	94
27 Trosaån	96
Bilaga 1	101

Sammanfattning

Projektet omfattade två områden men resultatet presenteras i två rapporter, denna rapport som handlar om Trosaåns avrinningsområde och en rapport om Kilaåns avrinningsområde, se Länsstyrelsen i Södermanlands län Rapport 2021:12. Uppdraget innebar att göra ett översiktligt underlag för kulturmiljön som täcker bådas avrinningsområden. För Trosaån omfattades avrinningsområdet inom Södermanlands län och marginellt för anslutande del som ligger inom Stockholms län. För Kilaån omfattades hela avrinningsområdet inom Södermanlands och Östergötlands län.

Tyngdpunkten lades på de historiska kartorna med terrängskuggningskartan som ett komplement då det är möjligt att se många lämningar på kartan. Prioriteringen har legat på områdets kulturhistoria såsom lämningar efter äldre bruksmiljöer, kvarnar och sågar då dessa är/kan vara en fornlämning.

Sammanlagt har 27 områden markerats. Av dessa är det två, nummer 15 Ekenäs – Lund – Kattnäs kyrka – Södertuna och nr 16 Sigtunaån som delvis även ligger inom Stockholms län.

I delen som ligger i Södermanlands län har 27 områden markerats. Nummer 27 är Trosaån där en kulturhistorisk inventering gjordes år 2018.

Prioriteringen har legat på lämningar efter äldre bruksmiljöer, kvarnar och sågar då dessa är/kan vara en fornlämning. Även där inga lämningar syntes eller att platsen inte inventerats i fält är medtagna.

I skogsområdet söder om Åkers styckebruk har Skeppsta bruk legat. Masugnen lär ha blivit återuppbyggd av åren 1599–1611 och år 1627 omnämns en hammare. Bruket nedlades år 1875. Ytterligare tre hyttor, Hulta, Nerhyttan och Öllösa, har funnits inom skogsområdet under 1600-talet. I Forsbrotorp låg 2 hamrar och 2 brännugnar som var i gång till år 1870.

Ehrendals bruk söder om Gnesta anlades år 1692 med för tiderna moderna verkstäder och två borrhindar. Även en masugn har funnits här och som nedlades år 1803 och därefter blev inriktningen hushålls- och lantbruksutrustningar fram till år 1900.

Elva sågar och 15 kvarnar har funnits inom området. Det finns skriftliga belägg från 1300-talet för några av dem. Dammvallar har tidigare inte varit registrerade i den omfattning som nu i Fornsök. Inom Trosaåns avrinningsområde registrerades 26 dammvallar. Det finns fler dammvallar men de anses vara yngre och har därför inte registrerats.

Inom område nummer 15 har fiske med katsor och mjärddar förekommit på 1700-talet enligt kartor. Även utmed östra sidan av sjön Klämningen har fiske med katsor förekommit. Troligen har fiske bedrivits på betydligt fler ställen.

De utpekade kulturhistoriska områdena är endast översiktligt inventerade både i fält och byråmässigt. För att kompletta kunskapsunderlag ska kunna upprättas avseende kulturmiljön krävs fortsatta studier.

Uppdraget

Det finns ett stort behov av en översiktlig kulturhistorisk inventering invid vattendrag inom Kilaåns och Trosaåns avrinningsområden. Denna rapport handlar om Trosaåns avrinningsområde, för Kilaåns avrinningsområde se Länsstyrelsen i Södermanlands län Rapport 2021:12. Uppdraget genomförs inom projektet LIFE IP Rich Waters som berör Norra Östersjöns vattendistrikt.

Bakgrund och syfte

Inför åtgärder i Kilaån och Trosaån avseende vandringshinder för vattenlevande organismer (konnektivitet) och arbeten i samband med Nationell plan för moderna miljövillkor för vattenkraft (NAP) finns det behov av att ta fram översiktliga underlag för kulturmiljön som täcker hela avrinningsområdena. Materialet ska också kunna användas för andra typer av vattenrelaterade åtgärder/arbeten i och utmed vattendrag.

För Kilaån omfattas hela avrinningsområdet inom Södermanlands och Östergötlands län. För Trosaån omfattas avrinningsområdet inom Södermanlands län och marginellt för anslutande del som ligger inom Stockholms län. Syftet med den översiktliga kulturhistoriska inventeringen inom dessa två avrinningsområden är att översiktligt få fram kunskap om de kulturhistoriska miljöer och vad de består av.

Metod och genomförande

Behovet av en uppdatering av de kulturhistoriska värdena är stort inom flera områden. Senast en stor fornminnesinventering utfördes var i början av 1980-talet. Sedan dess har bland annat fornlämningsbegreppet förändrats och lagen heter numer kulturmiljölagen (KML) och där har exempelvis ålderskriteriet tillkommit år 1850.

Uppdraget omfattade en genomgång av registrerade kulturhistoriska komponenter (Kulturmiljöregistret/Fornsök och Skogens pärlor) samt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse (Bebyggelseregistret, kommunala/regionala kulturmiljöprogram) utmed vattendrag inom avrinningsområdena i syfte att i detta material identifiera kulturmiljöer som dels kan vara sammansatta av olika typer av komponenter (kulturhistoriska lämningar och bebyggelse). Uppdraget är att visa var kulturmiljöerna finns.

Tanken var att genomförandet skulle bygga på dels en byråinventering (arkiv- och kartstudier, genomgång av relevant litteratur samt kommunala/regionala kulturmiljöprogram), dels en fältinventering följt av rapportsammanställning. Då arkiv och bibliotek inte var öppna när projektet började på grund av restriktionerna för covid-19 fick den delen vänta. De historiska kartorna från lantmäteriet kom att styra stora delar av upplägget istället. Även terrängskuggningskartan var av stor hjälp. Kartan är en höjdmödel där skiktet innehåller en rasterbild i gråskala som tagits fram genom att en höjdmödel belysts med simulerande belysningskälla (lantmateriet.se). Kartan är värdefull då det ofta går att byråmässigt se om det finns något av intresse kvar på platsen. De historiska kartorna som var av intresse rektifierades så att de passar in i dagens karta, vilket medförde att platsen där eventuella lämningar finns kvar kunde markeras med hög precision. Sökning via internet utgjorde en större del än vad som är brukligt då tillgängligheten till arkiv och bibliotek var begränsade.

Trosaåns avrinningsområde är stort och tiden var knapp vilket medförde att många prioriteringar gjordes. En analys ska ingå kring vilka sträckor utmed vattendragen som kräver fortsatta studier för att kompletta kunskapsunderlag ska kunna upprättas avseende kulturmiljön. En värdering av miljöerna skulle också ingå i mån av tid. Det blev ganska snart uppenbart att det inte fanns utrymme för en värdering av miljöerna inom detta projekt.

Vädret med stora mängder nederbörd begränsade möjligheterna med fältinventeringen. Vegetationen blev sen ovanligt frodig, vilket gjorde att det var svårt att se om synliga lämningar fanns kvar eller inte. Fältinventering var inte en noggrann inventering av den typ den som görs vid arkeologiska utredningar. Huvudvikten lades på om det gick att se lämningar eller inte då det har betydelse för den antikvariska bedömningen. Finns synliga lämningar som är äldre än år 1850 bedöms de som fornlämning. Om inga lämningar kunde iaktas blev den antikvariska bedömningen Ingen antikvarisk bedömning, med en uppgift om vad som funnits på platsen. Här är det möjligt att lämningar framkommer vid en senare utredning/undersökning, vilket kan leda till att den antikvariska bedömningen ändras till fornlämning. Flera av de utpekade områdena är inte fältinventerad.

Objekten är registrerade i kulturmiljöregistret. På grund av de stora antalet objekt har Länsstyrelsen tillfört extra ekonomiska medel för registreringen.

Tyngdpunkten i arbetet låg på huvudvattendrag och större sidovattendrag samt valda partier av mindre sidovattendrag. Sjöar berördes översiktligt. Områden av riksintresse för kulturmiljövården beaktades särskilt. Relevant historiskt kartmaterial excerperades och utgör grunden för att identifiera miljöer/objekt som inte syns i dagens kartor eller andra typer av register och kanske inte heller i terrängen.

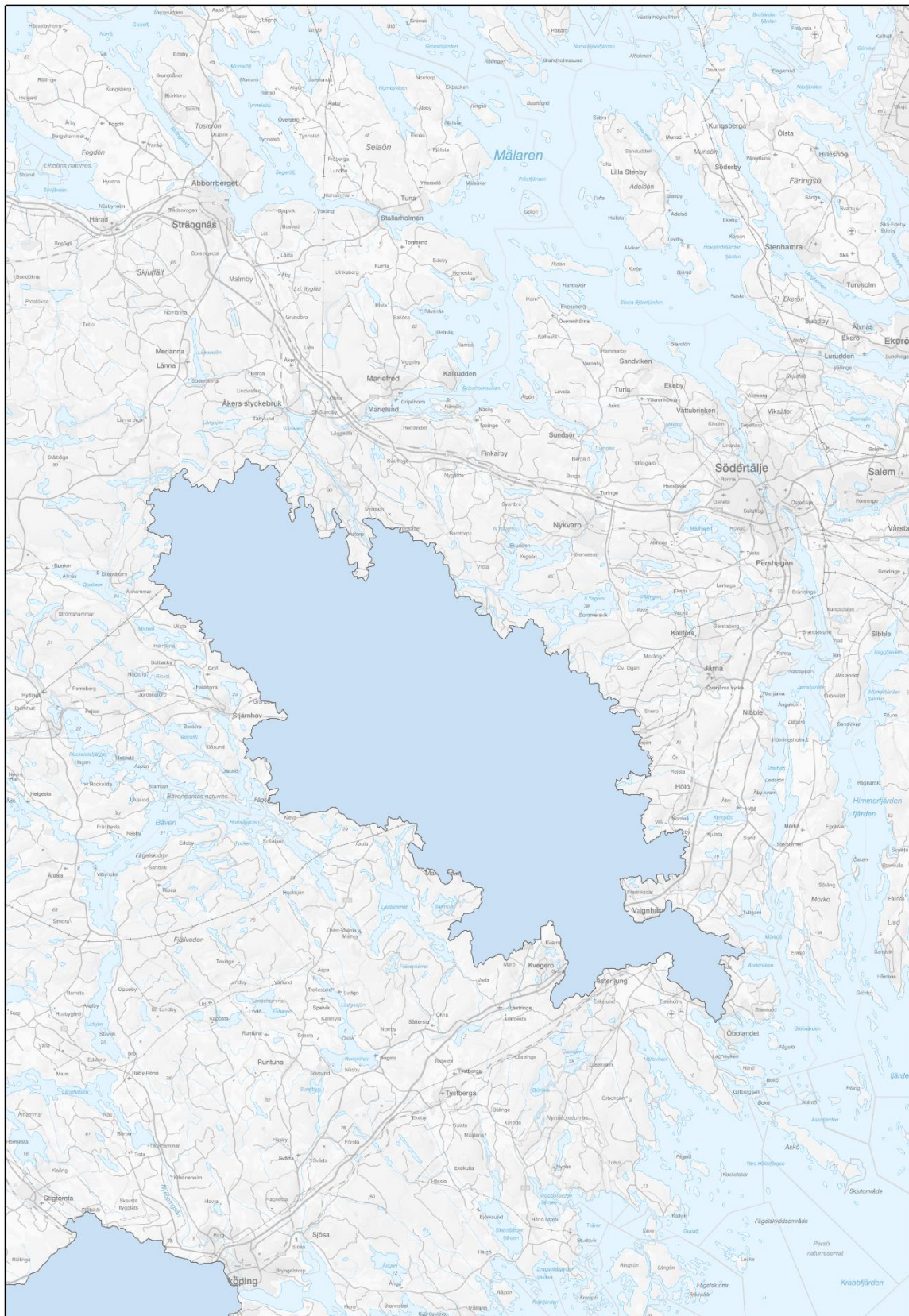
För varje område i respektive rapport finns rubrikerna århundranden och under dessa beskrivs området kulturhistoria där det finns något som visar områdets kulturhistoria. Det finns kartor och litteratur som är upptagna som referens fast de inte omnämns i texten. Kunskapen att de senare finns kan vara bra vid fortsatta studier inom området.

Lagar

De lagrum som har beaktats i arbetet är *kulturmiljölagen* (KML, fornminnen (2 kapitel), byggnadsminnen (3 kapitel) och kyrkliga kulturminnen (4 kapitel), *miljöbalken* (särskilt 3 kapitlet 6 §, både riksintressen för kulturmiljövården och områden som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras kulturvärden) samt *plan- och bygglagen* (PBL, särskilt bebyggelse och bebyggelseområden som är särskilt värdefulla i enlighet med 8 kapitlet 13 §).

Trosaåns avrinningsområde

Trosaåns avrinningsområde är 570 km² stort och har en sjöareal på 73 km². Vattnet rinner mestadels åt sydöst och kommer från ett flertal mindre skogssjöar. I nordvästra delen är det skogsmark, därefter kommer en stor uppodlad dalgång inramad av bergshöjder. Slutligen rinner Trosaån ut i Östersjön via staden Trosa.

**Trosaåns avrinningsområde centralt i kartbilden.
I det nedre vänstra hörnet syns den östra delen av Kilaåns avrinningsområde.**

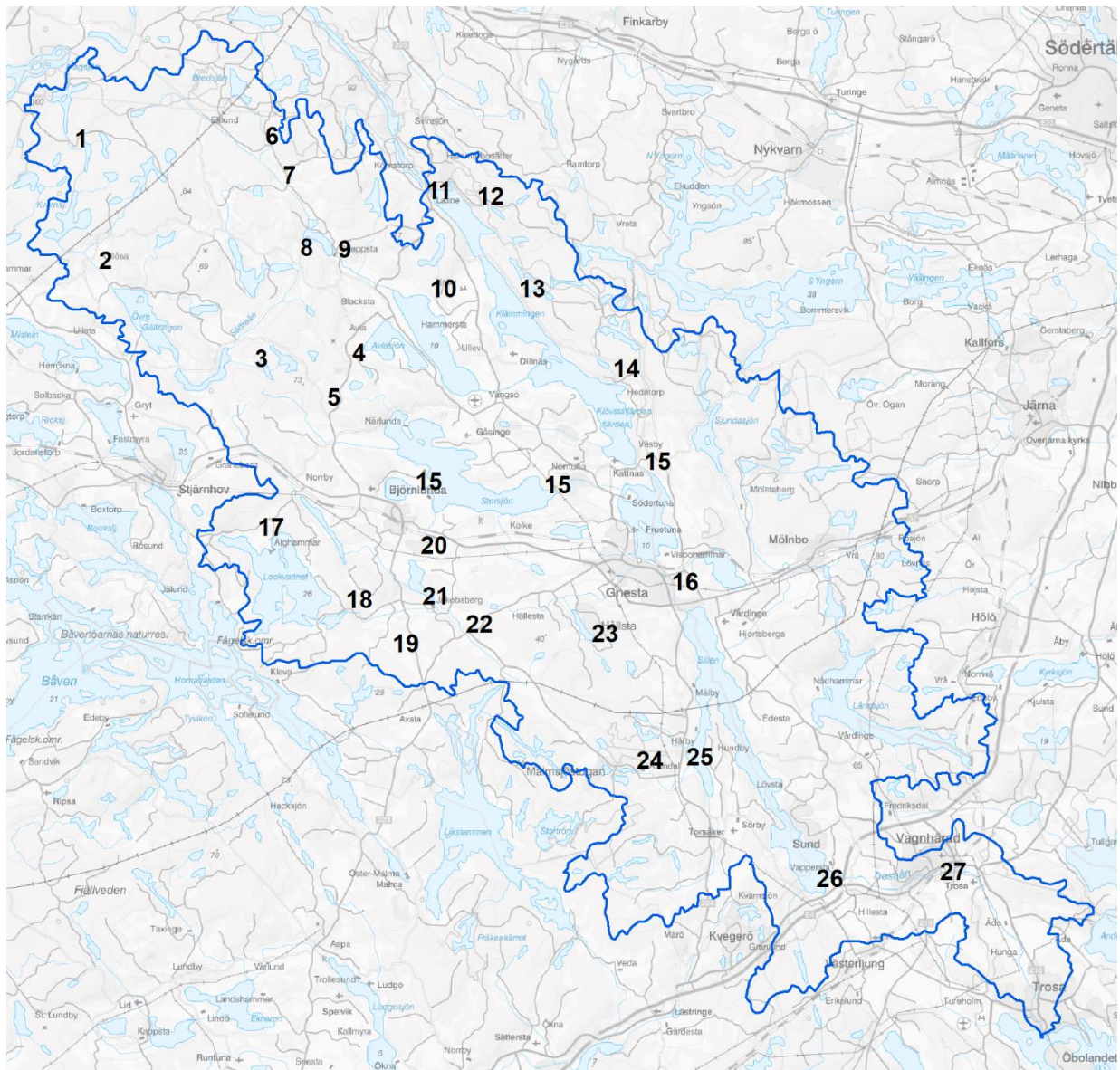
Resultat

Sammanlagt har 27 kulturhistoriska intressanta områden markerats. De redovisas i tabell nedan. Område 27, Trosaån är kulturhistoriskt värderat.

Nummer	Kulturmiljöer	Socken
1	Holmsjön	Gryt
2	Öllösa – Årby	Gryt
3	Lisätter	Gåsinge
4	Bagarshammar	Gåsinge
5	Tibble	Björnlunda
6	Hulta	Gåsinge
7	Nerhyttan – Opphyttan	Gåsinge
8	Forsbrostugan – Pasken	Gåsinge
9	Skeppsta	Gåsinge
10	Hammersta – Bondekeby	Gåsinge
11	Laxne – Spårbacken	Gåsinge
12	Lövviken	Dillnäs
13	Dillbokvarn	Dillnäs
14	Kvarntorp – Kvarnviken	Kattnäs, Frustuna
15	Eknäs – Lund – Kattnäs kyrka – Södertuna	Kattnäs, Frustuna
16	Sigtunaån	Frustuna, Vårdinge
17	Älgghammar	Björnlunda
18	Mälbykvarn	Björnlunda
19	Stensätter	Björnlunda
20	Harbro	Björnlunda
21	Jakobsberg – Vidbynäs	Björnlunda
22	Töle kvarn	Frustuna
23	Hållsta såg	Frustuna
24	Ehrendals kvarn – Ehrendal	Frustuna
25	Säby	Frustuna
26	Sille – Vappersta – Åbro	Västerljung, Vagnhärad
27	Trosaån	Trosa-Vagnhärad

Bebyggelsenamnet som står under hänvisningen till Lantmäteriets kartor är namnet det går att söka på för att hitta kartan. Stavningen på ortnamn och brukens namn kan variera i texten, ofta har namnet stavats som det står på kartan.

Utöver vad som nämns i denna rapport finns ytterligare lämningar registrerade i kulturmiljöregistret. De är inte upptagna i rapporten då de inte har tydlig bäring.

Trosaåns avrinningsområde stäcker sig mestadels från nordväst till sydöst mot Trosa och Östersjön. Numreringen av miljöerna försöker följa detta. Nummer 15 är utsatt på tre platser då området är stort (se sidan 62).

Alla lämningar som är registrerade i Riksentikvarieämbetet Fornsök går att hitta under

<https://app.raa.se/open/fornsok/lamning-query>

Analys inför fortsatta studier

Hur heltäckande är rapporten vad gäller ett komplett kunskapsunderlag avseende kulturmiljön? Har platsen/sträckan varit föremål för en heltäckande genomgång såväl byråmässigt som fysiskt för att kunna och värdera kulturmiljön?

För att området ska anses ha ett komplett kunskapsunderlag avseende kulturmiljön måste området ha inventerats i fält mer detaljerat än vad som ryms i detta arbete. Ett område med X i delvis inventerat eller inte inventerat faller genast bort, se nästa sida.

Generellt gäller att platser där det finns lämningar med den antikvariska bedömningen *Ingen antikvarisk bedömning* inte är komplett. Denna bedömning är många gånger en varningsklocka för att det kan finnas en fornlämning gömd på platsen. Bedömningen används när 1) platsen inte är inventerad i fält, om platsen inventeras är det möjligt att lämningar påträffas och därmed ändras statusen till fornlämning. 2) ingen synlig lämning kan ses ovan mark. Detta kan bero på att vegetation täckte lämningen vid fältbesöket eller att det faktiskt inte finns några synliga lämningar ovan mark. Här kan lämningar finnas under markytan. 3) en byggnad kan stå på en grund som är äldre än 1850, här är det en upplysning att en eventuell fornlämning finns på platsen. De lämningar med den antikvariska bedömningen *Ingen antikvarisk bedömning* som beror på bedömningen 1 och 2 behöver kompletteras.

Kulturmiljön värderades inte inom uppdraget. De flesta miljöerna kräver fortsatta studier för att kompletta kunskapsunderlag ska kunna upprättas avseende kulturmiljön.

NR	KULTURMILJÖ	INVENTERAT	DELVIS INVENTERAT	INTE INVENTERAT	IAB
1	HOLMSJÖN			X	X
2	ÖLLÖSA – ÅRBY		X		X
3	LISÄTTER			X	X
4	BAGARSHAMMAR		X		X
5	TIBBLE		X		X
6	HULTA		X		
7	NERHYTTAN – OPPHYTTAN		X		X
8	FORSBROSTUGAN – PASKEN		X		
9	SKEPPSTA	X			X
10	HAMMARSTA – BONDEKEBY			X	X
11	LAXNE – SPÅRBACKEN	X			
12	LÖVVIKEN			X	
13	DILLBOKVARN			X	X
14	KVARNTORP- KVARNVIKEN	X			X
15	EKENÄS – SÖDERTUNA		X	X	
16	SIGTUNAÅN	X			X
17	ÄLGHAMMAR			X	X
18	MÄLBOKVARN			X	X
19	STENSTÄTTTER			X	X
20	HARBO			X	
21	JAKOBSBERG – VIDEBYNÄS			X	X
22	TÖLE KVARN			X	X
23	HÅLLSTA SÅG		X		X
24	EHRENDALS KVARN – ERENDAL	X			X
25	SÄBY			X	X
26	SILLE – VAPPERSTA – ÅBRO		X		
27	TROSAÅN	X			

Område nummer 27, Trosaån är ett område inom Trosaåns avrinningsområde där det går att säga att kunskapsunderlaget är komplett. Här har fältinventering och flera arkeologiska undersökningar utförts.

Nummer 26, Sille – Vappersta – Åbro. Vid Åbro har arkeologiska utredningar och undersökningar utförts, både på land och i ån under åren 2015 och 2017. Nummer 6, Hulta och nummer 8 Forsbrostugan – Pasken kan anses ha relativt god kunskap för ett med komplett kunskapsunderlag ska kunna upprättas. För de övriga 23 områdena är variationen stor vad gäller genomgång av området såväl byråmässigt som fysiskt. Här behövs kompletteringar för att kunna identifiera och värdera kulturmiljön helt.

1 Holmsjön

Gryt socken, Gnesta kommun

Förhistorisk tid

Vid själva torpet har rester efter en stenåldersboplats påträffats (L1985:3777).

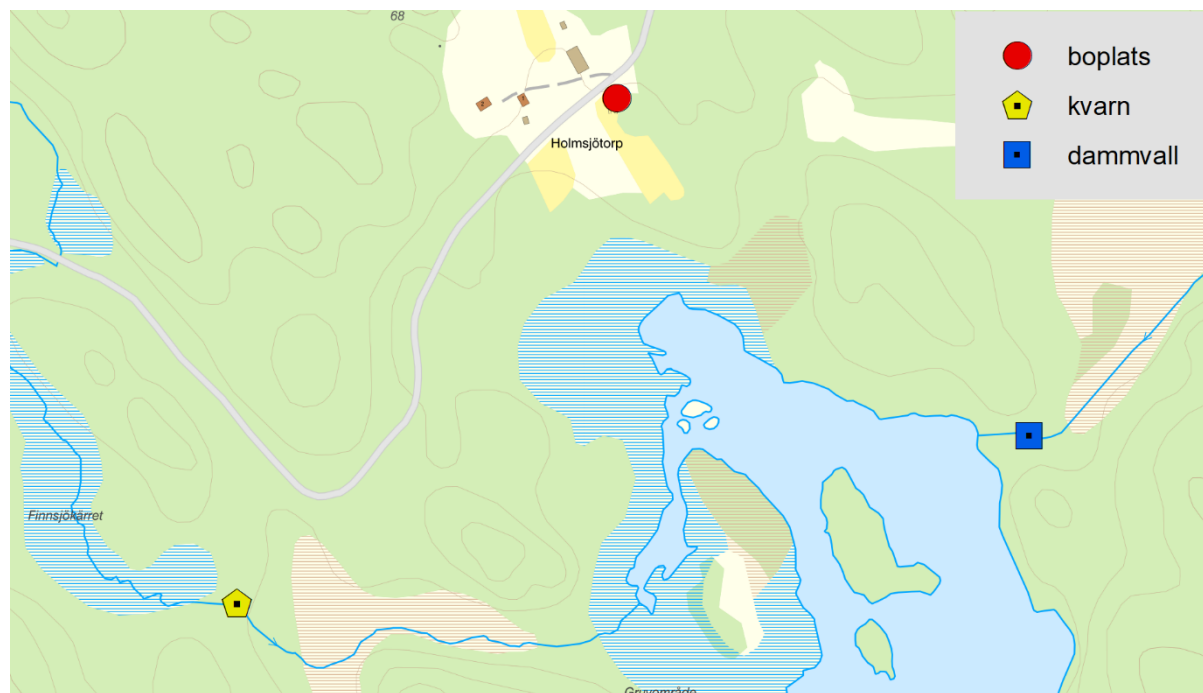
Idag

Området är inte fältinventerat. Det kan finnas fler förhistoriska boplatser under markytan i området. Inga kartor har påträffats som visar när kvarnen (L1985:9630) kan vara byggd. Flera gruvområden finns i närområdet. Dammvallen L2021:4736 är utsatt på kartan från år 1826 över Holmsjötorp. Dammen har hjälpt till att reglera vattenmängden härifrån till Skeppsta bruk. Mellan dessa platser fanns Öllösa hytta, hammare och kvarn samt Forsbro Stålbuk.

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1826: Holmsjötorp, arealavmätning, 04-GRY-66

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:3777	Gryt 299:1	Boplats	Fornlämning	Kvarts, skärersten
L1985:9630	Gryt 203:1	Kvarn	MF	-
L2021:4736	-	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad

Holmsjön år 1826 med dammvallen L2021:4736 utritad.

2 Öllösa – Årby

Gryt socken, Gnesta kommun

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Öllösa är i *Idholøsa* från år 1399 (Källström 2014:90).

1600-talet

En masugn och en hammare anlades år 1636. År 1642 omnämns Holmsjögruvan som utbruten. Både masugnen och hammaren nedlades omkring 1650 (Eriksson & Skyllberg 2002:64).

1700-talet

En ägomätning över Öllösa från år 1760 visar byn som då bestod av två hela frälsehemman. Väster om byn vid bäcken, fanns en kvarn (L2021:4738) och norr om den, vid vägen låg en damm (L2021:4739). Bäcken där hammaren (L1985:4018) har legat är inte utritad. Torpet Masugnen låg där Lövlund ligger idag, inte där lägenhetsbebyggelsen L1985:3363 är registrerad. Det går att förstå var masugnsbacken (L1985:4088) har legat. Intill Kvarnsjöns utlopp fanns en dammvall (L2021:4737) och den tycks finnas kvar enligt terrängskuggningskartan. Nordöst om Öllösa och söder om Sågkärret låg en såg (L2021:4740). Även här kan rester finnas kvar.

Mellan Årby och Rocklösa går en väg över bäcken. Kartan från år 1760 visar att viken i den nordvästra delen av Gällringen gick cirka 130 meter längre åt nordväst. Där fanns en bro/väg över starrvallen.

1800-talet

SGU-kartan från år 1860 har en kvarnsymbol vid Öllösa kvarn och en sågsymbol vid Öllösa såg (Sågstugan). Kartan från år 1892 (sidan 16) visar Sågkärret och det tycks ha funnits en dammvall vid utloppet i söder. Sågstugan samt sågen (L2021:4740) fanns kvar. Öllösa kvarn (L2021:4738) samt en dammvall (L2021:4739) är utritade samt vägen som finns idag mellan Årby och Rocklösa (kartan från år 1860 sidan 18). Det är tydligt att vägen har en dämmande funktion.

1900-talet

Sjöarna Övre och Nedre Gällringen sänktes år 1902 (SMHI 1995:91) vilket är tydligt på lagaskiftes kartan från år 1911 över Öllösas ägor. Sågen (L2021:4740) vid Sågstugan fanns kvar och även Öllösa kvarn är utritad. Mangårdsbyggnaden till Öllösa kvarn är byggd år 1920. Vid Öllösa fanns både kvarn och såg år 1946 (foto Ivan Schnell, SLM A5-176). Kvarnbyggnaden är markerad på den ekonomiska kartan från år 1958. Bebyggelsen kring kvarn heter Öllösa kvarn. Sågen vid Sågarstugan är nedlagd.

Idag

Vid hyttområdet L1985:4088 finns synliga lämningar. Även hammarområdet L1985:4018 har synliga lämningar. Dammvallen L2021:4737 är inte fältinventerad. Öllösa kvarnbyggnad finns kvar och intill byggnaden finns en mindre kraftstation. Mellan vägen och kraftstationen går ett turbinrör. Dammvallen L2021:4739 gick endast att ana i den täta växligheten. Området med Sågarstugan är inte fältinventerat. Rester kan finnas kvar efter sågen L2021:4740. Det kan finnas rester kvar efter en dammvall vid Sågkärrets utlopp i söder.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1760: Öllösa, geometrisk avfattning, C23-65:1

1911: Öllösa, laga skifte, C23-65:2, sidorna 2 och 3

Lantmåterimyndigheternas arkiv

1765: Öllösa, ägomätning, 04-GRY-35

1892: Skeppstaby, gränsbestämning, övrigt, 04-GÅS-169, sidorna 16 och 18

1915: Öllösa, ägostyckning, 04-GRY-100

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1958: Ullsta, ekonomiska kartan J133-10H1d59

1958: Holmsjötorp, J133-10H2d59

SGU

1860: Malmköping, jord- och bergartskartan aa-17-karta

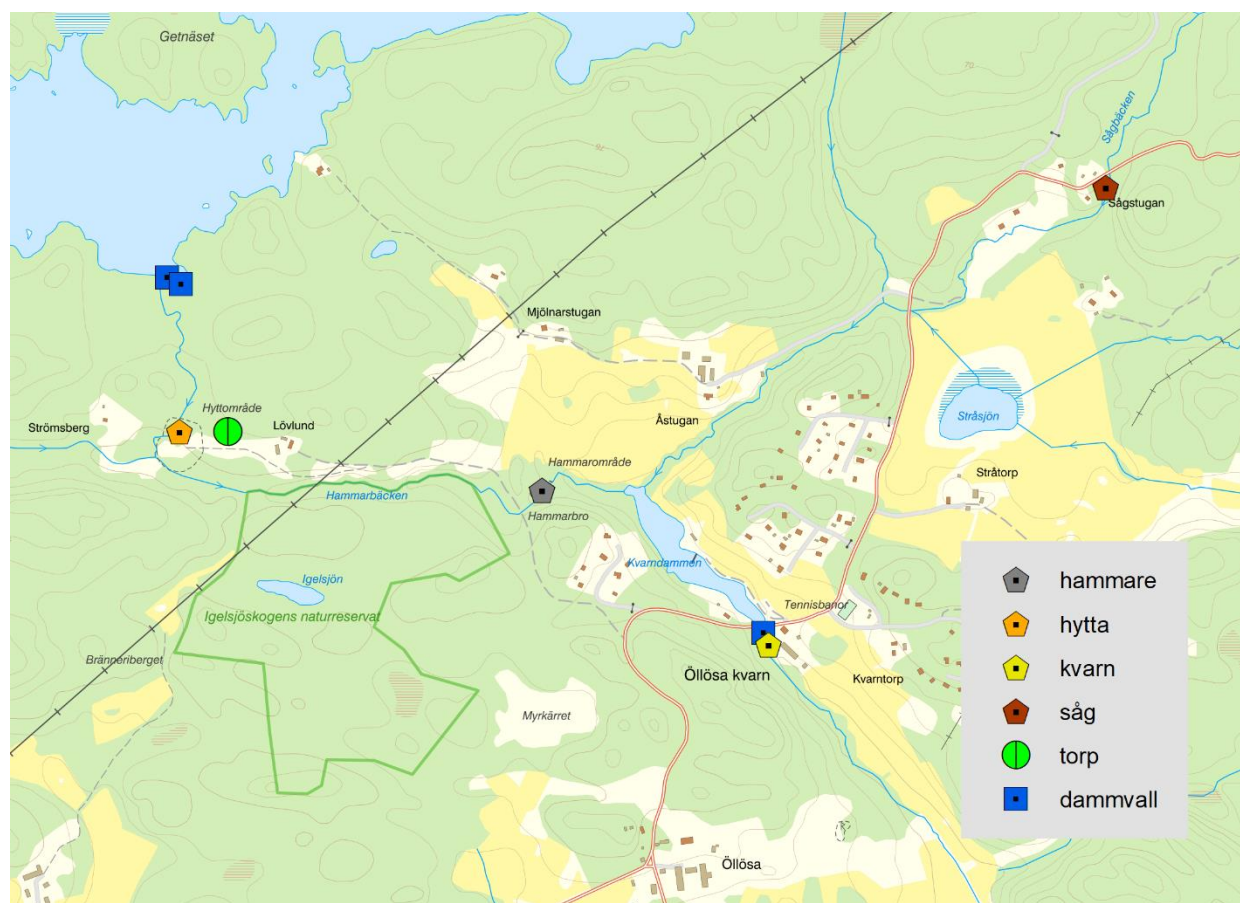
Litteratur

Eriksson, Linnea och Skyllberg, Eva. 2002. Bergsbruket i Gryts, Gåsinge-Dillnäs och Åkers socknar. Atlas över Sveriges bergslag.

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

SMHI. Svenskt vattenarkiv. 1995. Sänkta och torrlagda sjöar. Nr 62.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:3363	Gryt 293:1	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning	-
L1985:4018	Gryt 209:1	Hammarområde	Fornlämning	Öllösa hammare
L1985:4088	Gryt 178:1	Hyttområde	Fornlämning	Öllösa hytta
L2021:4737	-	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad
L2021:4738	-	Kvarn	IAB	Byggnaden kvar
L2021:4739	-	Dammvall	Fornlämning	Ej fältinventerad
L2021:4740	-	Träindustri	IAB	Ej fältinventerad
L2021:4996	-	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad

Öllösa år 1760. Kvarnen vid Öllösakvarn, sågen vid Sägstugan och bron vid Årby.

Öllösa kvarn (L2021:4738), en mindre kraftstation och del av dammvall (L2021:4996).

Vid hammarområdet L1985:4018.

Fallet vid hyttområdet L1985:4088.

3 Lisätter

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1700-talet

På en sockenkarta från år 1718 är en sågsymbol (L2021:4741) utritad i bäcken mellan Nedre Gällringen och Lilla Mörtsjön. Sågtorpet fanns norr om bäcken och Lisetorp är utsatt norr om bäcken ganska nära sjön Gällringen.

1900-talet

En såg (L2021:4742) låg kring sekelskiftet 1900 cirka 45 meter uppströms från läget där sågen låg på 1700-talet, likaså Sågtorpet. Platsen där Lisetorp låg på 1700-talet är nu en backstuga. Sågen är inte utsatt på den ekonomiska kartan från år 1958.

Idag

Området är inte fältinventerat. Sågaretorpet som Sågtorpet heter idag finns kvar. Sågen tycks ha legat på olika platser under tidigt 1700-tal och vid sekelskiftet 1900.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Gåsinge sn, sockenkarta, C24-1:1

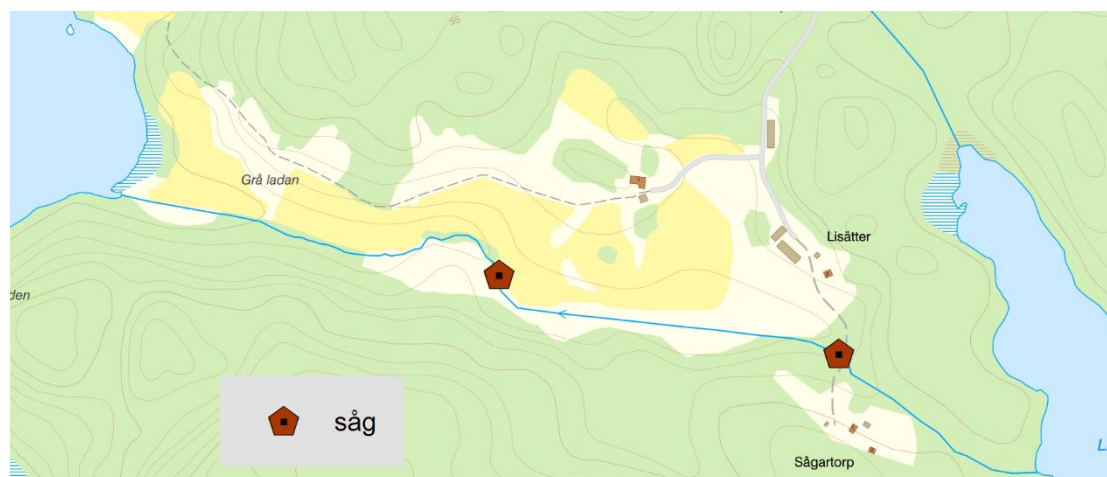
Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Björnlunda, häradseconomiska kartan J112-66-10

SGU

1860: Malmköping, jord- och bergartskartan aa-17-karta

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4741	Träindustri	IAB	Såg, 1700-talet
L2021:4742	Träindustri	IAB	Såg, sekelskiftet 1900

Gåsinge socken år 1718.

4 Bagarshammar

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1400-talet

Äldsta skriftliga belägg för Bagarshammar är *Bawalhamars qwarn* från år 1451. En halv kvarn skänks till Yttersta Vårfrukoret i Strängnäs kyrka. Kvarnen räntar tolv spann mjöl (Källström 2014:96).

1700-talet

Sockenkartan över Gåsinge från år 1718 visar Bagarshammar som ett hemman och intill väster om gården på bäckens västra sida, låg en kvarn (L1985:9793 eller L1985:9565). Kartorna över Bagarshammar från åren 1719 och 1737 (Lantmäteristyrelsens arkiv) visar samma som sockenkartan men dessa kartor är mer detaljerade. Ägomätningen från år 1721 är den bästa kartan över området. Vid Köttsjön i väst fanns en damm och enligt terrängskuggningskartan ska rester finnas kvar (L2021:4743). Det fanns även en damm (L2021:4744) öster om Säfsjön och väster om dammen låg bron/vägen. Det går inte att säga utifrån terrängskuggningskartan om rester finns kvar av dammvallen. En kvarn (L1985:9793) är utsatt i bäcken vid Bagarshammar. Kartan över Avla från år 1721 har endast en kvarn utsatt och det kan vara ett äldre läge för kvarnen (L1985:9565). Strax uppströms kvarnläget finns en dammvall (L2021:6123).

1800-talet

Storskifteskartan över Avla från år 1805 visar att dammvallen vid Köttsjön och även dammvallen öster om Sävsjön fanns kvar. Hemmanet Bagarshammar är utritad och intill i ån är kvarnen utritad. På SGU-kartan från år 1860 tycks kvarnverksamheten ha upphört då ingen kvarnsymbol finns utritad.

1900-talet

Ingen kvarnsymbol eller text är utsatt vid Bagarshammar vid sekelskiftet 1900, vilket bör betyda att kvarnen är nedlagd.

Idag

Dammvallarna L2021:4743 och L2021:4744 är inte fältinventerade. Rester finns troligtvis kvar efter dem. Det är något osäkert om kvarnen vid Bagarshammar har haft två olika lägen. Det går att tolka de äldre kartorna och kartan över Avla från år 1721 att kvarnen L1985:9793 tidigare låg vid L1985:9565. Det var svårt att se något då växligheten var massiv. En dammvall L2021:6123 finns cirka 25 meter sydöst om platsen där kvarnen L1985:9565 möjligen kan ha legat från början. Delar av kvarngrunden L1985:9793 lär finnas kvar i byggnaden på platsen.

Riksintresse kulturmiljö

Kvarnarna ligger inom riksintresseområdet D 41, Gåsinge–Dillnäs och del av Frustuna–Kattnäs. Centralbygd sedan bronsåldern med lång bebyggelsekontinuitet i läsbart öppet odlingslandskap.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Gåsinge sn, sockenkarta, C24-1:

1719: Bagarshammar, geometrisk avmätning, C24-4:1

1721: Avla, geometrisk avmätning, C24-2:1

1737: Bagarshammar, skattläggningsberedning, C24-4:2

1805: Avla, storskifte på skog/skogsmark, C24-2:6

Lantmaterimyndigheternas arkiv

1719: Bagarshammar, 04-GÅS-50

1721: Bagarshammar (Avla), ägomätning, 04-GÅS-27

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Björnlunda, häradsekonomska kartan J112-66-10

Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	TIDIAGER ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:9565	Gåsinge-Dillnäs 394:1	Kvarn	IAB	Läget justerat
L1985:9793	Gåsinge-Dillnäs 540:1	Kvarn	ÖKL	-
L2021:4743	-	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad
L2021:4744	-	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad
L2021:6123	-	Dammvall	ÖKL	-

Bagarshammar år 1721. Den vänstra blå cirkeln visar läget för L2021:4743, den södra blå cirkeln visar läget för L2021:4744. Den större blå cirkeln visar läget för kvarnen L1985:9565.

Äldre vägstickning till Bagarshammar.

Byggnaden som är byggd på kvarngrunden L1985:9793.

5 Tibble

Björnlunda socken, Gnesta kommun

1400-talet

Äldsta skriftliga belägg för Tibble är i *Tybbille* från år 1404 (Källström 2014:43).

1700-talet

Romsjön och vägen är utritade på kartan från år 1701. På ägomätningsskattan från år 1793 är sågen L2021:4745 utritad nära vägen och norr om den låg Romsjön.

1900-talet

Enligt häradsekonomska kartan från sekelskiftet låg sågen kvar intill bäcken väster om vägen. Romsjön fanns kvar. Sågen finns inte markerad på den ekonomiska kartan från år 1958. Det enda som visar att en såg legat här är att bäcken fått namnet Sågbäcken.

Idag

Platsen där sågen har legat är inte fältinventerad på grund av tät vegetation. Det kan finnas rester kvar efter sågen. Bäcken inventerad längre norr ut, från krönet och en bit söderut och där har del av berget sprängts bort i botten av bäcken.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1793: Tibble, ägomätning, C6-60:1

Lantmåterimyndigheternas arkiv

1701: Tibble, karta, 04-BJA-13

1799: Tibble, gränsbestämning, 04-BJA-79

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Björnlunda, häradsekonomska kartan J112-66-10

Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4745	Träindustri	IAB	Såg

Tibble år 1793.

6 Hulta

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1600-talet

Masugnen i Hulta anlades år 1641 – Hulta bruk. Äldsta kända belägg för bebyggelsen är *Hült* från år 1642, angivet som nybygge. Samma år kommer äldsta belägget för bruket, *Hüllte Brük*. År 1655 finns anteckningar om att styckegjutning förekom. Masugnen är nedlagd år 1682 (Eriksson & Skyllberg 2002:74).

1700-talet

Kartan från år 1721 visar Hulta, ¼ dels kronohemman. Gårdsplan och en del åkrar tycks ha legat mellan två bäckar som går samman söder om inägan. Vid bron står det *gammal masugn ödelagd* och väster om vägen och norr om bäcken är en liten rektangel utritad som bör vara hyttan L1985:4412.

1800-talet

På en ägomätning över Åkers styckebruks ägor från år 1803 är hemmanet Hulta utsatt nära bäcken. På kartan från år 1892 går det att förstå ”ön” där Hulta är belägen, som fanns på 1721 års karta. Hulta låg inom Åkers styckebruks rekognitionsskog år 1803. På kartan står *Den delen af Daga Härad's Allmänning, som Aller Nådigast är beviljad såsom Recognitions Skog*. Hemmanet Hulta är utsatt med sina ägor där bäcken går väster om gården.

Idag

Hyttruinen inom området L1985:4412 är ombyggd till jordkällare där hyttpipan frilagts, vilket gör att masugnsruinen är tydlig, vilket är ovanligt för hyttor från 1600-talet. Tät vegetation gör att det är svårt att se något. De två dammvallarna (L1985:9490 och L1985:9906) som finns nästan 800 meter norr om gården kan ha ett samband med hyttan. Men det som kan vara mer troligt är att de tillkommit senare och då har de ett samband med Skeppsta bruk istället. Dammvallarna är inte fältinventerade.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Gåsinge sn, sockenkarta, C24-1:1

1803: Åkers styckebbruk, ägomätning, C24-97:2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1721: Hulta, ägomätning, 04-GÅS-31

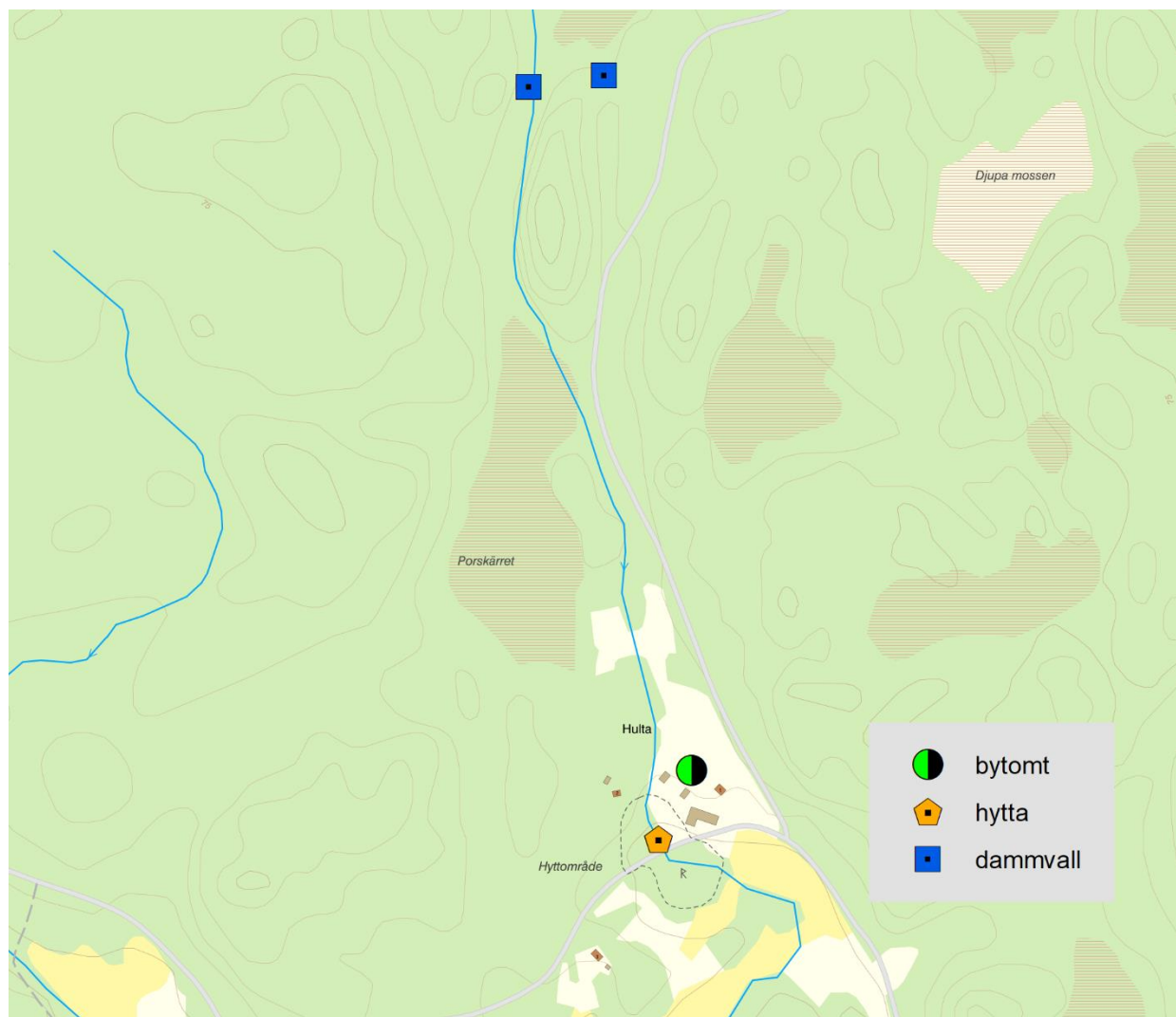
1892: Skeppsta, gränsbestämning, övrigt, 04-GÅS-169

Litteratur

Eriksson, Linnea och Skyllberg, Eva. 2002. Bergsbruket i Gryts, Gåsinge-Dillnäs och Åkers socknar. Atlas över Sveriges bergslag.

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1984:463	Gåsinge-Dillnäs 365:1	Bytomt/gårdstomt	MF	Hulta
L1985:4412	Gåsinge-Dillnäs 15:1	Hyttområde	Fornlämning	Hulta bruk
L1985:9490	Gåsinge-Dillnäs 309:2	Dammvall	Fornlämning	Ej fältinventerad
L1985:9906	Gåsinge-Dillnäs 309:1	Dammvall	Fornlämning	Ej fältinventerad

Hulta år 1721. Masugnen är utsatt och det står "gamla masugn ödelagd".

Bäcken uppströms bron. Till höger i bild har masugnen legat.

7 Nerhyttan – Opphyttan

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1400-talet

Gården Hyttan ska vara platsen som heter Nerhyttan idag. Äldsta skriftliga belägg för Hyttan är *Bredehøtta* från år 1495, dock något osäkert (Källström 2014:101).

1500-talet

Äldsta säkra belägg för Hyttan är *Hytton* från år 1531. Åren 1559/60 hade gården fiskevatten till nödtorft (Källström 2014:101). Gårdsnamn med efterledet hyttan visar att hyttdriften är samtida eller äldre än anläggandet av gården. Detta visar att det bör ha funnits en hytta i byn vid 1500-talets början eller tidigare (Eriksson & Skyllberg 2002:76).

1600-talet

Bruket i Nerhyttan erhöll privilegier år 1606 och masugnen, Hyttans bruk, anlades år 1612. Redan år 1670 är Nerhyttan troligen nedlagd (Eriksson & Skyllberg 2002:76).

1700-talet

En ägomätning över Opphyttan och Nerhyttan sker år 1722, där båda bebyggelseenheterna står som Hyttan. Nerhyttan är ett kronohemman och Opphyttan är ett oskattlagt torp. Uppströms Hyttan är en kvarnsymbol (*L2021:4746*) i bäcken och texten vid nummer 10 lyder *ett gammalt kvarnställe som Opphyttan brukat alldeles ??*. Strax norr om kvarnstället fanns en damm (*L2021:4737*). Kartan från 1722 visar ungefär samma, nummer 8 Hyttan ett kronohemman och nummer 1, ett oskattlagt torp. För nummer 16 saknas text, det kan stå damm på kartan.

1800-talet

Kartan från år 1892 visar Skeppsta bruk med underlydande hemman och lägenheter. Nerhyttan och Opphyttan är utritade med sina boningshus och ekonomibyggnader. Norr om Nedhyttan, där kvarnen ungefär har legat, är en byggnad på udden intill bäcken (nummer 770). Även på gårdstomten finns en mindre byggnad intill bäcken. Tredje byggnaden intill bäcken finns söder om vägen, öster om bäcken mellan Nerhyttan och Opphyttan.

1900-talet

En arkeologisk undersökning gjordes år 1998 på platsen för hyttan *L1984:454* (Gåsinge-Dillnäs 287:1). I samband med undersökningen specialinventerades och karterades området (Skyllberg 1998: 35). I samband med undersökningen C^{14} daterades platsen till sent 1500-tal eller tiden kring 1600 (Skyllberg 2001:272).

Idag

Tre lägen för en hytta finns inom området, dels norr om Nerhyttan (*L1984:454*), dels strax söder om Nerhyttan (*L1984:362*). Här har legat på två olika platser. Vilket av de tre lägena som är äldst går inte i dagsläget att säga.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1722: Opphyttan, geometrisk avmätning, C24-66:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1721: Opphyttan, ägomätning, 04-GÅS-35

1892: Skeppstaby, gränsbestämning, övrigt, 04-GÅS-169, sidan 12

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1901: häradsekonomiska kartan J112

Litteratur

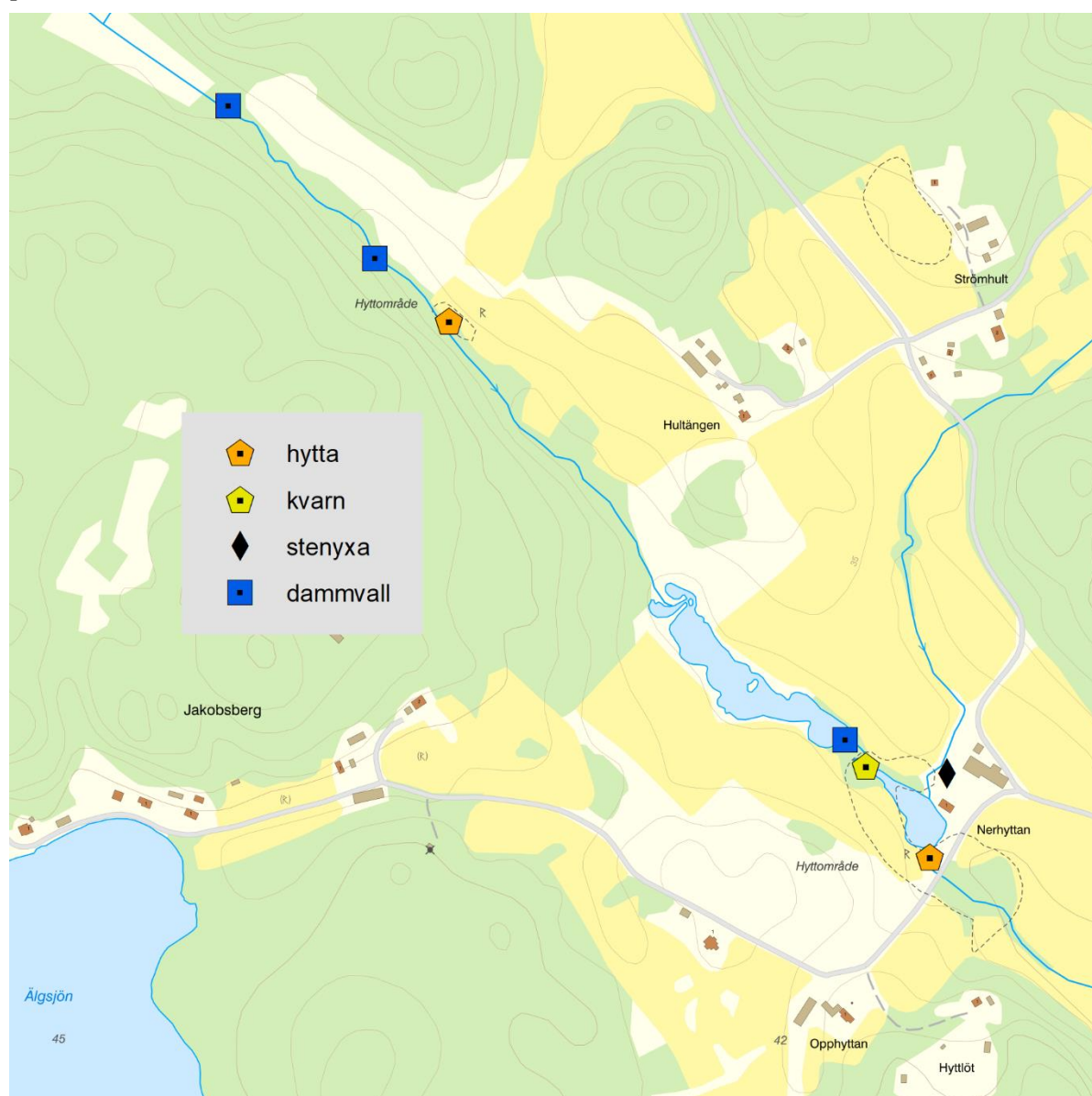
Eriksson, Linnea och Skyllberg, Eva. 2002. Bergsbruket i Gryts, Gåsinge-Dillnäs och Åkers socknar. Atlas över Sveriges bergslag.

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

Skyllberg, Eva. 1998. Hyttor i Södermanland. Arkeologisk delundersökning av medeltida hyttområden i Tuna bergslag och i området kring Åkers Styckebruk. Rapport nr 6 1998. SAR, Stockholm Archaeological Reports, Field Studies.

Skyllberg, Eva. 2001. Södermanlands medeltida bergsbruk – en feodal angelägenhet. Sörmländska handlingar nr 52.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1984:362	Gåsinge-Dillnäs 16:1	Hyttområde	Fornlämning	Nerhyttan
L1984:453	Gåsinge-Dillnäs 287:2	Dammvall	MF	-
L1984:454	Gåsinge-Dillnäs 287:1	Hyttområde	Fornlämning	Nerhyttan
L1985:3303	Gåsinge-Dillnäs 293:1	Dammvall	ÖKL	-
L1985:9503	Gåsinge-Dillnäs 363:1	Fyndplats	ÖKL	Stenyxor
L2021:4746	-	Kvarn	IAB	-
L2021:4747	-	Dammvall	MF	-

Opphyttan år 1722. Kvarn (L2021:4746) och damm (L2021:4747) är utsatta nordväst om Hyttan (Nerhyttan).

Del av dammvallen L2021:4747.

Del av dammvallen L2021:4747.

Bron över vägen i den södra delen av hyttområdet L1984:362.

8 Forsbrostugan – Pasken

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1600-talet

Forsbro hammare anlades år 1641. Stålbruket, Forsbro stålugn, anlades med två hammare och två brännugnar år 1695 (Eriksson & Skyllberg 2002:94).

1700-talet

År 1706 görs en undersökning med anledning av ansökan om frihetsår från Stora sjötullen (A III a:2 Protokoll vid syner, besiktningar, värderingar *etc.* inom Södermanland 1698–1706). Äldsta kartan över området är en sockenkarta från år 1718 där Stålhammar är utskrivet samt att det finns en hammarsymbol. En Smedstuga låg söder om hammaren ungefär där den äldre bron (*L1985:9850*) finns. Forsbro är utritat som ett hemman.

Det finns fem kartor från år 1721 där alla visar sjön Pasken. De två över Skyllvalla visar Forsbro Stålbruk som ligger en bit uppströms sjön Pasken. Strax innan bäckens utlopp till sjön gick vägen och över bäcken fanns en bro (*L1985:9850*). På bäckens västra sida låg Mästersmedstugan enligt 04-GÅS-38 eller Tunnbindarstuga enligt C24-78:1. En damm är utritad över ån och strax intill på den västra sidan av ån låg stålbruket enligt kartorna över Blacksta. På den ena av kartorna är bron utritad.

Ägomätningen över Skyllvalla från år 1763 är den bästa kartan över området. Det fanns två brännugnar, en smedja, en tegelbod och ett kolhus som är utritade på kartan. Även stålsmedsdrängarnas bostadshus är med. Söder om stålbruket gick vägen med bron (*L1985:9850*) över ån. En dammvall fanns söder om bron. På den västra sidan av ån och söder om vägen bodde stålsmedsdrängen unga Simon Gropp. Sjön Skylsjöns östra del, där det idag finns en dammvall, var öppen sjö och på sjöns södra sidan fanns en brygga där dagens dammvall börjar. Bryggan på den norra sidan av sjön låg cirka 65 meter nordväst om dagens dammvalls norra del. Där låg även tunnbindaren Fröängs hus samt en backstuga. Sjöarna Skylsjön och Pasken hängde ihop.

1800-talet

I Geografiskt Lexicon öfver Skandinavien från år 1818 står det att: *Forsbro, et Stålbruk uti Gåsinge Sökn i Södermanland, har 2 brännugnar och 1 räckhammare. Det lyder under Skeppsta Järnwärk.* Stålbruket lades ned åren 1869–70 (Eriksson & Skyllberg 2002:94).

Dammvallen/vägen mellan Skylsjön och Pasken är byggd år 1892. Dammvallen söder om bron (*L1985:9850*) finns fortfarande kvar.

Idag

Den gamla stenvalvsbron finns kvar norr om dagens bro/väg. Båda sidorna av ån har kallmurad strandskoning. Det är lätt att ta sig till hammarområdet på den östra sidan av ån då det finns en skogsväg och en stig som går till området. Verksamheten låg på andra sidan av ån.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Gåsinge sn, sockenkarta, C24-1:1

1721: Blacksta, geometrisk avmätning, C24-10:1

1721: Skyllvalla, geografisk avfattning, C24-78:1

1763: Skyllvalla, ägomätning, C24-78:2, REKT

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1721: Blacksta, ägomätning, 04-GÅS-28

1721: Forsbrotorp, ägomätning, 04-GÅS-27, sidan 3

1721: Skyllvalla, ägomätning, 04-GÅS-38

1764: Skyllvalla, ägomätning, 04-GÅS-63

1892: Blacksta, Skeppstaby, gränsbestämning, övrigt, 04-GÅS-169, sidan 8

1895: Skeppstaby, gränsbestämning, 04-GÅS-173, sidan 12

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1901: häradsekonomska kartan J112

SGU

1865: Malmköping, jord- och bergartskartan aa17-karta

Litteratur

Djurberg, Danile. 1818. Geografiskt Lexicon öwer Skandinavien.

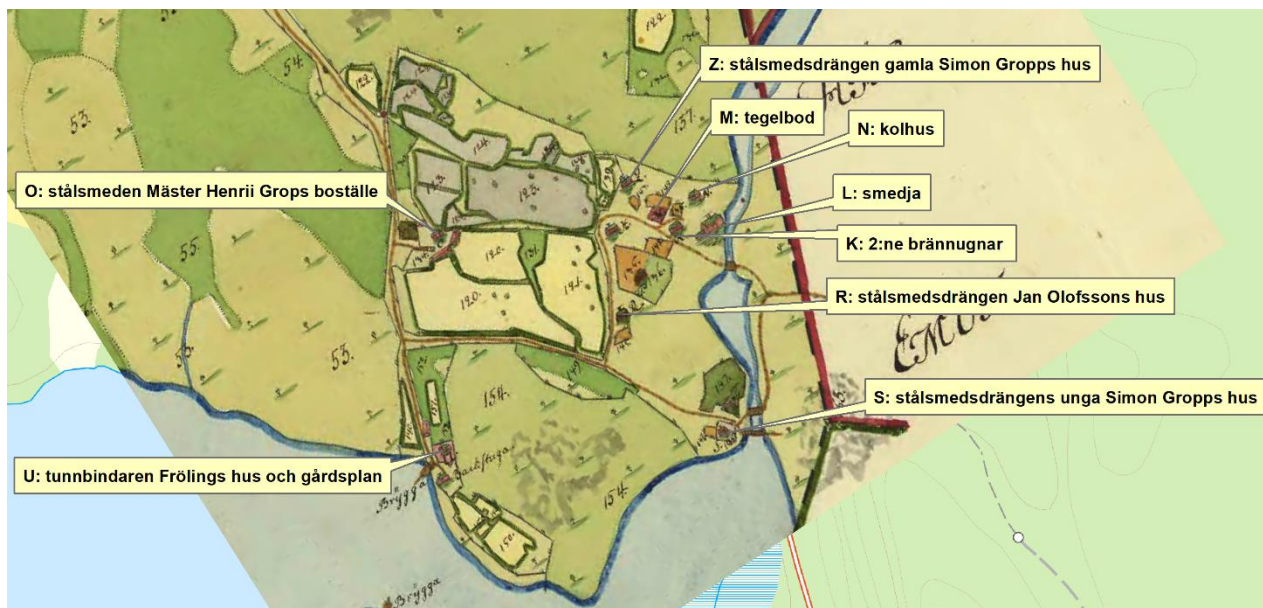
Eriksson, Linnea och Skjellberg, Eva. 2002. Bergsbruket i Gryts, Gåsinge-Dillnäs och Åkers socknar. Atlas över Sveriges bergslag.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:9850	Gåsinge-Dillnäs 298:1	Bro	ÖKL	Stenvalvsbro
L1985:9895	Gåsinge-Dillnäs 299:1	Hammarområde	Fornlämning	Stålbruket

Gåsinge sn år 1718 där Stålhamarn (L1985:9895) är utmärkt.

Skjällvalla år 1763. Kartan är den mest detaljrika över området.

Stenvalvsbron L1985:9850. I bakgrunden syns bäckens stensatta kant.

Vägen som går ned till hammarområdet L1985:9895.

Dammvallen vid den östra kanten av Skylsjön.

9 Skeppsta

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1500-talet

Äldsta skriftliga belägg för gården Skeppsta är *Skepesta* från år 1535. (Eriksson & Skyllberg 2002:99). I DMS står om Skeppsta, nu Bondskeppsta, att första kända skriftliga belägg är *Skewesta* från år 1543. Skeppsta kvarn finns omnämnd år 1543 *wed qarnn* och år 1551 *wed Skiwesta quarn* (Källström 2014:103). Äldsta omnämmandet av järnhantering är från år 1598 där Påvel Rännare omnämns som rännverksmästare, vilket bör innebära att rännverkssmide förekom här (Eriksson & Skyllberg 2002:99). Skeppsta bruk anlades på kronohemmanet Grönlöts ägor (Eriksson & Skyllberg 2002:101).

1600-talet

Masugnen lär ha blivit återuppbyggd av Påvel rännare åren 1599–1611. Masugnen omnämns som förfallen år 1601 och år 1627 omnämns en hammare. Både masugn och hammare är omnämnda år 1635 och då förekom även lodgjutning. Masugnen är troligen nedlagd år 1641 då den inte nämns i samband med att två hamrar och fyra härdar beskrivs. År 1652 står att Skeppsta bruks masugn är *ödelagd och bortfallen* på grund av skogsbrist. Två hamrar och fyra härdar är omnämnda år 1666 (Eriksson & Skyllberg 2002:99).

1700-talet

Äldsta påträffade karta över området är en översiktskarta från år 1717 och här är Bäsättersjön, idag Barsättern, utritad samt Skeppstaån med sitt utlopp i söder. Nära utloppet och nordöst om ån står det Skeppsta bruk samt en symbol för bebyggelse. Nedströms ån finns symboler för hammare och kvarn samt att både hammar och kvarn är utskrivna. Året efter utkommer en sockenkarta över Gåsinge som har samma information som föregående karta.

Tre kartor finns från år 1721, där den bästa är över Skeppstaby. Det fanns en damm (L2021:4997) vid sjöns utlopp, Skeppsta bruk är utskrivet på gården (L1985:9922), cirka 130 meter nedströms från dammen fanns en hammare på var sida av ån (L1984:355). Ytterligare cirka 50 meter nedströms gick vägen med bro över ån och söder om den fanns en mjölkvarn (L1985:9388).

Den bästa 1700-talskartan är över Grönlöt från år 1760. Dammvallen vid sjöns utlopp är kallmurad. Gårdsbebyggelsen är utritad med fyra bostadshus. Hålldammen mellan sjön och hamrarna heter Smedjedammen. Dammvallen i dess östra del har två utskov där vattnet rinner till varsin hammare, som båda ligger på den västra sidan av respektive kanal. Söder om hamrarna är en bro/väg, det går inte att säga om det fanns ett dämme här. Ytterligare en dammvall fanns cirka 50 meter nedströms från bron. På ån södra sida låg kvarnen (L1985:9388). Hålldammen benämns som Kvarndammen. Flera brukshus/bruksstugor (L1985:5639) fanns nordväst om dagens väg. Enligt karttexten: *Fisket nyttjas till husbehov med not och mjärdar uti Barsättersjön samt uti ån nedanför kvarnen om vårtiden.*

På kartan över Blacksta från år 1761 är fångstgropen utsatt och det står att det är en rävgröp (L1984:437). Kvarnen L1984:438 som är utsatt nära gropen är inte utsatt på kartan. Ingen karta där en kvarn är utsatt på platsen har påträffats.

1800-talet

Ett valsverk erhöill privilegier år 1846 och på SGU kartan från år 1860 står det Valsverk vid Skeppsta. I ån finns en kvarnsymbol (L1985:9388). Skeppsta bruk och Forsbro drevs under gemensam ledning. Stålet från Forsbro valsades ut vid Skeppsta. Skeppsta bruk nedlades år 1875 (Eriksson & Skyllberg 2002:100).

1900-talet

På den häradsekonomiska kartan från sekelskiftet 1900 finns endast en kvarnsymbol (L1985:9388) som visar på aktivitet. Det står inte längre Skeppsta bruk utan endast Skeppsta. Flera byggnader finns dock kvar efter brukets verksamhet.

Idag

Kulturmiljön kring Skeppsta är en välbevarad bruksmiljö. De fyra dammarna, den äldre bebyggelsen intill ån som finns kvar samt grunderna efter bruket gör att det är lätt att förstå hur det en gång sett ut här. Bruksmiljön är en av den bäst bevarade i Södermanland.

Riksintresse kulturmiljö

Skeppsta ligger inom riksintresseområdet D 41, Gåsinge-Dillnäs och del av Frustuna-Kattnäs. Centralbygd sedan bronsåldern med lång bebyggelsekontinuitet i läsbart öppet odlingslandskap.

Spår från bronsålders bosättningar (skärvstenshögar och gravar samt hällristningar). Gravfält från äldre och yngre järnålder samt runstenar. I miljön ingår medeltidskyrkor. Enskilda miljöer är Heby 1700-tals herrgård, Blacksta och Avla reglerade radbyar och Dillnäs kyrkby samt Skeppsta under 1500-talet grundade järnbruk med såg och kvarn och Närlunda herrgård.

Skeppsta bruk omfattar ett stort byggnadsbestånd som avspeglar brukets hela verksamhet. Vid nedre bron finns tre byggnader från 1600-talet, järnboden i natursten som troligen varit smedja och på motstående sida ett stenhus som varit kvarn. Järnbrickor med årtalen 1785 respektive 1792 antas vara år för ombyggnationer. Den vitputsade Nedre kvarnen ligger 50 meter nedströms. Här finns också ett sågverk uppfört år 1846. Längs med ån finns ett antal husgrunder efter äldre industribyggnader, utmed bruksgatan ligger tre putsade timrade arbetarbostäder, smedernas ladugård, tidigare ridhus, orangeri och ett timrat magasin. Huvudbyggnaden fick sin nuvarande barockprägel år 1908 efter en restaurering av ett 1700-talshus. Den är ljusputsad i två våningar med högt valmat mansardtak och med låga tillbyggnader på gavlarna. Framsidans mittparti har ett torn. På 1910-talet byggdes en skola invid stallbyggnaden. De större ekonomilängorna kom till år 1905.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1717: Österheden, översiktskarta, C11-35:1

1718: Gåsinge sn, sockenkarta, C24-1:1

1721: Blacksta, geometrisk avmätning, C24-10:1

1721: Skeppstaby, geometrisk avmätning, C24-73:1

1760: Grönlöt, geometrisk avfattning, C24-29:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1721: Blacksta, ägomätning, 04-GÅS-28

1760: Grönlöt, ägomätning, 04-GÅS-53

1761: Blacksta, storskifte, 04-GÅS-61

1892: Skeppstaby, gränsbestämning, övrigt, 04-GÅS-169, sidorna 13 och 14

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Skeppsta, häradsekonomska kartan J112-66-5

SGU

1860: Malmköping, jord- och bergartskartan, aa17-karta

Litteratur

Eriksson, Linnea och Skyllberg, Eva. 2002. Bergsbruket i Gryts, Gåsinge-Dillnäs och Åkers socknar. Atlas över Sveriges bergslag.

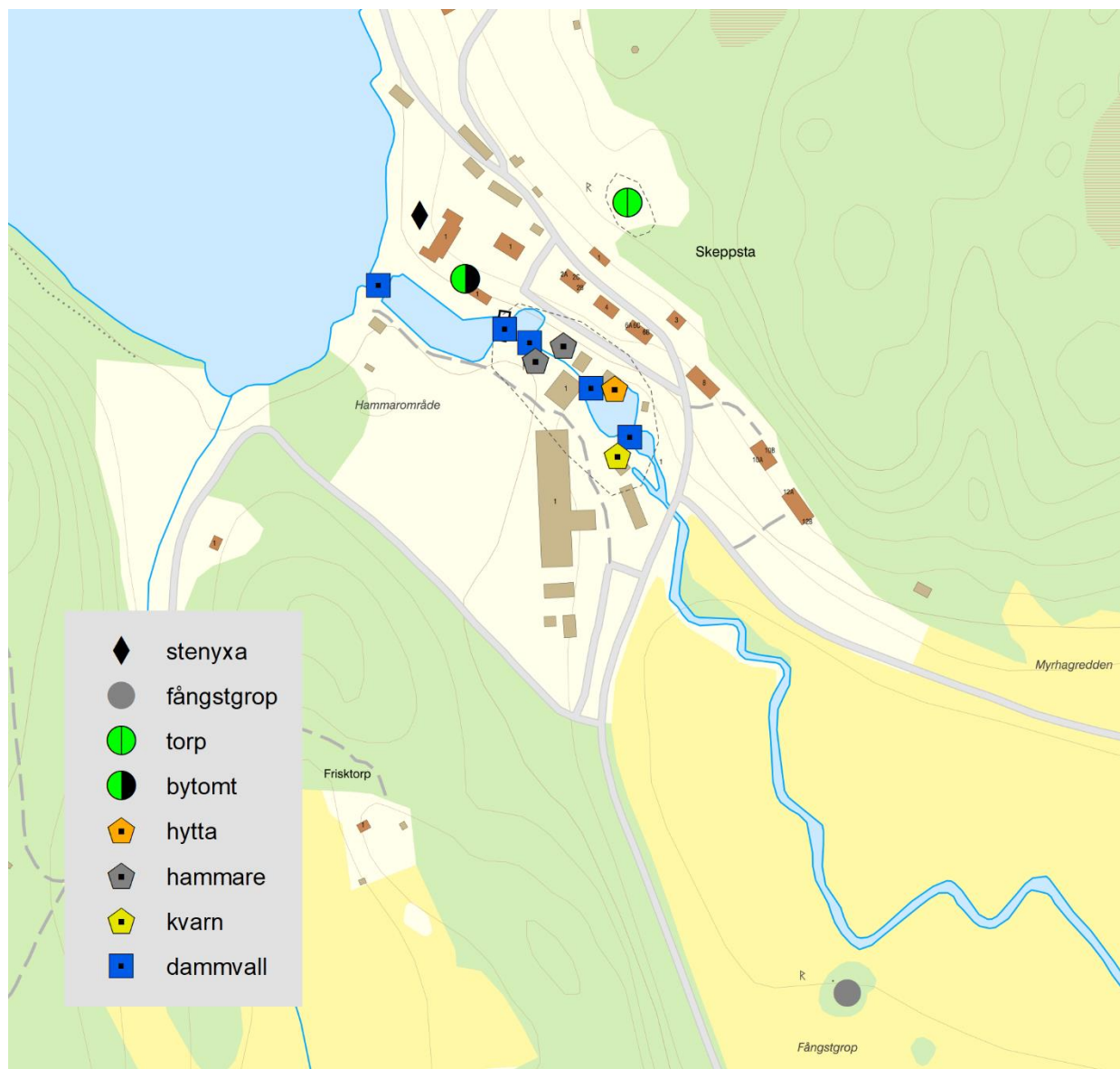
Jansson, E. A. 1952. Bergsbruken i det forna Gripsholms län. Uppsala.

Jonzon, Carl Gustaf. 1998. Skeppsta bruk – Ett byggnadsvårdsprojekt. KTH. Detaljerade uppmättningsritningar och förslag till ny användning.

Karlsson, Sive. 1991. Järnet, Folket och bygden.

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:355	Gåsinge-Dillnäs 300:1	Hytt-och Hammarområde	Fornlämning	Skeppsta bruk
L1984:437	Gåsinge-Dillnäs 20:1	Fångstgrop	Fornlämning	-
L1984:438	Gåsinge-Dillnäs 20:2	Kvarn	IAB	Saknar kartbelägg
L1985:9388	Gåsinge-Dillnäs 9388	Kvarn	IAB	-
L1985:9424	Gåsinge-Dillnäs 379:1	Fyndplats	ÖKL	-
L1985:9639	Gåsinge-Dillnäs 397:1	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning	Bruksstugor
L1985:9922	Gåsinge-Dillnäs 379:2	Bytomt/gårdstomt	MF	Skeppsta
L2021:4997	-	Dammvall	Fornlämning	-

Gåsinge socken år 1718.

Grönlöt år 1760.

Skeppsta år 1892.

I förgrunden syns övre delen av spettluckorna på dammvallen vid kvarnen L1981:355. Byggnaden till höger är järnboden och till vänster om järnboden är Övre kvarnen. Mellan dem är en dammvall. I bakgrunden syns huvudbyggnaden.

Till vänster är Nedre kvarnen och till höger är en fallfärdig byggnad. I bakgrunden syns järnboden.

Övre bilden: dammvallen L2021:4997.
 Mellersta bilden: rester efter hamrarna.
 Nedre bilden: bruksherrgården.

10 Hammersta – Bondekeby

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Bondekeby i Gåsinge socken är *Ekeby* från år 1366 (Källström 2014:97).

1400-talet

Äldsta skriftliga belägg för Hammersta i Dillnäs socken är *Hamarstom* från år 1401 (Källström 2014:53).

1500-talet

Åren 1559–60 upptas i Gustav I:s jordeböcker, under Bondekeby, en kvarn som räntar 2 spann råg, en gård med åker och äng samt fiskevatten till nödtorften. Gården och kvarnen uppges ha skänkts år 1546 till Gustav I av Nils Birgersson som var fogde på Gripsholm (Källström 2014:97).

1600-talet

Äldsta kartan över området är från år 1652 och visar Hammersta ägor. Vid sjön Alsjön är fyra katsor utritade intill den östra stranden. På bäcken som rinner ut i Nyckelsjön nordväst om byn är en ring utritad, möjligen står det sågkvarn. På den här kartan tycks kvarnen/sågen ligga inom Hammerstas ägor.

1700-talet

På en odaterad karta över Hammersta låg en såg vid bäcken, som lydde under Ekeby. I viken fanns tre katsor och i viken där Hammersta by är belägen fanns fem katsor. På sidan tre finns ytterligare en karta som är en renritad och färglagd karta av föregående karta. Det står Bondekeby såg och i viken är det utskrivet katsor. Viken vid Hammersta står som Katsviken och det står även Nyckelsjön som giver gös och brax. Kartan från år 1706 över Hammersta visar att föregående karta är ungefär från samma tid. Översiktskartan över socknarna Gåsinge och Dillnäs från år 1717 visar att en såg (L2021:4722) låg vid bäcken. Gränsen mellan Bondekeby och Hammersta gick i denna bäck men det verkar som att sågen legat på Hammerstas mark. På kartan över Hammersta från år 1721 är en byggnad utritad i bäcken samt texten Bondekeby sågkvarn. Bäcken är ägogräns mellan Bondekeby och Hammersta. Kartan från år 1759 visar att Bondekeby och Hammersta tvistade om marken där sågen låg. En dammvall är utritad och det står Bondekeby såg. Söder om sågen gick en väg.

1800-talet

Laga skiftet över Hammersta från år 1853 visar att sågen (L2021:4748) har legat på Bondekebys marker. Sågen är inte utsatt på SGU-kartan från år 1860. Nyckelsjön sänktes år 1891 (SMHI Svenskt Vattenarkiv 1995:91). Vallen som är registrerad under L1984:17 stämmer bra in på sjöns utsträckning innan sänkningen.

1900-talet

Enligt häradsekonomska kartan från sekelskiftet 1900 låg en backstuga norr om bäcken (L1985:9452).

Idag

Området är inte fältinventerat. Det är möjligt att det finns rester kvar efter såg och dammvall. Fiske har bedrivits i Nyckelviken. Speciellt intressanta områden är viken utanför Skoghalla där sågen legat och viken utanför byn Hammersta.

Riksintresse kulturmiljö

Hammersta – Bondekeby ligger inom riksintresseområdet D 41, Gåsinge-Dillnäs och del av Frustuna-Kattnäs. Centralbygd sedan bronsåldern med lång bebyggelsekontinuitet i läsbart öppet odlingslandskap.

Spår från bronsålders bosättningar (skärvtenshögar och gravar samt hällristningar). Gravfält från äldre och yngre järnålder samt runstenar. I miljön ingår medeltidskyrkor. Enskilda miljöer är Heby 1700-tals herrgård, Blacksta och Avla reglerade radbyar och Dillnäs kyrkby samt Skeppsta under 1500-talet grundade järnbruk med såg och kvarn och Närlunda herrgård.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1652: Hammersta, avritning, C11-16:1

1717: Österheden, översiktskarta, C11-35:1

1718: Gåsinge sn, sockenkarta, C24-1:1

1721: Hammersta, geometrisk avmätning, C11-11:2

1759: Bondekeby, avmätning, C24-11:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

- Hammersta, karta, 04-DIL-5

1706: Hammersta, ägomätning, 04-DIL-8

1721: Hammersta, ägomätning, 04-DIL-11

1853: Hammersta, laga skifte, 04-DIL-59

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Skeppsta, häradsekonomiska kartan J112-66-5

SGU

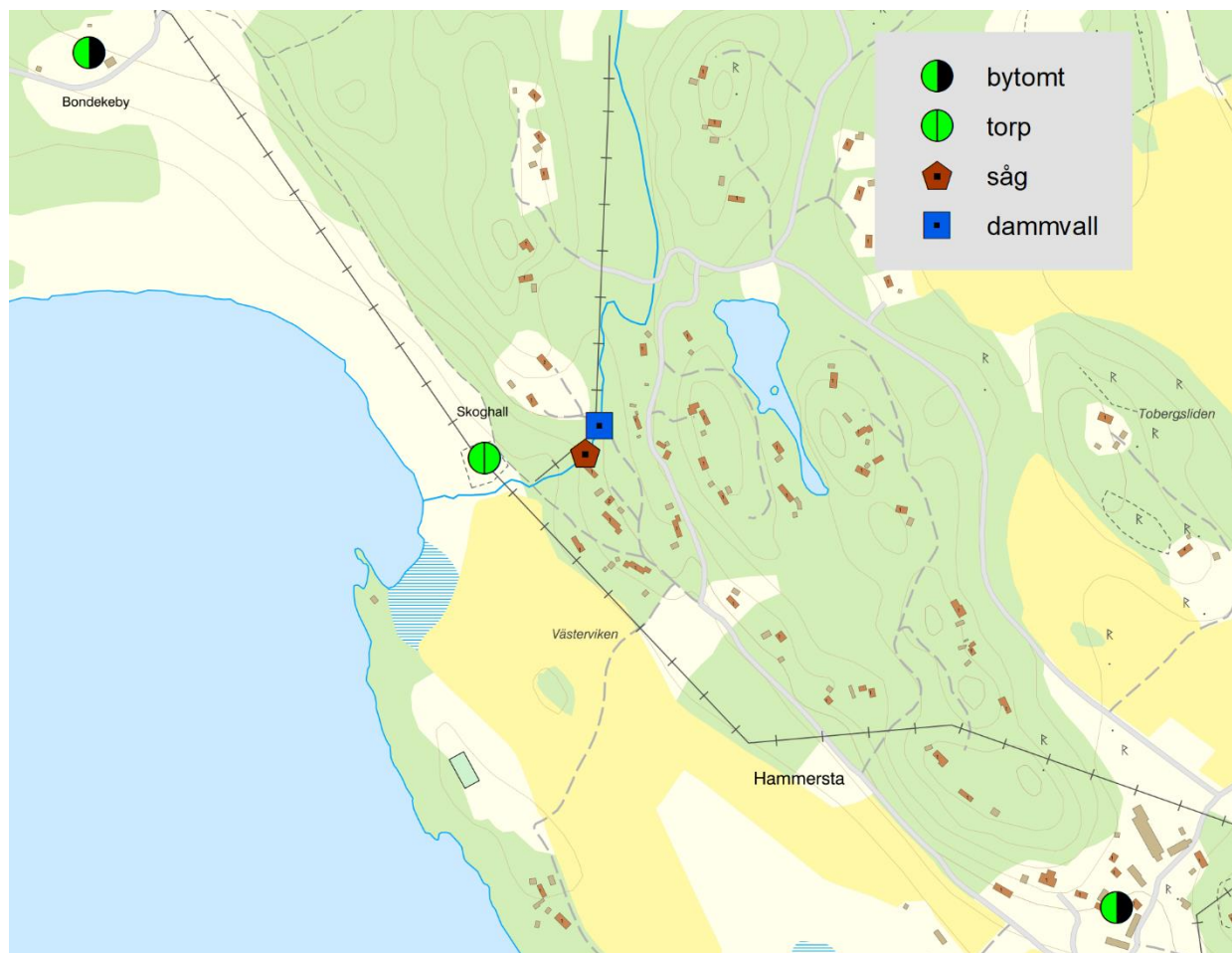
1860: Malmköping, jord- och bergartskartan aa17-karta

Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

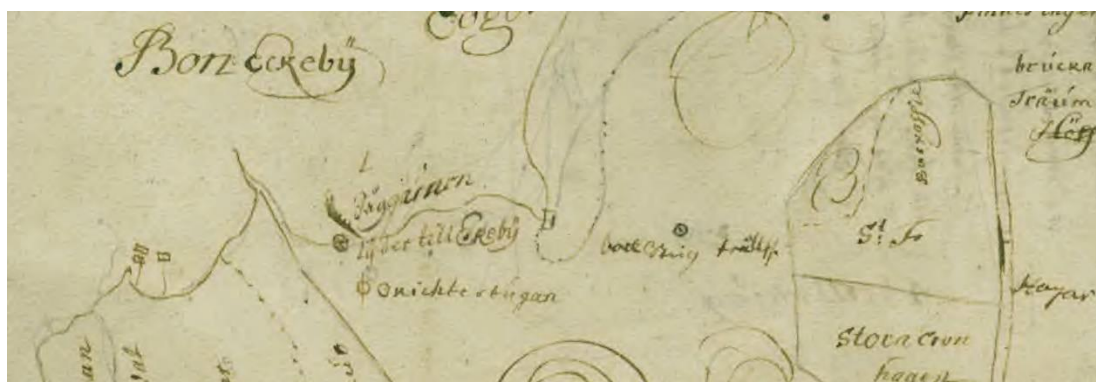
SMHI. Svenskt vattenarkiv. 1995. Sänkta och torrlagda sjöar. Nr 62.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1984:17	Gåsinge-Dillnäs 418:1	Hägnad	ÖKL	Strandvall
L1985:9452	Gåsinge-Dillnäs 415:1	Lägenhetsbebyggelse	ÖKL	-
L2021:4748	-	Träindustri	IAB	Såg

Hammersta år 1652. Fyra katsor är utritade i viken.

Odaterad karta över Hammersta. Övre delen visar läget för sågen och katsor. Nedre delen visar var katsorna låg.

Bondekeby år 1759. En damm (inte registrerad i Forssök) fanns norr om sågen.

11 Laxne – Spårbacken

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Heby är *innan bådum Hedabyum* från år 1362 (Källström 2014: 99).

1500-talet

Åren 1559–60 upptas i Gustav I:s jordebok en gård i Heby med äng, mulbetet och fiskevatten till nödtorften (Källström 2014:100).

1700-talet

Äldsta kartan som visar området är översiktskarta från år 1717 och den visar att platsen ligger i ödslig skogsmark med vägen strax intill. Sockenkartan över Gåsinge socken är från år 1718. Laxnetorp och Brunnäset är utsatta samt även var gamla krogen legat. Norr om Alsjön är ett kärr. Vägen är inte utritad förbi denna plats. Kartan över Heby från år 1725 är mer detaljerad. Vägen är utritad och böjen strax söder om området går att känna igen. Fortfarande är området öde.

1800-talet

SGU-kartan från år 1860 har en kvarnsymbol på platsen. Ingen bebyggelse fanns i närheten. Enligt den häradsekonomiska kartan från år 1897–1901 låg en kvarn och en såg (L1982:1945) här.

1900-talet

Enligt den ekonomiska kartan från år 1958 är varken sågen eller kvarnen markerade. Bäckens är utritad och öster om vägen låg torpet Spårbacken.

Idag

Området har legat inom Dillnäs socken. Det finns kallmurade rester efter en byggnad, oklart om det är sågen, kvarnen eller båda.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1717: Österheden, översiktskarta, C11-35:1

1718: Gåsinge sn, sockenkarta, C24-1:1

1725: Heby, geometrisk delination, C24-33:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

-

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Skeppsta, häradsekonomiska kartan J112-66-5

1958: Skottvång, ekonomiska kartan, J133-10H2f59

SGU

1860: Malmköping, jord- och bergartskartan aa17-karta

Litteratur

Guinard, Michel & Gustafsson, Patrik. 2004. Laxne. Särskild utredning, Ytterby 4:24 Laxne, Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun, Södermanlands län, Sörmlands museums arkeologiska meddelanden 2004:03/SAU Rapport 2004:24.

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1982:1945	Gåsinge-Dillnäs 544	Småindustriområde	ÖKL	Kvarn, såg
L1982:1946	Gåsinge-Dillnäs 545	Husgrund, historisk	ÖKL	-
L1982:1957	Gåsinge-Dillnäs 542	Dike/ränna	ÖKL	-

Häradsekonomiska kartan från år 1897–1901. Både kvarn och såg fanns på platsen.

Fallet vid grunden.

Kvarn-/såggrunden.

De två bäckfårorna.

12 Löv Viken

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1600-talet

Masugnen (L1985:3804) anlades år 1644 och gick under namnet Lövvikens bruk. Den var nedlagd år 1682. Hammaren (L1985:9821) omnämns år 1685 då en hammare erhöill tillstånd att flytta uppströms i Lövvikens ström (Eriksson & Skyllberg 2002:80).

1700-talet

Äldsta kända belägg för Löv Viken är *Löfwiken* från år 1715 (Eriksson & Skyllberg 2002:80). Äldsta påträffade karta är från år 1717 och är en översiktskarta över bland annat Daga häradsallmanning. Området nordöst om sjön är ett ödsligt bergigt skogslandskap. På kartan över Löv Viken från år 1749 är bäcken utritad och på båda sidor fanns åkerlappar, torpet låg norr om bäcken. Ungefär där masugnen (L1985:3804) legat fanns en linda. Där hammaren (L1985:9821) legat är det berg och stenbackar med skog.

Idag

Området är inte fältinventerat.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1717: Österheden, översiktskarta, C11-35:1

1749: Löv Viken, skattdägningsberedning, C11-23:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

- : Löv Viken, 04-GÅS-8

Litteratur

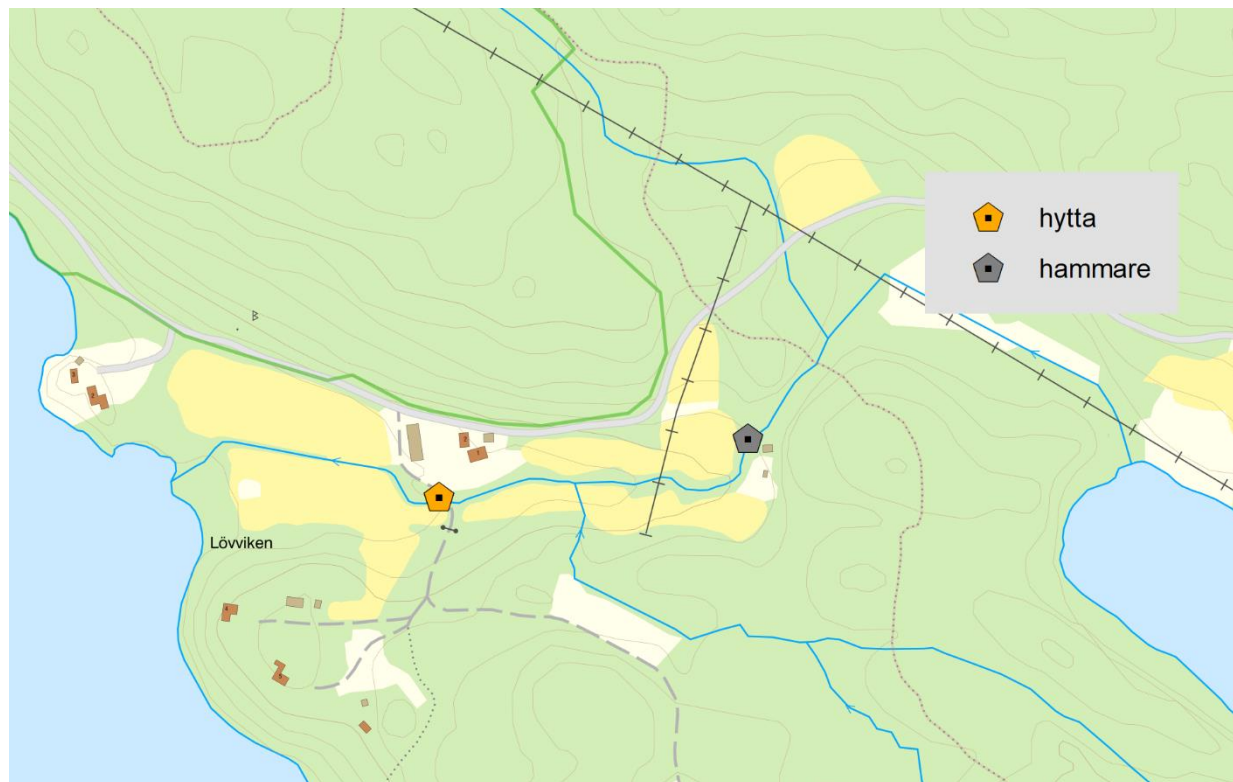
Eriksson, Linnea och Skyllberg, Eva. 2002. Bergsbruket i Gryts, Gåsinge-Dillnäs och Åkers socknar. Atlas över Sveriges bergslag.

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

Löv Viken år 1749.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:3804	Gåsinge-Dillnäs 10:1	Hyttområde	Fornlämning	Ej fältinventerat
L1985:9821	Gåsinge-Dillnäs 188:1	Hammar/smedja	MF	Ej fältinventerad

13 Dillbokvarn

Gåsinge-Dillnäs socken, Gnesta kommun

1500-talet

Äldsta skriftliga belägg för Dillbo kvarn är *Dilness Quarn* från år 1544. I jordeboken står att Gustav I har bytt till sig kvarnen av Ian Fleming. Bytet ska ha ägt rum år 1540. Den var öde år 1561 (Källström 2014:51).

1700-talet

Äldsta kartan som visar området är en översiktskarta över större delen av häradssallmanningen Östra Heden. Intill sjön Klämningens östra strand låg Dillnes Quarn (*L2021:4819*) och strax nordöst om den låg Kvarntorp.

1800-talet

På SGU kartan från år 1869–70 finns en kvarnssymbol utritad vid bäcken samt att det står Dillnäs Qvarn. En byggnad är utritad delvis på bäcken på 1884 år karta som visar ägorna till lägenheten Dillbokvarn (*L1984:94*). Det är första gången det står Dillbo och inte Dillnäs, som kvarnen tidigare hette. Den odaterade häradsekonomiska kartan från andra halvan av 1800-talet visar en kvarnsymbol och möjligen även en sågsymbol (otydlig) samt gården Dillbokvarn.

1900-talet

Den ekonomiska kartan från år 1958 visar en ekonomibyggnad intill bäckens norra strand som borde vara kvarnbyggnaden. Kvarnverksamheten är nedlagd men två dammsymboler (*L2021:4820* och *L20214821*) är utritade mellan Stora Kvarnsjön och sjön Klämningen.

Idag

Platsen är inte fältinventerad. Området har legat inom Dillnäs socken. I Fornsök finns uppgift från år 2001 att gårdstomten är inritad efter en karta från år 1721 (akt 14 (ÅM) år 1721. Den kartan har inte återfunnits. Akt 14 visar Ellaboda, som ligger cirka en kilometer nordväst om Dillbokvarn.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1717: Österheden, översiktskarta, C11-35:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1884: Dillbo kvarn, gränsbestämning, ägomätning, övrigt, 04-DIL-64

Rikets allmänna Kartverks arkiv

- : Yngen, häradsekonomiska kartan J112-67-1

1958: Dillnäsby, ekonomiska kartan, J133-10H1g59

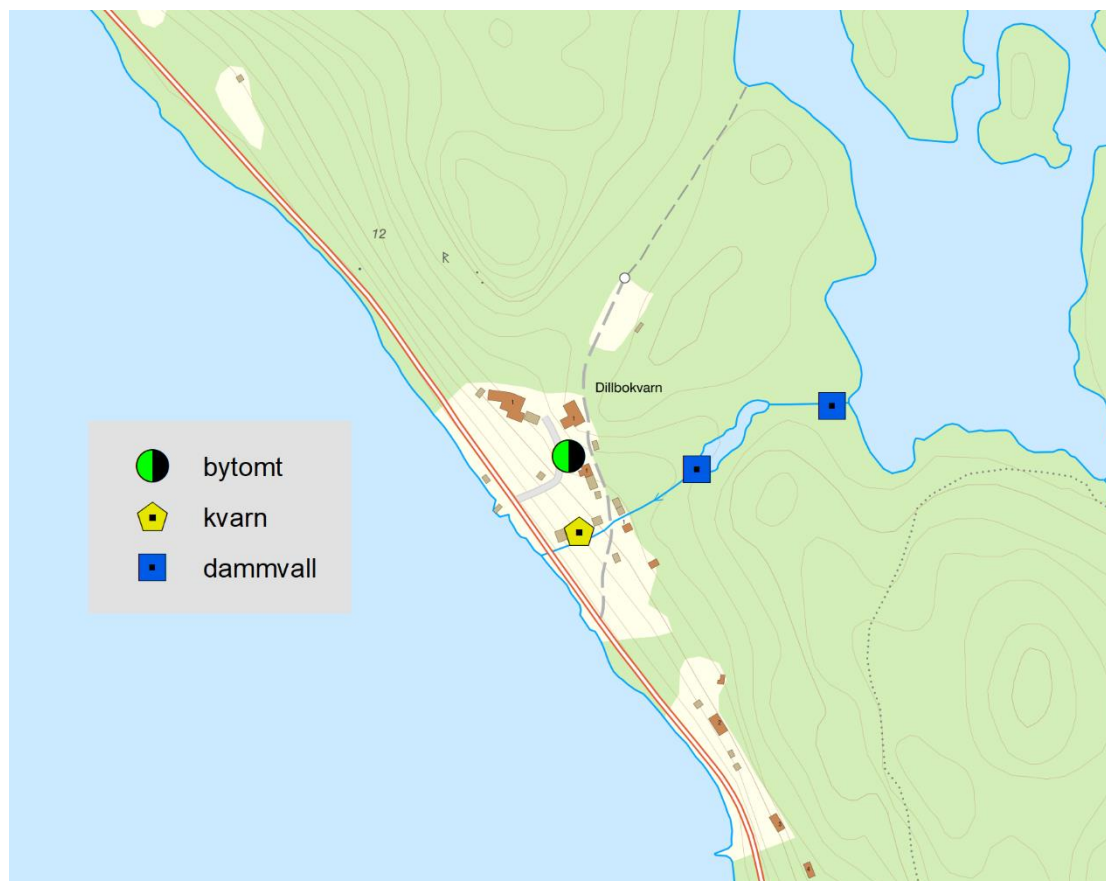
SGU

1869–70: Hörningsholm, jord- och bergartskartan aa45-karta

Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1984:94	Gåsinge-Dillnäs 505:1	Bytomt/gårdstomt	MF	Dillbokvarn
L2021:4819	-	Kvarn	IAB	Dillnäs kvarn
L2021:4820	-	Dammvall	ÖKL	Ej fältinventerad
L2021:4821	-	Dammvall	ÖKL	Ej fältinventerad

Österheden år 1717. Dillnäs kvarn och Kvarntorp.

Dillbo kvarn år 1884.

14 Kvarntorp – Kvarnviken

Kattnäs och Frustuna socknar, Gnesta kommun

1500-talet

Området låg inom Kattnäs socken på 1550-talet. Hedetorp var ett frälsehemman och var den enda gården/byn som låg nordöst om sjön Klämningen. Namnen Åshammarsboda och Kalvsätter, med efterleden -boda och -sätter tyder på att funnits fäbodan nordöst om sjön Klämningen.

1700-talet

På översiktskartan från år 1717 står det Qwarn (*L2021:4824*) samt en symbol för ett hemman där Kvarntorp ligger i dag. Det borde ha funnits en kvarn tidigare på grund av namnet. Kvarntorp finns som äga och gränisar i söder mot Hedetorp enligt en geometrisk avfattning från år 1785 över Hedetorps ägor.

1800-talet

På SGU-kartan från åren 1869–70 finns en kvarnsymbol nära bäckens utlopp i Klämningen. Endast Kvarnsjön fanns enligt kartan. Norr om vägen är en sågsymbol utritad. På kartan från år 1869 är dammvallarna *L2021:4822* och *L2021:4823* utritade. Även kvarnen *L2021:4824* och sågen *L2021:4825* finns med på kartan. År 1886 omnämns Kvarntorp/Kattnäs kvarn, en mjölkvarn och strax nedströms den låg en såg (Projekt Runeberg). På den häradsekonomiska kartan från slutet av 1800-talet är endast en sågsymbol utritad. Sågen bör vara anlagd någon gång mellan åren 1871 och 1885. Kvarnen blev nedlagd någon gång efter år 1886 men före sekelskiftet 1900. Stor del av Kvarnkärret var en hålldamm vid sekelskiftet.

1900-talet

Kvarntorp ligger inom Hedetorps ägor på häradsekonomiska kartan och de ekonomiska kartorna från 1950-talet. En byggnad är utritad över bäcken nära Klämningen strand som borde vara sågen. År 1979 fanns ett bostadshus öster om bäcken.

Idag

Inga synliga rester efter kvarnen eller sågen kunde iaktas vid fältbesöket på grund av kraftig vegetation. Den övre dammvallen *L2021:4822* kan vara äldre än 1850 men inte mycket är kvar av den äldre delen då dammvallen har blivit omgjord med förstärkningar av betong relativt nyligen.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1717: Österheden, översiktskarta, C11-35:1

1785: Hedetorp, geometrisk avfattning, C38-6:2

Lantmåterimyndigheternas arkiv

1869: Kvarntorp, ägoutbyte, 04-KAÄ-59

Rikets allmänna Kartverks arkiv

- : Gnesta, häradsekonomiska kartan, J112-67-6

1951: Kattnäs, ekonomiska kartan J133-10H0h53

1958: Kattnäs, ekonomiska kartan J133-10H0h59

1979: Kattnäs, ekonomiska kartan J133-10H0h81

SGU

1869–70: Hörningsholm, jord- och bergartskartan aa45-karta

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4822	Dammvall	ÖKL	vid Kvarnsjön
L2021:4823	Dammvall	ÖKL	-
L2021:4824	Kvarn	IAB	-
L2021:4825	Träindustri	IAB	Såg

Österheden år 1717.

Dammvallen L2021:4822.

Dammvallen L2021:4823.

En renoverad parstuga.

Ett kvarnhjul är det enda som är synligt efter kvarnen idag.

15 Eknäs – Lund – Kattnäs kyrka – Södertuna

Björnlunda, Kattnäs och Frötuna socknar, Gnesta kommun samt Vårdinge socken, Södertälje kommun

Området sträcker sig från Kyrksjön i Björnlunda socken i väster, över Storsjön och Norrtunasjön till Klämningen och Frösjön i öster.

Förhistorisk tid

Norr om Båtsvik finns ett röse på berget (*L1985:8656*) och söder om viken är en fornborg (*L1895:3983*). Det finns gravfält och hällristningar. Norrtunasjön är sänkt och innan sänkningen fanns en bra farled från Båtsvik i Storsjön till Frösjön, därefter till sjön Sillen via Sigtunaån och slutligen Trosaån och havet. Vadsbro indikerar att det tidigare fanns ett vad här.

1100-talet

Delar av Kattnäs kyrka uppfördes under 1100-talet.

1200-talet

Kattnäs kyrka byggdes till med ett torn och längre långhus på 1200-talet.

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Lund är i *Lunde* från år 1361. Lund var sätesgård för Karl Erikson (Färila) år 1394. Äldsta skriftliga belägg för Mjösundet är *iuxta Mioæsund* från år 1320. Äldsta skriftliga belägg för Tuna är *curiam nostram Tunæ* från år 1314 (Källström 2014:113, 114 och 115).

Äldsta skriftliga belägg för Vad är *Wadn* från 1320-talet.

1400-talet

Äldsta skriftliga belägg för Kattnäs by är i *Kattanæsi* från år 1401. År 1455 utfärdar underlagmannen i Södermanland, Ragvald Johansson (Beneätten), ett dombrev angående den igenbyggda båtleden i Mjösundet. I Lars Axelssons (Tott) jordebok från år 1476 anges att tre gårdar i Kattnäs kyrkby har del i Mjösundets fiskeri (Källström 2014:111 och 114).

1700-talet

Södertuna hette Vad fram till 1700-talet och var sätesgård redan under medeltid. Det nuvarande huset är uppfört på en medeltida källare och fick sitt nuvarande utseende vid en restaurering på 1890-talet.

Kartan över Kattnäs by från år 1711 visar vägen som går till Strängnäs i norr och Trosa i söder. Vid Vadsbro är vägen utritad över ån, det ser inte ut att en bro fanns. Nordöst om vägen fiskades ål. År 1714 görs en ägomätning över Södertunas ägor. Kring udden som sticker ut söder om Norrtunasjön fanns åtta katsor och vid Södertuna fanns sju katsor.

Sundby i Vårdinge socken ligger nordöst om Frösjön och dess ägo gräns låg i sundet. Enligt en geometrisk avmätning över Sundby från år 1730 fanns en katsa strax nedströms dagens väg. Ingen bro fanns över sundet. Det finns en bebyggelse med namnet Färgstugan cirka 180 meter norr om sundet som tyder på att det gick färjor över sundet. Storskiftet över Kattnäsby från år 1759 benämner sundet som Kattnässundet. Ingen väg är utritad från kyrkan till sundet. På kartan över Grönvik från år 1786 står det Färja vid sundet som nu heter Mjösund och torpet har fått namnet Sundkarlens torp.

1800-talet

Torpet har ett nytt namn, Mjösundet, på kartan över Grönvik från år 1812. En karta över Sundby från samma år visar också torpet Mjösundet. En väg/bro är utritad över sundet och möjligen står det Färjestaden.

På SGU-kartan från år 1869–70 finns en väg som går från Kattnäs kyrka till sundet där det nu tycks finnas en bro, sedan vidare mot Väsby. Norrtunasjön är ännu inte sänkt. På den odaterade häradsökonomiska kartan har sjön sänkts men det fanns fortfarande en öppen vattenyta centralt i sjön. Även vid Södertuna är vattnet sjunkit, vilket tyder på att Frösjön håller på att sänkas. Norrtunasjön

torrlades år 1891 och Frösjön och Klämningen sänktes samma år. Även sjöarna i väst, Kyrksjön och Storsjön sänktes år 1891 (SMHI, Svenskt vattenarkiv 1995:91).

Idag

Området utsträckning hänger samman med alla katsor som funnits inom detta området på 1700-talet. Inga av dessa lämningar är synliga idag fastän sjöarna är sänkta då marken är beväxt. Beskrivningen av riksintresse kulturmiljö sammanfattar bra varför området är av kulturhistoriskt intresse. I närområdet finns Björklinge, Frustuna och Kattnäs kyrkor.

Riksintresse kulturmiljö

Området kring Kattnäs kyrka och Södertuna ligger inom riksintresseområdet D 41, Gåsinge-Dillnäs och del av Frustuna-Kattnäs. Centralbygd sedan bronsåldern med lång bebyggelsekontinuitet i läsbart öppet odlingslandskap.

Spår från bronsålders bosättningar (skärvtenshögar och gravar samt hällristningar). Gravfält från äldre och yngre järnålder samt runstenar. I miljön ingår medeltidskyrkor. Enskilda miljöer är Heby 1700-tals herrgård, Blacksta och Avla reglerade radbyar och Dillnäs kyrkby samt Skeppsta under 1500-talet grundade järnbruk med såg och kvarn och Närlunda herrgård.

Södertuna slott är idag konferenscenter. Den nuvarande corps de logi uppfördes under 1700-talet på grunderna av Vads medeltida sätesgård på en plats som tidigare varit en ö. Den restaurerades till sitt nuvarande utseende i nyklassicistisk stil år 1892. Corps de logi är ett putsat hus med två våningar, valmat mansardtak, takkupor och lanternin. På 1920-talet revs två flygelbyggnader i timmer och ersattes med två putsade envånings stenhus. Vid sjöstranden ligger trädgårdsmästARBostaden i nationalromantisk stil i gul puts och brun fjällpanel samt stall och bodlänga. Ekonomigården ligger avskilt i väster med stora, faluröda ekonomibyggnader och gulputsade arbetarbostäder. Mangården nås genom en bro som leder över en sankmark. På näset mellan sjöarna Klämningen och Frösjön ligger Tellstugan, ett före detta soldattorp och Ekorrtorp, en enkelstuga samt en arbetarbostad i nationalromantisk stil. Gåsinge, Kattnäs och Dillnäs kyrkor uppfördes under 1100-talet. Kattnäs kyrka byggdes till med ett torn.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1717: Österheden, översiktskarta, C11-35:1

1730: Sundby, geometrisk avmätning, A117-33:1

1759: Kattnäs, storskifte, C38-9:1

1786: Grönvik, avmätning, C38-4:1

1804: Kattnäs, delning av utmark och utägor, C38-9:3

1812: Grönvik, ägomätning, C38-4:2

1812: Sundby, storskifte, A117-33:2

1881: Södertuna, ägomätning, övrigt, 04-FRU-138

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1711: Kattnäs by, ägomätning, 04-KAA-12

1714: Södertuna, ägomätning, 04-FRU-38

1814: Sundby, rågångsåtgärd, 01-VÅR-33

Rikets allmänna Kartverks arkiv

- : Gnesta, häradsekonomska kartan J112-67-6

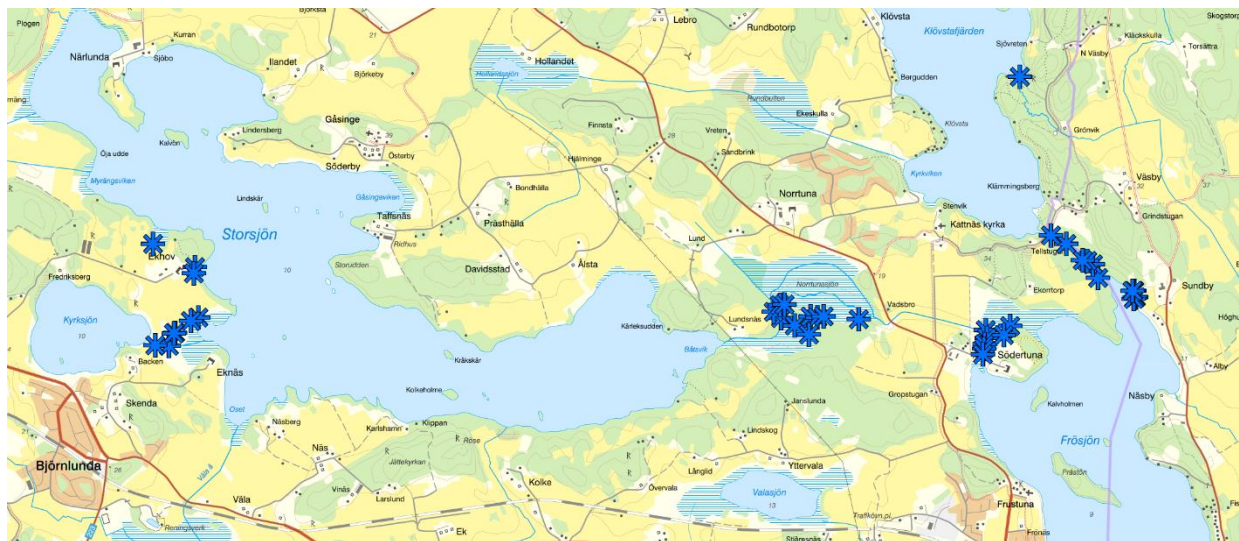
SGU

1869–70: Hörningsholm, jord- och bergartskarta, aa45-karta

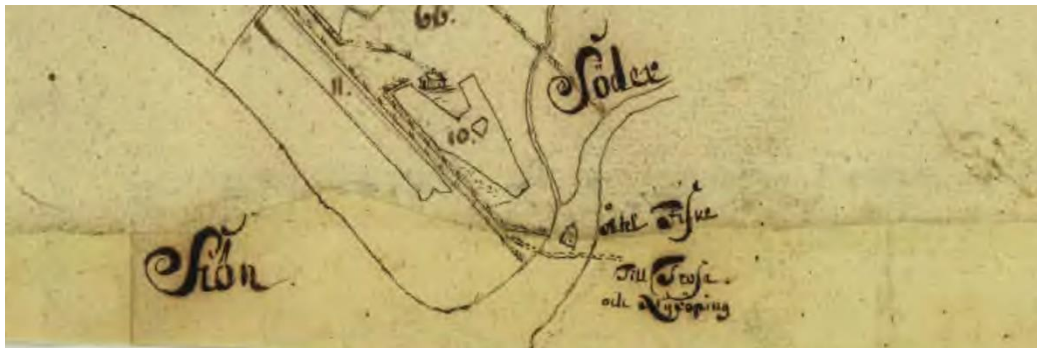
Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen. SMHI. Svenskt vattenarkiv. 1995. Sänkta och torrlagda sjöar. Nr 62.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:1232	Björnlunda 49:1	Gravfält	Fornlämning	Ej justerad i Fornsök
L1985:1894	Björnlunda 61:1	Gravfält	Fornlämning	Ej justerad i Fornsök
L1985:9968	Gåsinge-Dillnäs 125:1	Gravfält	Fornlämning	Ej justerad i Fornsök
L1985:8656	Kattnäs 22:1	Röse	Fornlämning	Ej justerad i Fornsök
L1895:3983	Frustuna 161:1	Fornborg	Fornlämning	Ej justerad i Fornsök

Ånhammar år 1720. En katsa i Stallängsviken, en katsa i viken vid Ekhov, tre katsor i viken mot Kyrksjön.

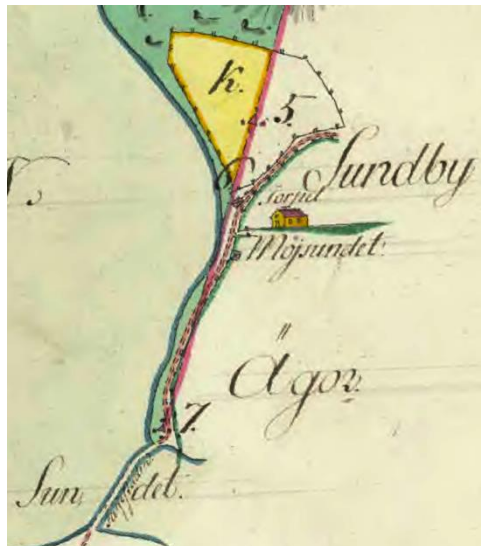

Kattnäs år 1711.

Grönvik år 1786. Färja över sundet.

Grönvik år 1812. En mer fast förbindelse verkas finnas nu.

Broförbindelsen idag.

16 Sigtunaån

Frustuna socken, Gnesta kommun och Vårdinge socken, Södertälje kommun

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Sigtuna är *in Siktunum* från år 1358. Johan Hake (?sparre) avsäger sig rätten till fiske i ån mellan Visbohammar i Vårdinge socken och biskopsgården i Sigtuna till biskop Tord i Strängnäs. Det hade funnits en tvist om fisket mellan Johan Hakes förfäder och tidigare biskopar (Källström 2014:67 ff).

1500-talet

Sigtuna är huvudenhet för Sigtuna rättardöme och år 1549 omfattade den landbohemman och -torp i Borg och Gnesta, Frustuna socken, Tibble i Björnlunda socken, Ella i Dillnäs socken och Heby och Ullevi i Gåsinge socken (Källström 2014:67).

1600-talet

Äldsta kartan är från år 1691 och visar området söder om Frösjön och väster om Sigtunaån, där Sigtuna är utsatt som två kronohemman. Väster om den norra gården står det *gammalt kloster förfallet*. Platsen passar bra in på den medeltida grund (L1985:7898) som finns inom Sigtuna bytomt (L2021:4827). I Sigtunaån, norr om bytomten fanns en ålkista (L2021:4826). Den stora landsvägen gick förbi Sigtuna och strax söder om tomten svänger vägen av åt öster där en bro fanns över ån. Vägen fortsatte till Stockholm. Längre söderut, cirka 130 meter från dagens väg till Stockholm fanns en förfallen mjölkvarn (L2021:4828). Från samma år finns en karta över Nibble där Sigtunaån och Sigtunas ålfiske är utritade. Vägen/bron över ån är också med.

1700-talet

Sigtunaån är utritad på kartan över Frustuna socken från år 1718. Sigtuna är utsatt som två hemman. De två kartorna från år 1731 är lika, den ena är en renritning av den andra men det är lättare att se vad som är vad på kartan 04-FRU-32. Sigtuna består av två hemman och väster om den norra gården är en ruin utritad som bör vara resterna efter den medeltida husgrunden/klostret (L1985:7898). Nordöst om byn, fanns platsen för byns ålfiske (nummer 29). Ingen bro över ån är utritad. Strax norr om den stora böjen av ån är det gamla kvarnstället utsatt (nummer 30).

1800-talet

Kartorna från åren 1805 och 1811 är lika vad gäller det som finns kring ån. Bytomten med sina två gårdar är utritad. Inget ålfiske verkar förekomma då inget finns markerat om det. Bron över ån finns där det idag är en gångbro över ån. Norr om bron, på åns västra strand är en byggnad utritad i vattnet, bykstuga? Där kvarnen tidigare låg fanns en dammvall eller gångbro över ån.

På laga skifteskartan från år 1857 finns inget utritat i ån. Vägen/bron som går över ån går fortfarande där det idag är en gångväg över ån. Där kvarnen legat är tre byggnader utritade intill åns västra strand. Den häradsekonomiska kartan är odaterad men bör vara från slutet av 1800-talet. Sigtuna med sina ekonomibyggnader ligger kvar väster om vägen. Ett garveri låg vid Sigtunaåns böj cirka 220 meter söder om vägen till Stockholm.

1900-talet

På den ekonomiska kartan från år 1951 finns både Stora och Lilla Sigtuna. Stora Sigtuna är den äldre gården, ekonomibyggnaderna fanns kvar väster om vägen. Öster om vägen, lite längre norrut, låg Lilla Sigtuna.

Idag

Sigtunaån flyter sakta fram. Idag finns en mindre träbro där vägen till Stockholm gick tidigare. På var sida av ån är kallmurade brofästen. Inget är synligt där ålkistan legat, inte heller på platsen där kvarnen legat. Däremot är den medeltida husgrunden som kan vara en klosterruin fortfarande väl synlig bland träd och sly.

Lantmäteristyrelsens arkiv

- 1691: Gnesta, geometrisk avmätning, C20-22:1
1691: Nibble, Vårdinge socken, skattlägningsberedning, C14: 60–61
1718: Frustuna sn, avmätning, C20-1:2
1731: Sigtuna, geometrisk delination, C20-48:1
1806: Sigtuna, storskifte på inägor, C20-48:4
1811: Sigtuna, storskifte, C20-48:5
1857: Sigtuna, laga skifte, C20-48:8

Lantmäterimyndigheternas arkiv

- 1694: Nibble, arealavmätning, 01-VÅR-7
1731: Sigtuna, ägomätning, 04-FRU-32
1809: Sigtuna, avsöndring, storskifte, 04-FRU-77
1811: Sigtuna, storskifte, 04-FRU-82
1858: Sigtuna, laga skifte, 04-FRU-119

Rikets allmänna Kartverks arkiv

- : Vårdinge, häradsekonomska kartan J112-67-11
 - : Gnesta, häradsekonomska kartan J112-67-6
- 1951: Gnesta, ekonomiska kartan J133-9H9h53

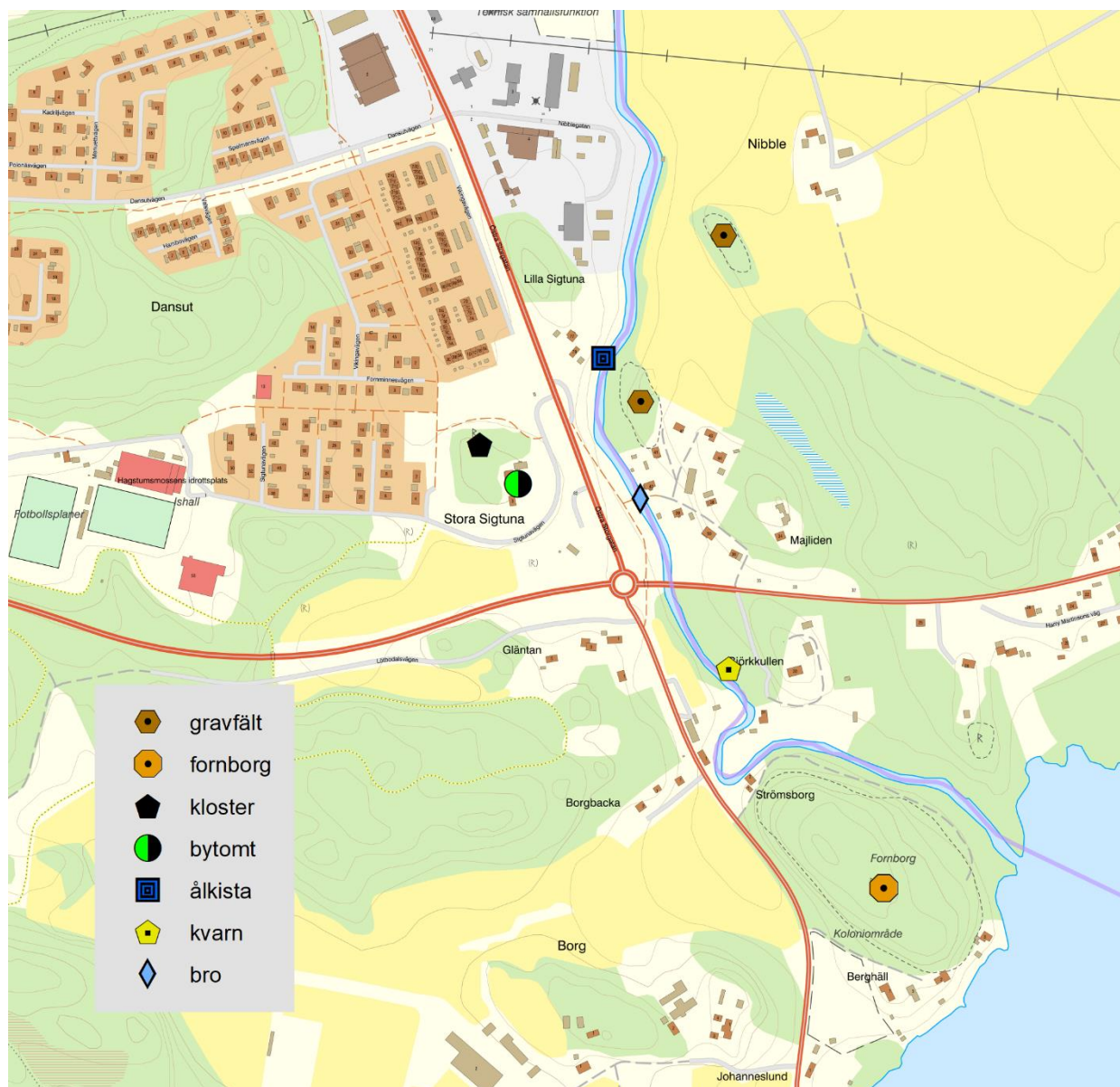
Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

Gnesta år 1691. Sigtuna by med två hemman. Väster om byn låg enligt kartan ruinen efter ett gammalt kloster (L1985:7898).

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:7290	Frustuna 56:1	Fornborg	Fornlämning	-
L1985:7898	Frustuna 182:1	Kloster	Fornlämning	Medeltida grund
L2015:9226	Vårdinge 2:1	Gravfält	Fornlämning	-
L2021:4826	-	Fångsanläggning övrig	IAB	Ålkista
L2021:4827	-	Bytomt/gårdstomt	MF	Sigtuna
L2021:4828	-	Kvarn	IAB	-

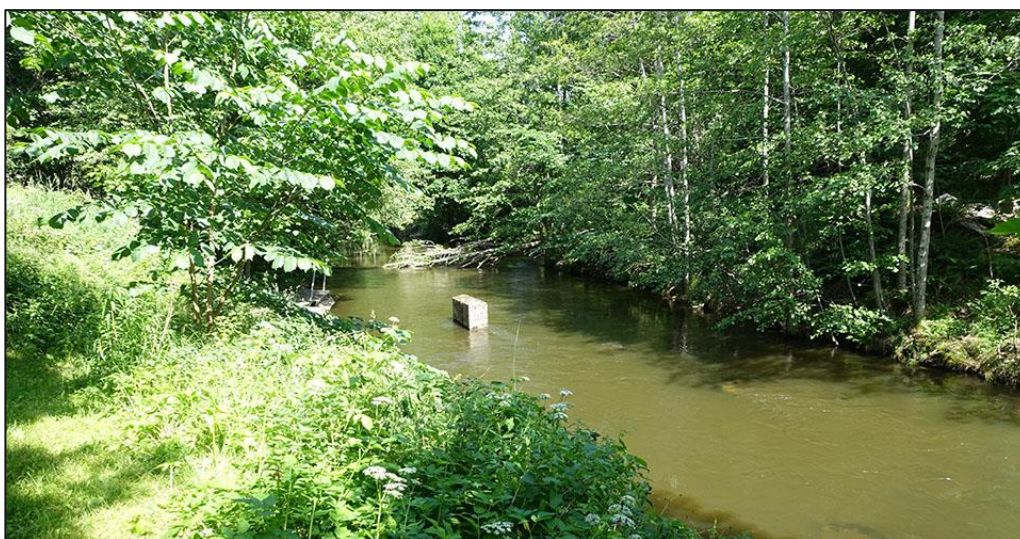

Sigtuna år 1731. I ån: nummer 29, platsen för ålkistan L2021:4826 och nummer 30, platsen för gamla kvarnen L2021:4828.

Sigtuna år 1857. Vägen till Stockholm går fortfarande över en bro nära Sigtuna. Där kvarnen legat finns byggnader.

Övre bilden: läget för ålkistan L2021:4826.

Mellersta bilden: brofästet vid gamla Stockholmsvägen.

Nedre bilden: medeltida husgrund L1985:7898 som kan vara en klosterruin enligt karta från år 1691.

17 Älghammar

Björnlunda socken, Gnesta kommun

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Älghammar är *Ælghammar* från år 1381 (Källström 2014:46).

1500-talet

Älghammar bestod av fyra frälsehemman på 1550-talet (Källström 2014:46).

1700-talet

Äldsta kartan som visar området är en sockenkarta från år 1718. Älghammar säterigård är utsatt, inte där den ligger idag utan cirka 600 meter västnordväst om dagens herrgård. År 1795 sker en ägomätning och år 1796 gjordes en gränsbestämning över Älghammar. Det är inte mycket som skiljer kartorna åt. Enligt båda kartorna fanns ett tegelbruk (*L2021:4829*) intill Lockvattnet norr om Älghammar. Fyra byggnader är utritade där en är ugnen och minst en borde vara en torklada. Smedstorpet fanns på samma ställe som idag. En dammvall (*L2021:4831*) fanns cirka 390 meter nordöst om Smedtorpet. Enligt terrängskuggningskartan är det mycket troligt att delar av den finns kvar. Ytterligare 150 meter uppströms låg en kvarn (*L2021:4830*). Ytterligare en dammvall har funnits (*L2021:5001*) och den låg cirka 260 meter nordväst om kvarnen. På kartan från år 1796 är damm utskrivet. Torpet Landa, (ej registrerad, öde idag), har legat intill bäcken cirka 125 meter nedströms den södra dammvallen. Torparna var ålagda att göra 195 dagsverken på Älghammars ägor. Det är mycket möjligt att det finns lämningar kvar på alla fem platserna.

1800-talet

Varken tegelbruket eller kvarnen finns med på SGU-kartan från år 1860. Däremot fanns Landa.

1900-talet

Landa är övergivet vid sekelskiftet 1900 enligt häradsekonomiska kartan. Där tegelbruket legat fanns fortfarande några byggnader kvar.

Idag

Området är inte fältinventerat. Det är möjligt att rester finns kvar efter tegelbruket. Dammvallen söder om kvarnen ser ut att finnas kvar och även dammvallen nordväst om kvarnen tycks finnas kvar enligt terrängskuggningskartan. Det är möjligt att rester efter kvarnen finns kvar.

Riksintresseområde

Älghammar ligger inom riksintresseområdet D 42, Elghammar. Herrgårdsmiljö där anläggningen räknas som det främsta exemplet i landet på empiristil.

En engelsk park omger herrgården. Elghammars manbyggnad är ritad av italienaren Quarenghi omkring år 1810 i empirestil samt bostäder och ekonomibyggnader i nyklassicistisk stil.

Elghammars ställning som byggnadsminne bör bevaras liksom de platser som bär spår av herrgårdsmiljöns olika tidsskeden. Den omgivande miljön med engelsk park, alléer och ädellövskog ska bevaras och skötas. Det ska vara möjligt att uppleva den öppna inägomarken med utblickar över sjön. Eventuell ny bebyggelse planeras i lägen som ligger dolt i landskapet och därmed inte tar fokus på befintlig bebyggelse. Arkitekturen på ny bebyggelse ska anpassas till den befintliga (Översiktsplan – Gnesta kommun 2050, sidan 72).

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Björnlunda sn, geografisk karta, C6-1:1

1795: Älghammar, ägomätning, C6-75:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1796: Älghammar, gränsbestämning, 04-BJA-78

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Björnlunda, häradsekonomiska kartan J112-66-10

1958: Älghammar, ekonomiska kartan J133-9H9e60

SGU

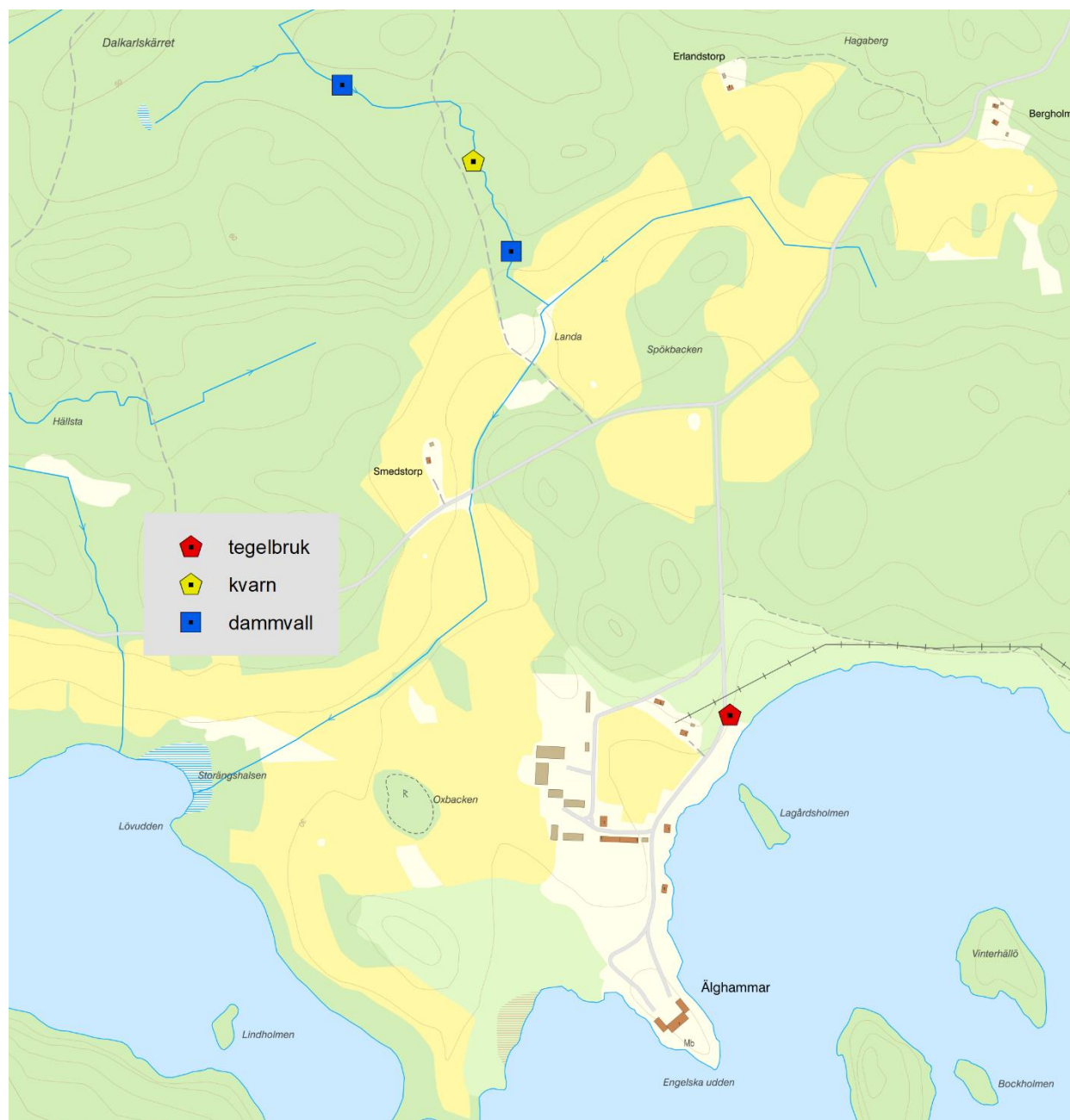
1860: Malmköping, jord- och bergartskartan aa17-karta

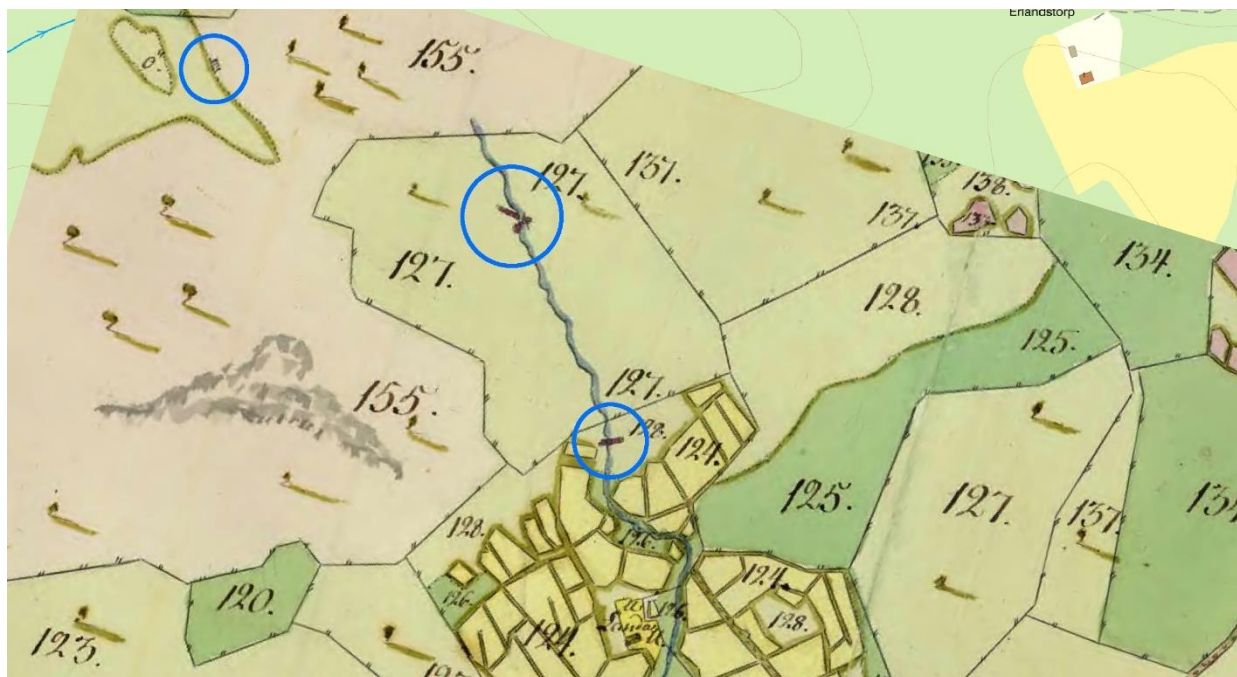
Litteratur

Gnesta kommun, översiktsplan 2050.

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4829	Tegelbruk	IAB	Ej fältinventerat
L2021:4830	Kvarn	IAB	Ej fältinventerat
L2021:4831	Dammvall	IAB	Ej fältinventerat
L2021:5001	Dammvall	IAB	Ej fältinventerat

Älghammar år 1795. Övre delen visar var dammvallarna L2021:4831 och L2021:5001 och kvarnen L2021:4830 har legat. Den nedre delen visar Älghammar samt var tegelbruket L2021:4829 legat.

18 Mälbykvarn

Björnlunda socken, Gnesta kommun

1400-talet

Äldsta skriftliga belägg för Mälbykvarn är *Medhelbo quernn* från år 1474 då Sten Pik säljer en del av Älghammar, gården Bjursnäs samt Mälbykvarn till kanikern Johan Larsson (Källström 2014:40).

1500-talet

Mälbykvarn var ett frälsehemman på 1550-talet (Källström 2014:34).

1700-talet

Mälby kvarn är utsatt på en sockenkarta över Björnlunda från år 1718. På kartan från år 1795 är endast kvarnhuset (L2021:4832) och boningshuset till Mälby kvarn utsatta. Inte ens bäcken är utritad.

1800-talet

Kartan över Bjursnäs från år 1807 visar ägan Mälbykvarn då området ligger inom Bjursnäs gränser. Vid Kvarnsjöns utlopp fanns en dammvall (L2021:4834) och ytterligare en låg cirka 130 meter nedströms (L2021:4833). Av den första dammvallen kan rester finnas kvar på den södra sidan. Bäcken är grävd här. Den andra dammvallen (L2021:4833) ser ut att finnas kvar enligt terrängskuggningskartan. Kartan visar också var kvarnen legat (L2021:4832), vilket är där en väg går över bäcken idag.

Kvarnsjöns västra del: på kartan från år 1807 över Bjursnäs ägor fanns två katsor i viken nära Bjursnäs. Norr om säteriet Bjursnäs byggnader intill Lockvattnet låg flera byggnader samt en brygga.

1900-talet

Kvarnen fanns kvar vid sekelskiftet 1900 enligt häradsekonomiska kartan då en kvarnsymbol är utritad vid bäcken öster om bebyggelsen. På den ekonomiska kartan från år 1958 är inte kvarnbyggnaden utsatt.

Idag

Området är inte fältinventerat. Det kan finnas synliga rester kvar efter kvarnen L2021:4832. Endast en liten rest tycks finnas kvar av dammvallen nära Kvarnsjön (L2021:4834). Den andra dammvallen (L2021:4833) syns tydligt på terrängskuggningskartan.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Björnlunda sn, geografisk karta, C6-1:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1795: Mälbykvarn, gränsbestämning, 04-BJA-77

1807: Bjursnäs, ägomätning, 04-BJA-98

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Kleva, häradsekonomiska kartan J112-66-15

1958: Jakobsberg, ekonomiska kartan J133-9H9f60

Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4832	Kvarn	IAB	Ej fältinventerad
L2021:4833	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad
L2021:4834	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad

Bjurnäs år 1807.

Till vänster : bytomten för Bjurnäs samt två katsor i viken i Kvarnsjön.

Till höger: vid Kvarnsjöns utlopp fanns dammen L2021:4834. Centralt är damm L2021:4833. Mjölnerbostället låg norr om bäcken och längts till höger på kartan är kvarnen L2021:4832.

19 Stensätter

Björnlunda socken, Gnesta kommun

1700-talet

Äldsta kartan över området är en sockenkarta från år 1718. Stensätter är utsatt som ett hemman. Huvudvägen (idag kallad Eriksgatan) gick förbi och på den norra sidan av bäcken stod en milstolpe. Även sågen (L2021:4835) är utsatt på kartan.

1800-talet

Stensätter är ett torp under säteriet Jakobsberg. Platsen är utmärkt på kartan från år 1802 över säterierna Jacobsberg och Widbynäs ägor, med alla där under lydande hemman och torp. Vägen fanns samt en bro över bäcken och cirka 260 meter uppströms bron ligger en dammvall (L2021:4836). En såg (L2021:4835) och en ytterligare en dammvall till låg cirka 430 meter nedströms där det står Sågstugan på dagens kartor.

1900-talet

Stensätter är utsatt på den häradsekonomska kartan från sekelskiftet 1900. Bäcken har rätats och där sågen låg fanns en spegeldamm, vilket tyder på att dammvallen fanns kvar. Bebyggelsen norr om heter Löfstugan. På den ekonomiska kartan från år 1958 går det att förstå var spegeldammen låg. Nu heter bebyggelsen norr om bäcken Sågstugan.

Idag

Området är inte fältinventerat. Vägen som går förbi är en del av Eriksgatan. Det kan finnas husgrunder kvar efter Stensätter (inte registrerad i Fornsök). Rester efter dammvallen syns på terrängskuggningskartan. Det är osäker om rester finns kvar efter sågen då bäcken tycks vara omgrävd här.

Riksintresseområde

Området ligger inom riksintresseområdet D 43, Eriksgatan Önnersta – Penningby. Vägmiljö, förhistorisk och medeltida vägsträckning, som tillhört övergripande samfärdselstråk, troligen den forna Eriksgatan.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Björnlunda sn, geografisk karta, C6-1:1

1802: Jakobsberg, ägomätning, C6-22:2, sidorna 2 och 4

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1805: Jakobsberg, gränsbestämning, 04-BJA-88

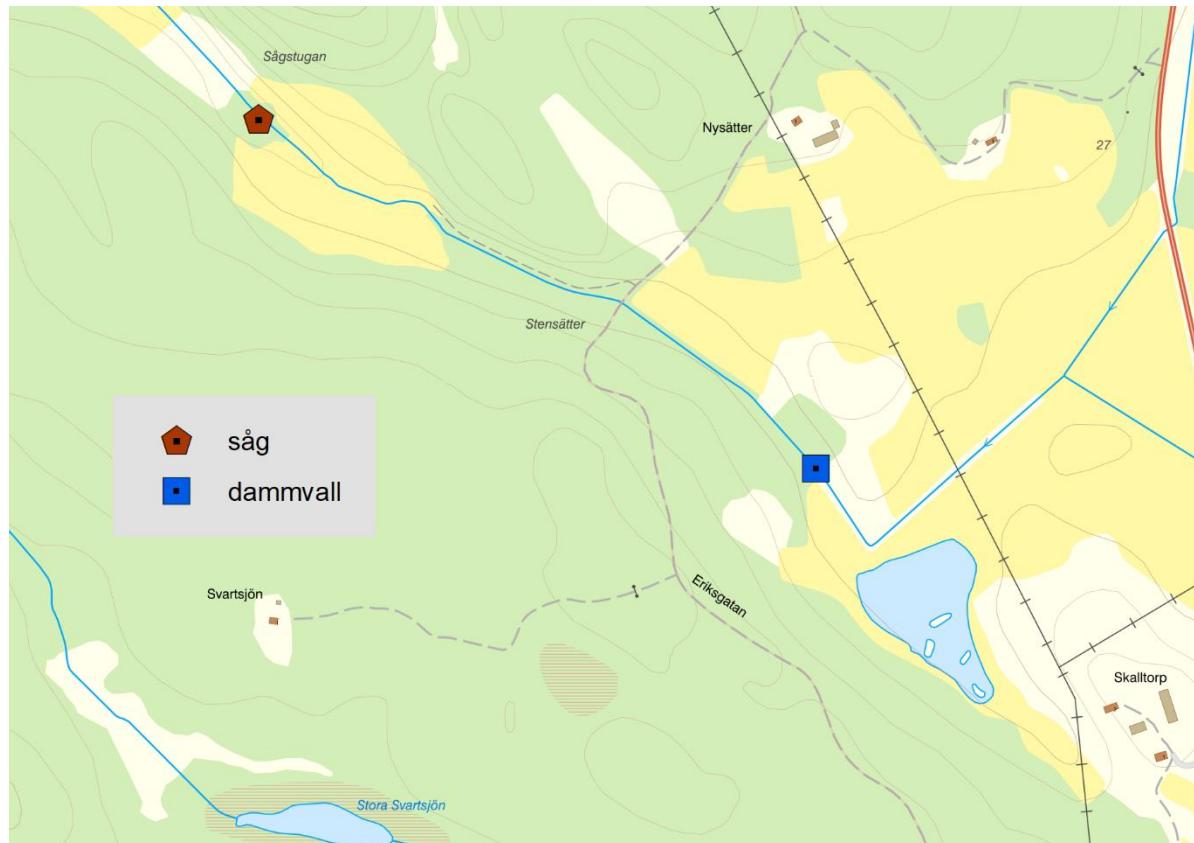
Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Kleva, häradsekonomska kartan J112-66-15

Björnlunda socken år 1718. Vid Stensätter fanns en milstolpe. Vägen är en del av Eriksgatan.

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4835	Träindustri, såg	IAB	Ej fältinventerad
L2021:4836	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad

Jakobsberg år 1802. Ringen till vänster är sågen L2021:4835) och ringen till höger visar dammvallen L2021:4836.

20 Harbro

Björnlunda socken, Gnesta kommun

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Harbro är in *Hafræbro* från år 1358 (Källström 2014:37).

1500-talet

Harbro bestod av tre skattehemman på 1550-talet (Källström 2014:34).

1600-talet

Äldsta kartan över området är från år 1688 och visar Harbro och dess ägor. Sjön Askvik och Haversjön var betydligt större än vad de är idag. Harbro bestod av tre gårdar.

1700-talet

Harbro å har sin naturliga sträckning på storskifteskartan över Harbro från år 1761. Nära Haversjön fanns en bro (L2021:4837) över ängen med starrvall. Ytterligare en bro (L2021:4838) fanns nära Askvik där marken beskrivs som ”*Grof Starrvall i detta kjärr*”. Kartan från 1768 visar området med broarna där hölador är utritade på holmen mellan dem.

1800-talet

Sjöarna Askviken och Haversjön har minskat, dels är det betesmark, dels mossmark. År 1836 då lagaskifteskartan utges, har marken torkat upp så att broarna ingår i vägen som kommer från byn. Sjöarna har fortfarande inte minskat i storlek. Haversjön sänktes år 1891 och samma år torrlades Askviken (SMHI Svenskt Vattenarkiv 1995:91).

1900-talet

Det syns tydligt på häradsekonomiska kartan från åren 1897–1901 att Haversjön är sänkt. Askviken ser ännu inte helt torrlagd ut.

Idag

Området är inte fältinventerat. De två före detta broarna syns tydligt på terrängskuggningskartan där den södra numera är en vägbank. Vid Haversjön finns en strandvall som inte ser naturlig ut.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1761: Harbro, storskifte, C6-19:1

1786: Harbro, storskifte på äng, C6-19:2

1836: Harbro, laga skifte, C6-19:6

Lantmåterimyndigheternas arkiv

1688: Harbro, karta, 04-BJA-15

1765: Harbro, storskifte, 04-BJA-51

1768: Harbro, storskifte, 04-BJA-68

Rikets allmänna Kartverks arkiv

1897–1901: Björnlunda, häradsekonomiska kartan J112-66-10

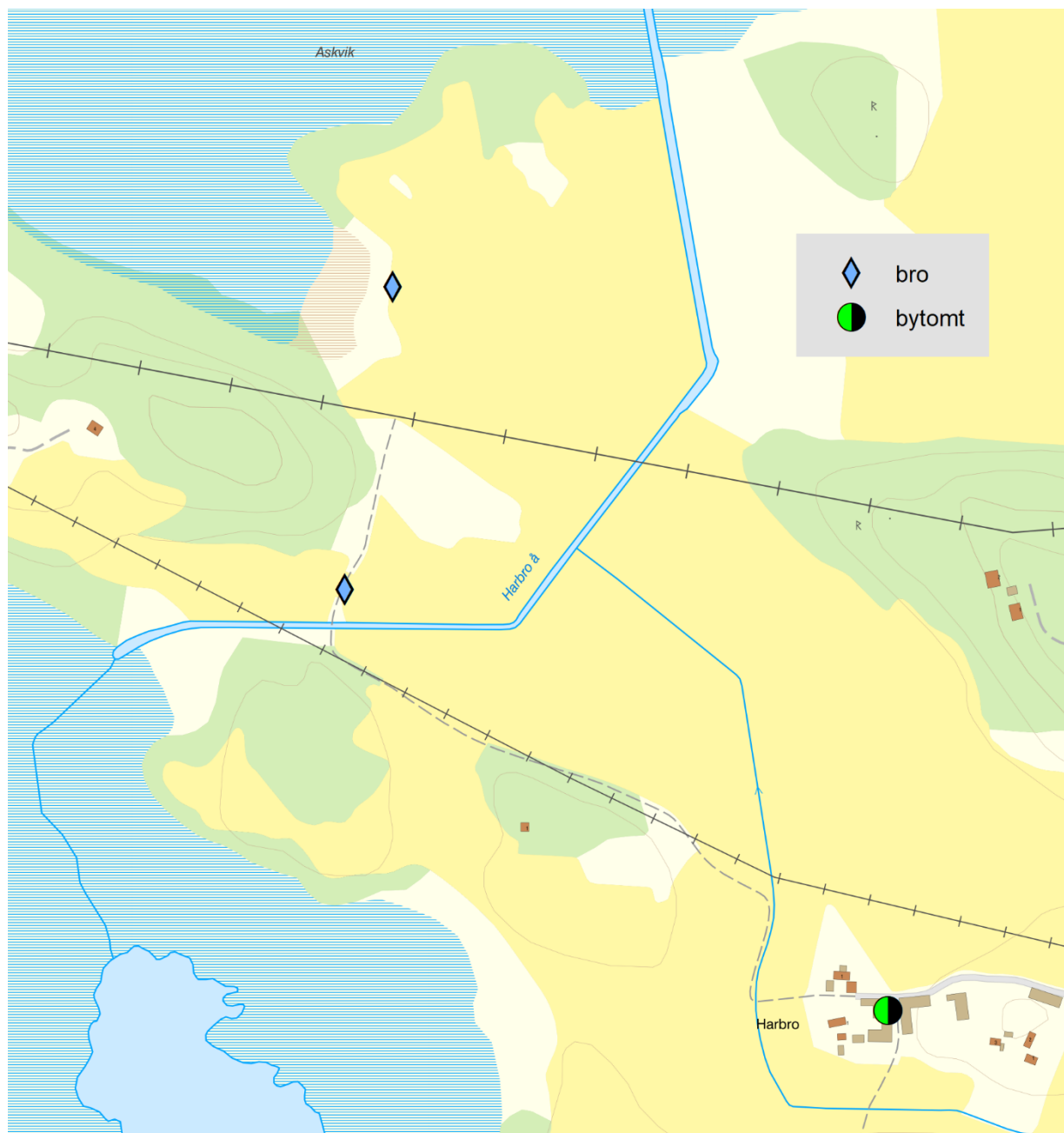
1958: Jakobsberg, ekonomiska kartan J133-9H9f60

Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

SMHI. Svenskt vattenarkiv. 1995. Sänkta och torrlagda sjöar. Nr 62.

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4837	Bro	ÖKL	Idag väg, ej fältinventerad
L2021:4838	Bro	MF	Ej fältinventerad

Harbro år 1761. Det står bro där L2021:4837 och L2021:4838.

Harbro år 1786.

21 Jakobsberg – Videbynäs

Björnlunda socken, Gnesta kommun

Förhistorisk tid

Flera gravfält från järnåldern finns kring Haversjöns sydöstra del där Jakobsberg och Videbynäs ligger. Ett gravfält (*L1985:1441*) med högar och stensättningar ligger på ett berg väster om Jakobsbergs bebyggelse och ån. Norr om Tempelbacken finns gravfälten *L1985:1529* och *L1985:1499*. Öster om Videbynäs och väster om Östra Videby gamla tomt (*L1985:1910*) finns ytterligare ett gravfält (*L1985:1474*). Även i skogspartiet norr om Videbynäs finns ett gravfält och flera ensamliggande gravar.

1300-talet

Där Jakobsberg ligger idag låg tidigare Löta som har ett äldsta belägg *in Løtum* från år 1345. Äldsta skriftliga belägg för Videby, idag Videbynäs, är *i Wigby* från år 1399 (Källström 2014:44).

1500-talet

På 1550-talet var Löta ett frälsehemman. Vid samma tid bestod Videby av två frälsehemman och ett skattehemman.

1700-talet

Äldsta kartan över området är en geografisk karta från år 1718. Haversjön är utritad samt intill dess södra del är Jakobsbergs säteri utsatt. Nära utloppet i sydöst, på den norra sidan av ån, låg Videbynäs sätesgård. Även Östra Videby finns med.

1800-talet

År 1802 görs en karta över säterierna Jacobsberg och Widebynäs med alla där under lydande hemman och torp. Det står att Jakobsberg är fideikommiss och består av ett helt mantal säteri och som tidigare haft namnet Löta. Norr om gravfältet *L1985:1441* gick vägen till Jakobsberg som korsade ån i dess norra sväng. Över ån och norr om vägen fanns en damm. Vid den södra svängen av ån fanns ytteligare en väg/bro. Vägen som finns idag ligger öster om den äldre vägen. Norr om bebyggelsen nära sjön, fanns ett bränneri (*L2021:4839*). En iskällare låg nära stranden cirka 45 meter norr om huvudbyggnaden och två ruddammar låg sydväst om huvudbyggnaden.

Enligt 1802 års karta hade Videbynäs sin ladugårdstomt (*L1985:1610*) cirka 110 meter norr om säteribyggnaden. Östra Videby låg cirka 230 meter öster om säteribyggnaden.

Haversjön sänktes år 1891 (SMHI Svenskt Vattenarkiv 1995:91).

1900-talet

Den häradsekonomiska kartan från sekelskiftet 1900 visar att vägen som gick förbi norr om gravfältet är omlagd och är nu dragen där den går idag. Där dammvallen tidigare fanns är idag en bro.

Idag

Området är inte fältinventerat. Redan under förhistorisk tid är området kring sjön och ån bebodda, vilket de många gravfälten visar. Vattensystemet är mycket påverkat av sjösänkning och rätning av ån. Innan Haversjön sänktes gick viken förbi Jakobsbergs mangårdsbyggnad.

Jakobsbergs huvudbyggnaden, corps de logi ligger på en höjd. Byggnaden har en våning på entrésidan och den långsträckta fasaden domineras av en central anordnad frontespis i två våningar som kröns av en klockförsedd fronton. Den fick sitt nuvarande utseende mellan åren 1854–1856 när Nils Adolf Wattring var ägare. Förmodligen tillkom färgsättningen med gulputsade fasader och vitmålade lisener vid samma tid. I sina centrala delar kan byggnaden härröra från Anna Skyttes sätesgård från 1600-talets mitt. Huvudbyggnaden flankeras av fyra fristående flyglar, två yttre och två inre. En av dem härrör från 1700-talet. De båda yttre flyglarna är uppförda i 1½ våningar under ett brutet och valmat sadeltak. De båda inre har avvikande utseende där den ena har en pelarburen loggia på framsidan. Ekonomibyggnader har tre längor grupperade kring en innergård. Den tidigare arbetarbostaden ligger nordväst om

ekonomibyggnaderna. Vid infarten från sydöst är en smyckad stuga i rött med vita detaljer som ursprungligen beboddes av gårdens inspektör.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Björnlunda sn, geografisk karta, C6-1:1

1802: Jakobsberg, ägomätning, C6-22:2

Lantmåterimyndigheternas arkiv

1805: Jakobsberg, gränsbestämning, 04-BJA-88

Rikets allmänna kartverks arkiv

1897–1901: Kleva, häradsekonomiska kartan J112-66-15

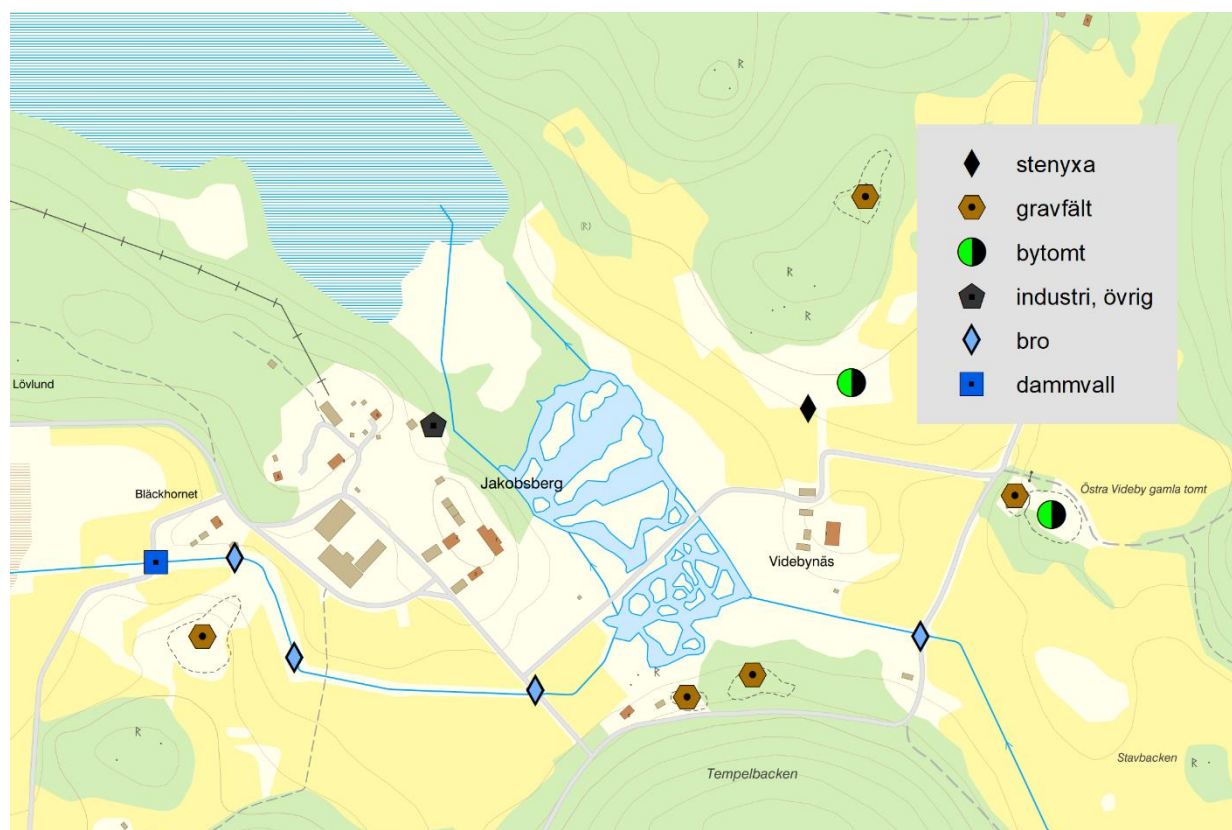
Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåtningen.

Pettersson, Björn. 2002. Jakobsbergs säteri. Särskild utredning. Björnlunda-Jakobsberg 1:2, Videbynäs 1:2 och Östra Videby 1:2, Björnlunda socken, Gnesta kommun, Södermanlands län. Sörmlands museum, Arkeologiska meddelanden 2002:1.

SMHI. Svenskt vattenarkiv. 1995. Sänkta och torrlagda sjöar. Nr 62.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:1441	Björnlunda 133:1	Gravfält	Fornlämning	-
L1985:1474	Björnlunda 177:1	Gravfält	Fornlämning	-
L1985:1499	Björnlunda 140:1	Gravfält	Fornlämning	-
L1985:1529	Björnlunda 194:1	Gravfält	Fornlämning	-
L1985:1610	Björnlunda 308:1	Bytomt/gårdstomt	Fornlämning	Ladugårdstomt
L1985:5479	Björnlunda 319:1	Fyndplats	ÖKL	Vävtyngd
L1985:1910	Björnlunda 167:1	Bytomt/gårdstomt	Fornlämning	Östra Videby
L2021:4839	-	Husgrund, historisk	IAB	Brännerihus

Jakobsbergs säteri oktober 1982. Foto Brigitta Cedenhag/Södermanlands museum – SLM S87-82-5.

Arbetarbostad vid Jakobsberg säteri. Foto Dan samuelsson, 1940 – SLM M005077.

22 Töle kvarn

Frustuna socken, Gnesta kommun

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Lundby är i *Lwndby* från år 1378.

1400-talet

Äldsta skriftliga belägg för Töle är i *Tyrxlöö* från år 1486.

1500-talet

På 1550-talet var Töle ett frälsehemman och Lunda var ett skattehemman (Källström 2014:34 och 59).

1700-talet

Äldsta kartan över området är en sockenkarta över Frustuna från år 1718. *Tölle* (Töle) är utsatt som ett hemman och i bäcken är en symbol med texten Sågqvarn (*L2021:4845*). På kartan över Töle från år 1782 tycks Töle såg ligga på gränsen mellan Videbynäs ägor och Lundby ägor. Förutom sågen fanns en dammvall (*L2021:4846*).

1800-talet

På kartorna från år 1802 och år 1805 över Jakobsbergs ägor är sågen utritad som en byggnad och nu är det tydligt att Töle såg (*L2021:2021:4845*) låg under Lundbys ägor. Intill sågen fanns en backstuga år 1802 och en torpstuga år 1805. Ägomätningen över Lundby från år 1815 visar torpet Sågen och dess åkermark samt att sågen låg i bäcken. SGU-kartan från år 1860 har en kvarnsymbol utritad vid bäcken.

1900-talet

På häradsekonomiska kartan från sekelskiftet 1900 står det att det fanns både såg och kvarn i Töle. En detaljerad karta görs år 1916 som tydligt visar var gränsen går mellan Lundby och Östra Videby, Videbynäs och Töle. Kvarnen låg precis vid gränsen mellan byarnas ägor. Bredvid en bit uppströms kvarnen låg sågen. Dagens väg fanns. År 1958 finns den rektangulära byggnaden kvar och nu heter platsen Töle kvarn.

Idag

Området är inte fältinventerat. Det kan finns rester kvar av sågen. Dammvallen syns tydligt på terrängskuggningskartan.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Frustuna sn, avmätning, C20-1:2

1782: Töle, rågångsbestämning, C6-64:1

1802: Jakobsberg, ägomätning, C6-22:2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1782: Töle, rågångsätgård, 04-BJA-60

1805: Jakobsberg, gränsbestämning, 04-BJA-88

1815: Lundby, ägomätning, 04-FRU-78

1916: Töle, gränsbestämning, ägoutbyte, 04-BJA-195

Rikets allmänna kartverks arkiv

1897–1901: Kleva, häradsekonomiska kartan J112-66-15

1958: Hallebro, ekonomiska kartan J133-9H9g59

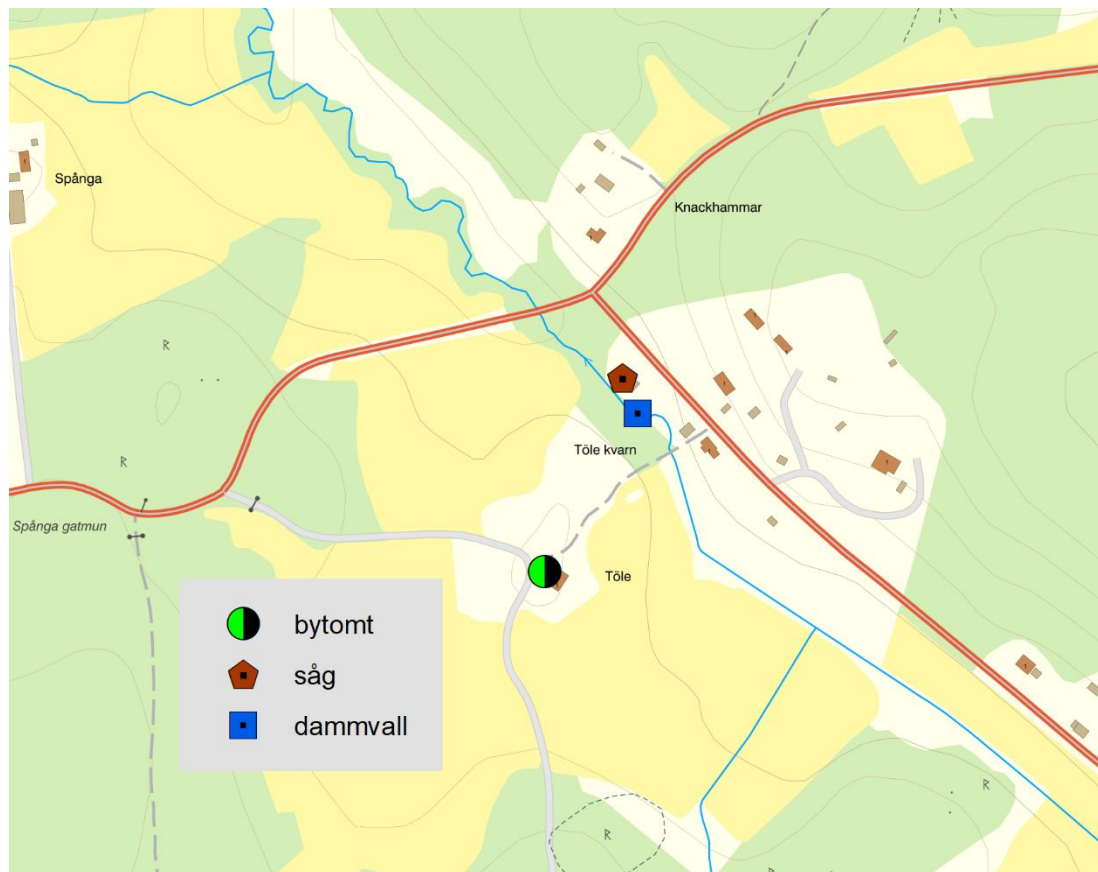
SGU

1860: Malmköping, jord- och bergartskarta, aa17-karta

Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4845	Träindustri, såg	IAB	Ej fältinventerad
L2021:4846	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad

Töle år 1782.

Lundby år 1815.

Töle år 1916.

23 Hållsta såg

Frustuna socken, Gnesta kommun

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Hållsta är *in holastum* från år 1366 (Källström 2014:63).

1500-talet

Hållsta bestod av två frälsehemman, ett skattehemman och ett kyrkohemman på 1550-talet (Källström 2014:59).

1600-talet

På en karta från år 1693 över Ekeby och Lilla Brink är sjön Långsjön utritad. I bäcken söder om sjön, fanns en kvarn och öster om den låg Sagarstugan på Hållsta ägor. Åborna i Ekeby hade tillgång till kvarnen, som låg på samma plats där en såg det under 1800-talets andra hälft låg en såg, se *L2021:4849*. En såg (*L2021:4847*) fanns cirka 300 meter söder om kvarnen.

1700-talet

På en sockenkarta över Frustuna från år 1718 är sågkvarn utskrivet strax söder om Långsjön. Det går inte att säga exakt var sågen legat mer än att den låg en bit söder om Långsjön. Storskiftet över Hållsta från år 1770 visar att Hållsta såg (*L2021:4847*) låg cirka 350 meter söder om torpet Sågen, idag Hållsta såg.

1800-talet

Hundra år senare har sågen bytt plats. På SGU-kartan från åren 1869–70 finns en otydlig sågsymbol (*L2021:4849*) närmare Långsjön och nära torpet som inte är namngivet. Även på häradsekonomiska kartan från slutet av 1800-talet är sågsymbolen (*L2021:4849*) otydlig. Den är utritad vid Hållsta torp, idag Hållsta såg. Det var här en kvarn låg år 1693. Platsen ligger cirka 300 meter nedströms platsen där sågen (*L2021:4847*) låg år 1770.

1900-talet

Sågen är inte utsatt på den ekonomiska kartan från år 1958. Bebyggelsen heter Hållsta såg. Dess åkermark håller på att växa igen.

Idag

Området är besökt i fält förutom dammvallen *L2021:4851* (den syns på terrängkuggningskartan). Där sågen *L2021:4849* legat finns tydliga rester kvar utmed bäckens östra strand. Vid den äldre sågen kunde inga tydliga rester iakttas. Dammvallarna där sågarna legat är tydliga och den norra (*L2021:4850*) dämmer fortfarande.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Frustuna sn, avmätning, C20-1:2

1770: Hållsta, storskifte, C20-31:1, sidan 2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1693: Ekeby och Lilla Brink, ägomätning, 04-FRU-7

1777: Hållsta, storskifte, 04-FRU-53

Rikets allmänna kartverks arkiv

- : Vårdinge, häradsekonomiska kartan J112-67-11

1958: Hallebro, ekonomiska kartan J133-9H9g59

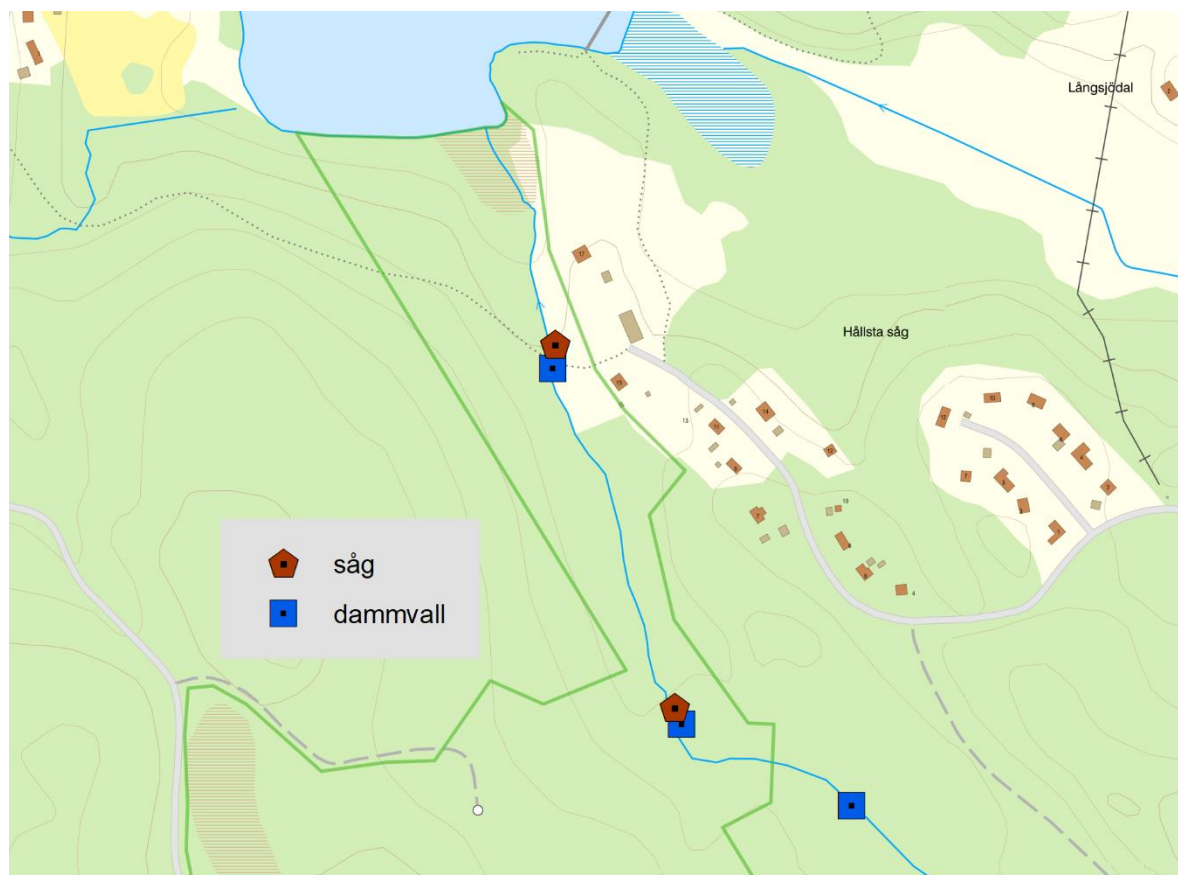
SGU

1869–70: Hörningsholm, jord- och bergartskarta, aa45-karta

Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4847	Träindustri	IAB	Hållsta såg, den äldre
L2021:4848	Dammvall	Fornlämning	-
L2021:4849	Träindustri	Fornlämning	Hållsta såg, den yngre
L2021:4850	Dammvall	ÖKL	-
L2021:4851	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad

Platsen för den södra sågen L2021:4847.

Ekeby – Lilla brink år 1693. I norr låg en kvarn och ungefär mitt mellan sjöarna låg sågen L2021:4847.

Hållsta år 1770. Sågen fanns kvar men inte kvarnen.

Dammvallen L2021:4850.

Såglämning L2021:4849.

24 Ehrendals kvarn – Ehrendal

Frustuna socken, Gnesta kommun

1600-talet

Äldsta kartan över området är från år 1688 där Sägartorp är utsatt och i ån fanns en sågkvarn på samma plats där borrhinden (L2021:4914) senare byggs.

Jesper Eliässon (1648–1722) anlade ett mindre bruk, Lundholms bruk. Uppgifter säger att det låg vid Trönsjön. Hyttområdet L1985:3564 ska enligt uppgift vara Lundholms bruk och den lämningen ligger vid sjön Sticksjön. Bergskollegium beviljade år 1690 Jesper Eliässons ansökan om att få flytta bruket till Sägartorp, då vattenkraften var dålig vid Lundholm. Det nya bruket blev klart år 1692 med för tiderna moderna verkstäder och två borrhindar. År 1695 adlades han och tog sig namnet Ehrencreutz. Bruket gjorde reglementsensliga kanoner från godkända ritningar.

1700-talet

Ehrendals bruk stod stilla år 1718 och under rysshärjningarna år 1719 övergavs masugnarna. Bruket skonades dock från ryssen.

På en sockenkarta över Frustuna från år 1718 är Ehrendals bruk utsatt som ett hemman och i ån sydöst om står det masugn (L2021:4915). En kvarnsymbol öster om Malmsjön visar att kvarnen (L2021:4913) fanns. Även Lundholms bruks som legat mellan Sticksjön och Stortrön är utsatt med en hammarsymbol samt att det står hammare (L1985:3564).

Kartan över Sägartorp från år 1725 är den bästa över området. Här finns byggningsplatsen A, där Sägartorp 1/8 kronohemmans legat. På kartan är skrivet *cirka 75 meter för några och 30 år sedan Raserat och sedan på samma orts Ehrendals Bruk bebýggd*. I ån, söder om gården låg en borrhind och strax söder om den fanns fem bruksstugor. En smedja låg cirka 75 meter sydväst om borrhinden. Öster om dagens väg låg masugnen, kolhuset och ett mothus.

1800-talet

Uppgifter går isär när masugnen nedlades. En uppgift från år 1806 är att åtminstone endast en masugn och två borrhindar fanns kvar. En annan uppgift säger att masugnen nedlades år 1803 och därefter blev inriktningen hushålls- och lantbruksutrustningar fram till år 1900.

Rudsjön tömdes år 1887 (SMHI Svenskt Vattenarkiv 1995:91). Den odaterade häradsekonomiska kartan bör vara från slutet av 1800-talet och den visar att ett skolhus låg norr om Malmsjön och norr om vägen. På den östra sidan av Malmsjön låg en ångsåg. Kvarnsymbolen visar att kvarnen fanns kvar (L2021:4913). Söder om kvarnen låg Katrinelund. Inget tyder på att någon verksamhet bedrivs vid Ehrendal med koppling till den tidigare bergsverksamheten.

1900-talet

Ägan där Ärendal ligger heter fortfarande Sägartorp år 1951. Kvarntorp var ett vårdhem och Katrinelund fanns kvar. Kvarnkärret, nuvarande Övre Malmtorpsdammen är mer som ett kärr och Nedre Malmtorpsdammen är ännu inte uppdämd. Inte heller Kvarndammen fanns. Landsvägen är byggd söder om Ehrendal. År 1958 utges nästa ekonomiska karta och nu finns Kvarndammen och Övre och Nedre Malmtorpsdammen. Övre Malmtorpsdammen var en fiskodlingsdamm. Mellan Kvarndammen och Hedsjön fanns en ny spegeldamm, Heddammen. År 1980 är Heddammen borta, resten av dammarna och sjöarna är som de är idag. Ett stort område med namnet Ärendals kvarn är bebyggt med fritidshus mellan Malmsjön, Hedsjön och Övre Malmtorpsdammen.

Idag

Området Ehrendals kvarn är bebyggt med många fritidshus. Det går att ana rester efter kvarnen intill ån. Byggnaden som ligger där torpet Kvarntorp legat är en gulputsad byggnad i två våningar som särskiljer sig i området med fritidshus. Det finns mycket vatten här, Malmsjön, Hedsjön som är naturliga samt Kvarndammen, Övre Malmtorpsdammen och Nedre Malmtorpsdammen. Det finns tre dammar som

dämmer. Ehrendals huvudbyggnad ligger nära en spegeldamm. Där borrvinden har legat står ett putsat hus i en våning med en vattenkanal under huset. Överdelen på öppningen är välvd. Flera av ekonomibyggnaderna finns kvar.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1718: Frustuna sn, avmätning, C20-1:2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1688: Sågartorp, ägomätning, 04-FRU-24, sidan 2

1725: Ehrendal, Sågartorp, ägomätning, 04-FRU-34

1833: Säby, ägomätning, 04-FRU-104

1907: Ehrendals gods, laga skifte, 04-FRU-147

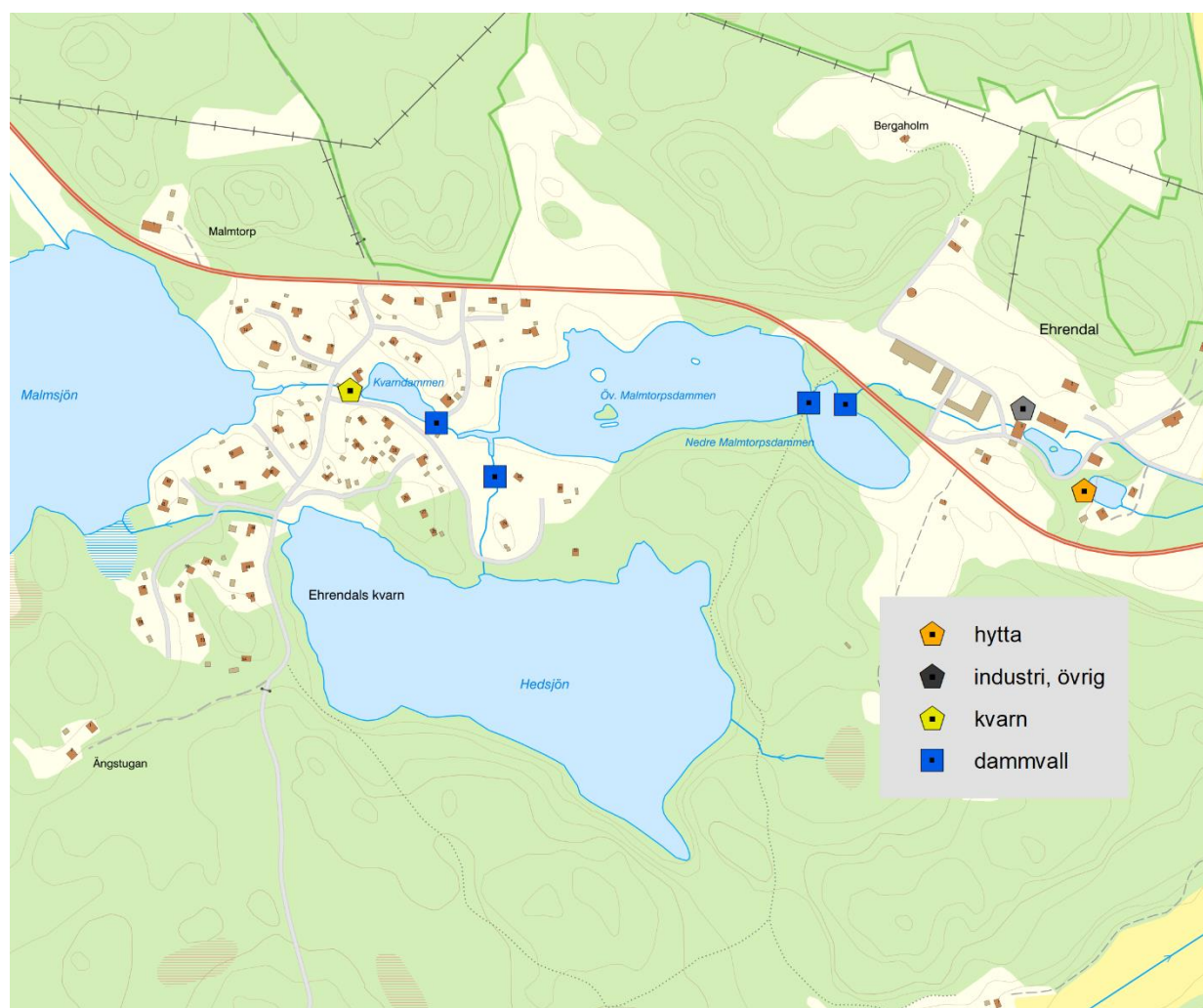
Rikets allmänna kartverks arkiv

- : Vårdinge, häradsekonomska kartan J112-67-11

1958: Hårby, ekonomiska kartan J133-9H8h60

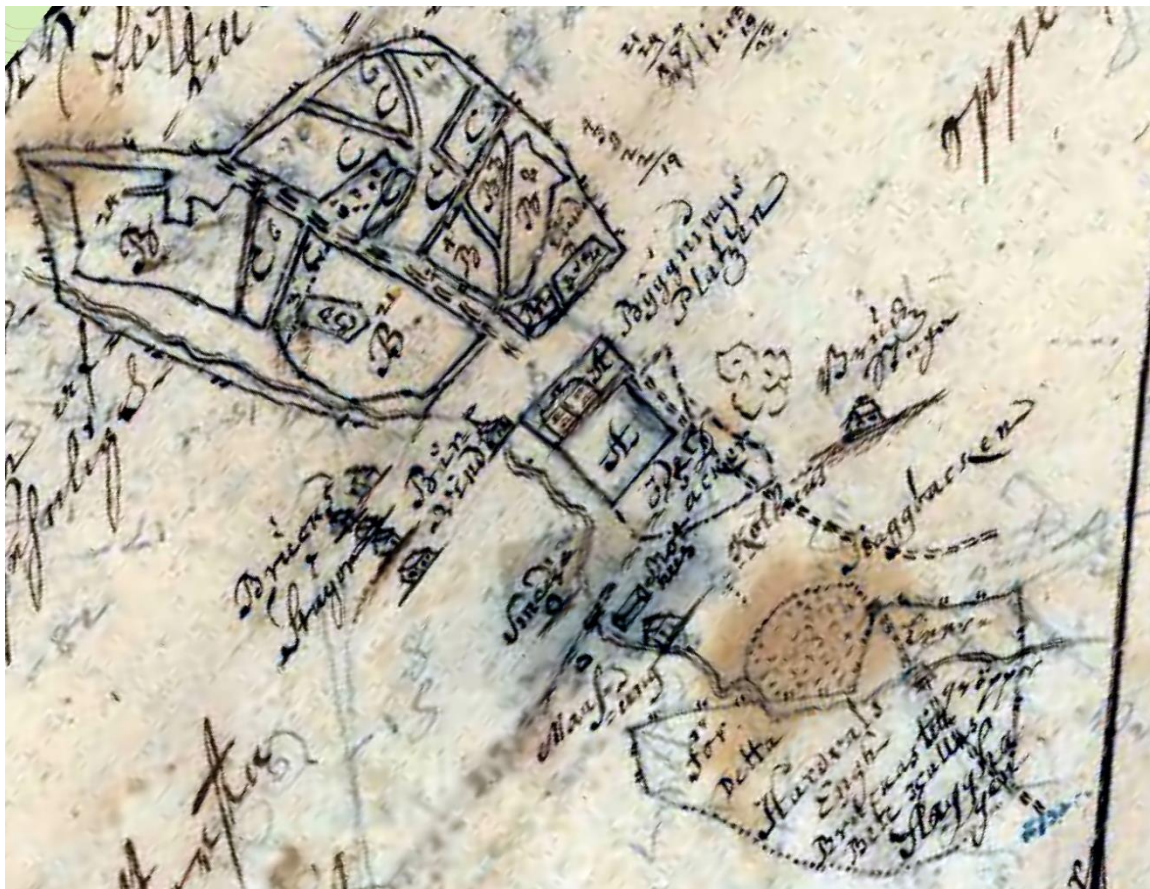
1980: Hårby, ekonomiska kartan J133-9H8h81

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2021:4913	Kvarn	Fornlämning	-
L2021:4914	Industri, övrig	IAB	Borrvind
L2021:4915	Hyttlämning	IAB	Masugn

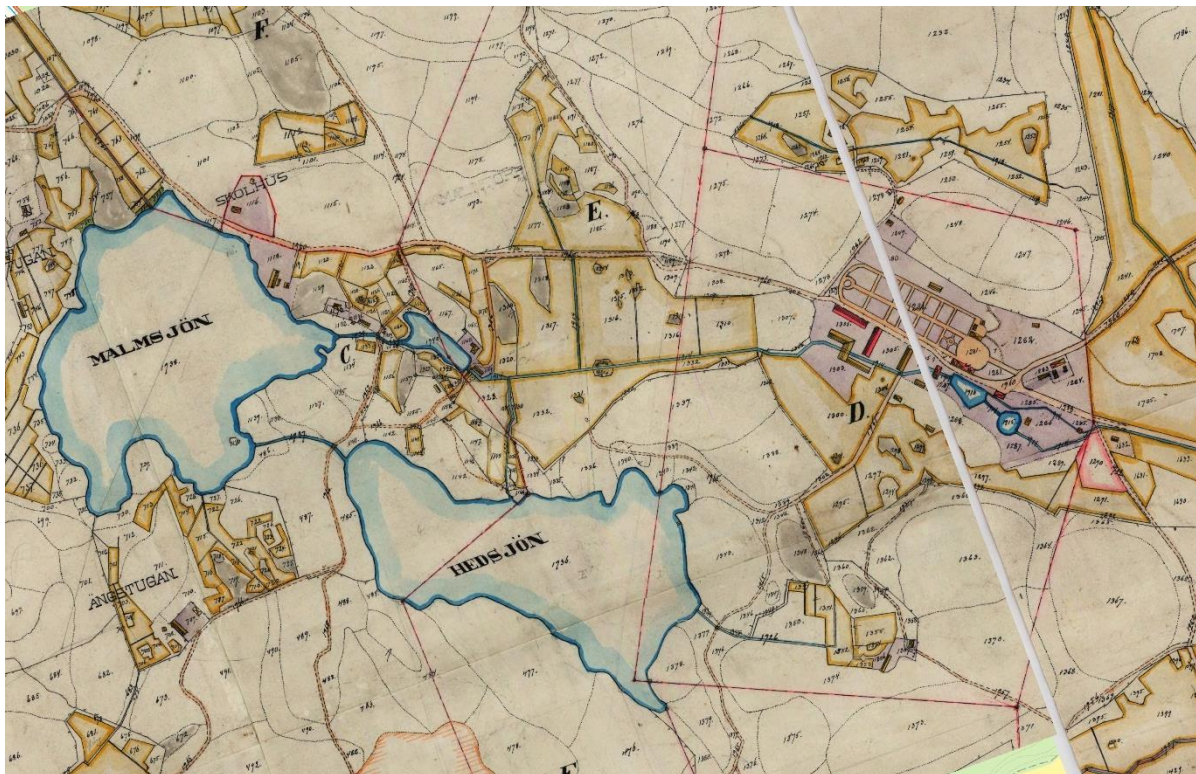
Sägartorp år 1688. På ungefär samma plats där borrhinden senare låg fanns en såg. Sägartorp låg norr om sågen.

Sägartorp år 1725. Centralt på kartan står det borrhind (L2021:4914). Söder om bäcken låg bruksstugor. Masugnen L2021:4915 låg cirka 120 meter sydöst om borrhinden. Öster om masugnen fanns troligen ett slaggharp.

Säby år 1833. I väst låg Kvarntorp och kvarnen L 2021:4913. Byggnaden som är byggd över ån finns kvar idag. Därefter finns två dammvallar, det kan finnas rester kvar av den i öst.

Ehrendal år 1907. Kvarnen fanns kvar. Ehrendals ekonomibyggnader skiljer sig något från hur de ser ut idag.

Dammen vid kvarnen.

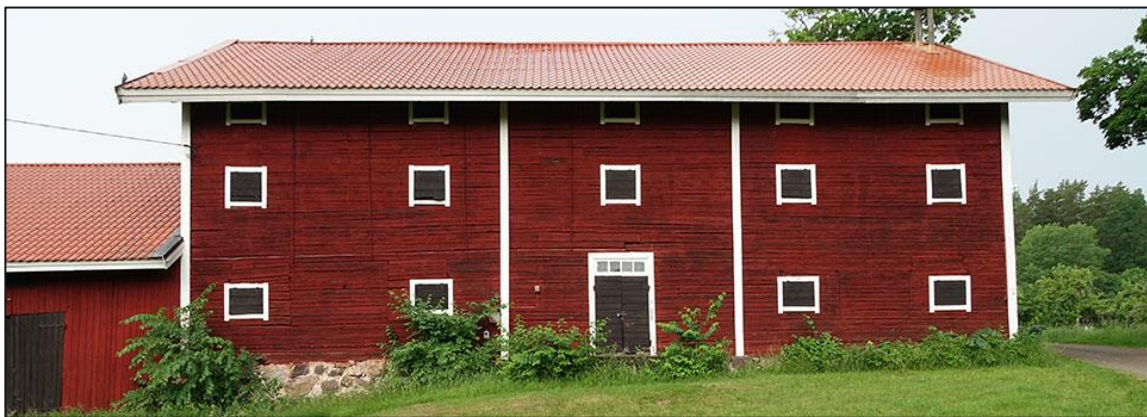
Nedströms dammen ovan.

Dammen sydöst om kvarnen.

Huvudbyggnaden.

Ekonomibyggnader.

Byggnaden där vattnet rinner igenom i ett valv.

25 Säby

Frustuna socken, Gnesta kommun

1500-talet

Äldsta skriftliga belägg för Säby är *Säby* från år 1549 (Källström 2014:68). På 1550-talet bestod Säby av ett skattehemman (Källström 2024:59).

1600-talet

På kartan från år 1678 är endast Säby utsatt som ett säteri.

1700-talet

På sockenkarta över Frustuna från år 1718 är Säby utsatt samt vägen som följer sjön Sillens västra sida. Sydväst om Säby och öster om vägen är en eventuell kvarnsymbol utritad i ån som kommer från Rudsjön. En mätning görs över tomten till Säby bruk år 1799. En dammvall (L2021:4917) är utritad sydväst om (u) *Hammar Smedjan*, som är en stenbyggnad (L1985:7557). Hålldammen väster om dammvallen (L2021:4917) är en reservoar till hammaren (p). Den stora vinkelbyggnaden nordöst om hammaren är ett kolhus *af Stenpelare nu murad Slagg till väggar* (l). Strax nordöst om kolhuset låg *eldvaktarens stuga av trä* (k).

1800-talet

En ägomätning sker år 1833 över Ehrendal med hemmanen Ettersta, Säby och Hårby. Där hammaren tidigare låg finns nu en såg (L2021:4916) och vinkelbyggnaden är ett *Tryskverk* (Tröskverk). Dammvallen fanns kvar. Den odaterade häradsekonomiska kartan bör vara från slutet av 1800-talet och vinkelbyggnaden som låg över ån fanns fortfarande kvar. Ett skelett är hittat på gården enligt kartan. Även vid Oppeby har ett skelett hittats.

1900-talet

Vinkelbyggnaden är fortfarande kvar på kartorna från åren 1958 och 1980.

Idag

Området är inte fältinventerat. Idag är alla byggnader rivna inom Säby bruk. Området omges av åkermark. Säby gård ligger på en höjd och är väl synlig från vägen från Gnesta.

Lantmäteristyrelsens arkiv

1678: Frustuna sn, rågångsbestämning, C20-1:1

1718: Frustuna sn, avmätning, C20-1:2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1799: Säby, mätning, 04-FRU-70

1833: Säby, ägomätning, 04-FRU-104

1907: Säby, laga skifte, 04-FRU-147

1910: Säby, ägostyckning, 04-FRU-158

Rikets allmänna kartverks arkiv

- : Vårdinge, häradsekonomiska kartan J112-67-11

1958: Hårby, ekonomiska kartan J133-9H8h60

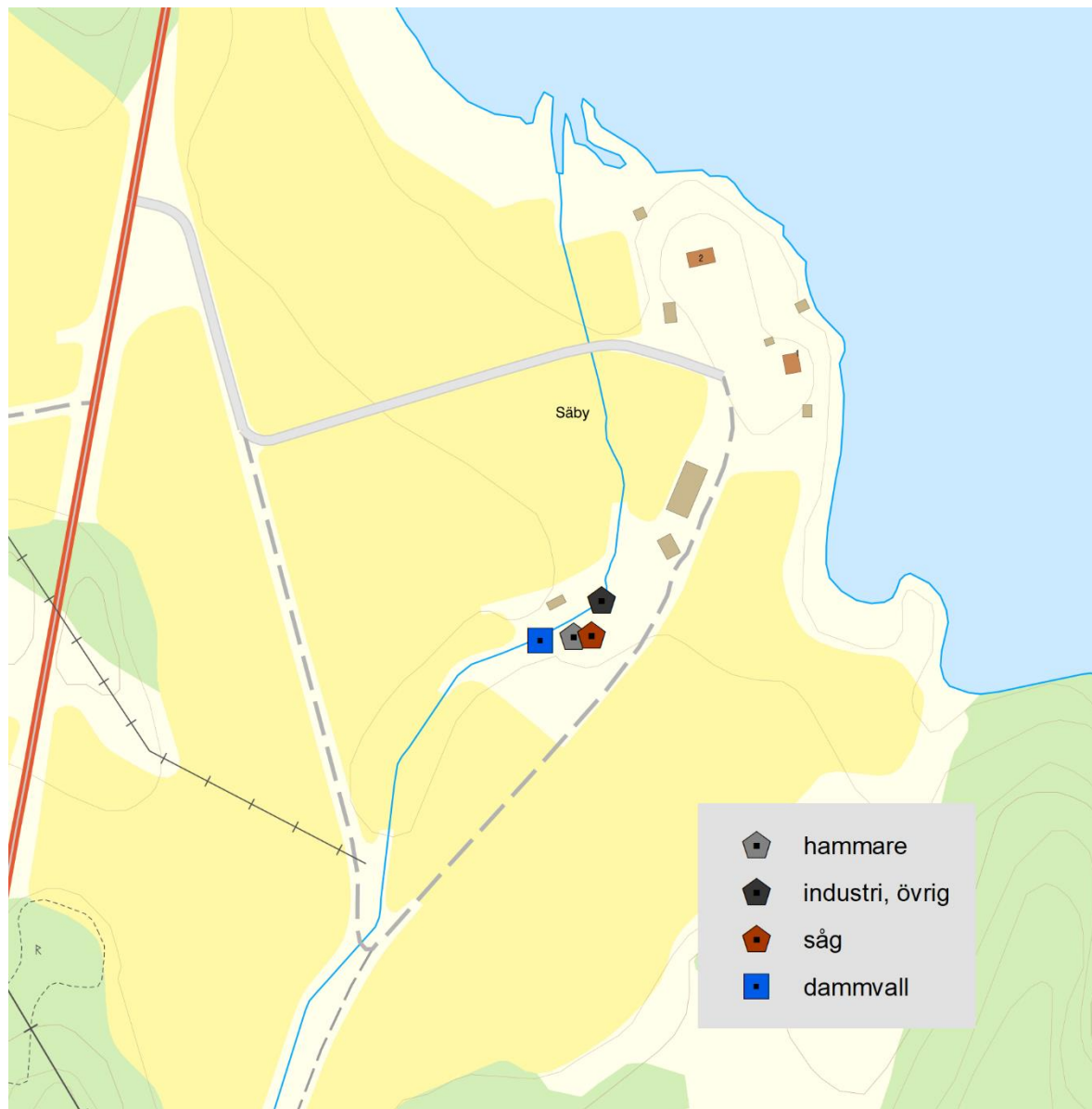
1980: Hårby, ekonomiska kartan J133-9H8h81

SGU

Litteratur

Källström, Hanna. 2014. Det medeltida Sverige Band 2 Södermanland. 4 Daga härad Villåttingen.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1985:7557	Frustuna 9:1	Hammarområde	Fornlämning	Ej fältinventerat
L2021:4916	-	Träindustri	IAB	Såg, ej fältinventerat
L2021:4917	-	Dammvall	IAB	Ej fältinventerad

Säby år 1799. u är hammarsmedjan, en stenbyggnad, l är ett kolhus och k är eldvaktarens stuga.

Säby år 1833, dammvallen L2021:4917 och sågen L2021:4917 är utritade. Kolhuset är numera ett tröskverk.

26 Sille – Vappersta – Åbro

Västerljung socken och Trosa-Vagnhärad socken, Trosa kommun

Förhistorisk tid

Näsudden sticker ut i sjön Sillen och där finns rester kvar efter en borg (L1983:6570). På motsatta sida av den lilla viken finns ett gravfält med högar och stensättningar (L1984:7952).

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg för Sille är i *Silda* från år 1369 (Janzon 2006:125).

1400-talet

Äldsta skriftliga belägg för Vappersta är i *Waparstom* från år 1401 (Janzon 2006:104).

Idag

Endast området kring Åbro är fältinventerat. Området är medtaget då Borgen (L1983:6570) är en intressant lämning. Gravfältet visar att trakten har varit bebott sedan åtminstone järnåldern. Lämningar under vattenytan kan finnas i viken. Kring Åbro har en arkeologisk utredning utförts i samband med att Ostlänken planeras (Beckman-Thoor 2015 och 2017). Det finns en äldre vägbank norr om Trosaån (L1982:7524). En boplatz (L1982:8255) öster om Åbros bytomt (L1982:7525) framkom vid en arkeologisk undersökning år 2017 där rester efter minst en ugnsbotten, härdar och rödgods framkom. Fynden och lämningarna indikerar på verksamhet tillhörande Åbro bytomt. I Trosaån har Sjöhistoriska museet marinarkelogiskt uppdrag, se Fredholm. Tre pålar som troligen är rester efter en äldre träbro (L1982:8434) framkom. Ett C¹⁴ prov togs från en påle vilket daterades till perioden 1675–1778. Pålar tillhörande fiskeanläggningar, möjligen lyframsmjärdar, påträffades som daterades genom C¹⁴ till tidig medeltid (L1982:8427) och sen medeltid (L1982:8433). På tre ställen hittades pålar i den södra strandkanten, som kan ha tillhört en sentida strandskoning (L1982:8428, L1982:8432 och L1982:8435).

Riksintresse kulturmiljö

Området ligger inom riksintresseområdet D 46, Trosaåns dalgång. Ett av länets fornlämningstätaste odlingslandskap med tätt förekommandefornlämningar kring Trosaåns dalgång, vilka visar på lång bebyggelsekontinuitet och stegvis kolonisation anpassad till landhöjningen, som också har styrt läget för de förhistoriska centrumbildningarna.

Litteratur

Beckman-Thoor, Karin & Färjare, Anette. 2015. Ostlänken. Delen Sillekrog – länsgräns Stockholm.

Trosa-Vagnhärad och Västerljungs socknar, Trosa kommun, Södermanland. Arkeologisk utredning etapp 1. Kraka kulturmiljö Rapport 2015:2.

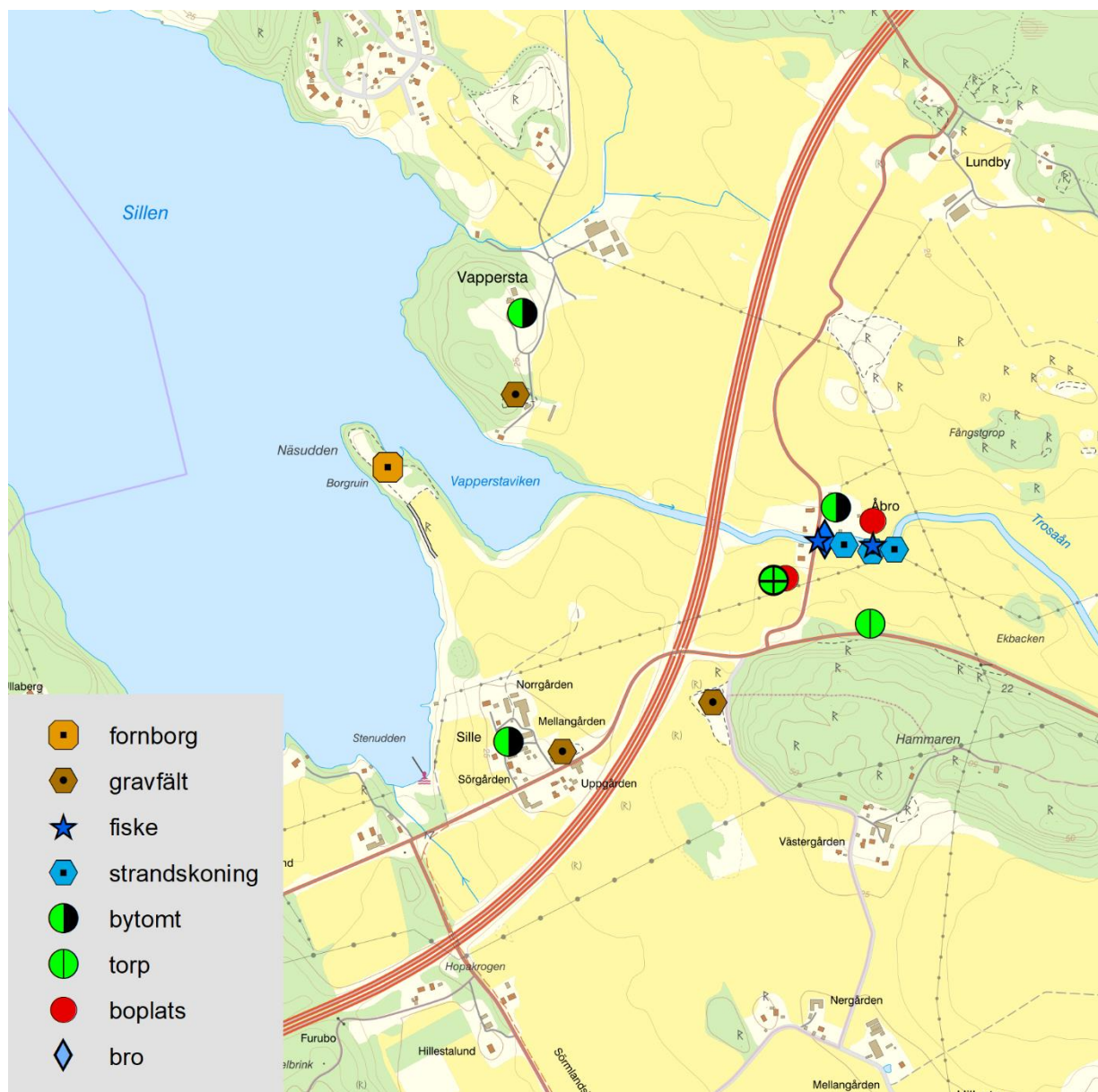
Beckman-Thoor, Karin & Färjare, Anette. 2017. Ostlänken. Fänåker – Väg 782. Västerljungs och trosa-Vagnhärad socknar, Trosa kommun, Södermanland. Västerljung 40:1, 140:1, 208:1, 291, 292, 294, 295, 296, 324, 325. Trosa-Vagnhärad 122: 1–3, 472, 373, 474, 602, 603, 622, 623, 629, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 672, 673. Arkeologisk utredning etapp 2. Kraka Kulturmiljö Rapport 207:3.

Fredholm, Mikael. 2017. Medeltida fiske och en 1800-talsbro i Trosaån. Arkeologisk utredning etapp 2. RAÄ Trosa-Vagnhärad 660, Västerljung 309 och 312. Åbro, Trosa kommun, Södermanlands län. Arkeologisk rapport nr 2017:2. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Fredholm, Mikael. 2017. Medeltida fiske och en 1800-talsbro i Trosaån. Arkeologisk utredning etapp 2. RAÄ Trosa-Vagnhärad 660, Västerljung 309 och 312. Åbro, Trosa kommun, Södermanlands län. Arkeologisk rapport nr 2017:2. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Janzon, Kaj. 2006. Det medeltida Sverige. Band 2 Södermanland. 2 Hölebo och Rönö härader.

ID I FORNSÖK	TIDIGARE ID	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L1982:7524	Trosa-Vagnhärad 639	Färdväg	Fornlämning	-
L1982:7525	Trosa-Vagnhärad 650	Bytomt/gårdstomt	MF	Åbro
L1982:8255	Trosa-Vagnhärad 663	Boplats	Fornlämning	-
L1982:8427	Västerljung 309	Fångstanläggning, övrig	Fornlämning	-
L1982:8428	Västerljung 310	Hamnanläggning	ÖKL	Strandskoning
L1982:8432	Västerljung 311	Hamnanläggning	ÖKL	Strandskoning
L1982:8433	Trosa-Vagnhärad 660	Fångstanläggning, övrig	Fornlämning	-
L1982:8434	Västerljung 312	Bro	Fornlämning	-
L1982:8435	Västerljung 313	Hamnanläggning	ÖKL	Strandskoning
L1983:6570	Trosa-Vagnhärad 43:1	Borg	Fornlämning	-
L1984:7952	Trosa-Vagnhärad 15:1	Gravfält	Fornlämning	-

27 Trosaån

Trosa-Vagnhärad socken, Trosa kommun

Området är utmed Trosaån från Mölna till Trosa, där ån mynnar ut i Västra Stadsfjärden. En arkeologisk utredning angående vattenanknutna kulturmiljöer utmed sträckan gjordes år 2018, för mer information se Ulfhielm och Lundgren 2018.

1200-talet

I Trosa medeltida stad lär en träkyrka ha funnits. Kyrkans grunder har tidigare kunnat utpekas men i övrigt finns inga uppgifter om densamma. Grunderna är inte längre synliga. Den nuvarande kyrkan (Trosa landsförsamlingsskyrka) är uppförd på 1200-talet. Åda omnämns första gången år 1280, då det av kung Valdemar Birgersson pantsattes till biskopen i Strängnäs stift.

1300-talet

Äldsta skriftliga belägg *Jngiwaldo fabro, de Troso* är från år 1331. Äldsta skriftliga belägg i *Aby* är från år 1357. Äldsta skriftliga belägg för Mölna *in Mølnom* är från år 1363. År 1363 testamenterar Bengt Filipsson (Ulv) sina kvarnar i Mölna till svartbrödraklostret i Strängnäs (DMS 2:2, sidan 81).

1400-talet

Äldsta skriftliga belägg för Husby i *Hosaby* är från år 1495, då bestående av ett kronohemman. Ordet husaby är i fornsvenskt lagspråk känt som beteckning på en kungsgård, där en representant för kungen bodde. Husabyarna antas normalt ha ingått i godskomplexet Uppsala öd, som hörde till kungaämbetet. Husbyinstitutionen dateras främst till 1000- och 1100-talen (Svenskt ortnamnslexikon 2003:136). Husby omnämns som Stora Husby år 1495. Det fanns även en kvarn vid denna tid, ägd av kyrkan (DMS 2:2, sidan 80). Enligt kartan i DMS 2:2, sidan 74 är gårdarna till skattejorden och kyrkojorden förlagd där Södra Husby har legat (Trosa-Vagnhärad 499). Området norr om ån där kvarnen har legat ingick då i Trosa socken.

1500-talet

År 1558 upptas Mölna kvarn med ett par stenar i ett länsregister över kronans tillgångar i riket (DMS 2:2, sidan 81). Äldsta skriftliga belägg för Nygård *nyagardhe* är från år 1450 (Ortnamnsarkivet). Stadens sigill hängde under ett köpebrev år 1383. Efter ett omnämnande i ett privilegiebrev från år 1454 är det sällan som Trosa är omtalad i det äldre skriftliga källmaterialet. Trosa fanns kvar som köpstad år 1530 och stadens sista privilegiebrev utfärdades år 1555. Året därpå, år 1556, omtalas bönderna i Trosaby, vilket bör betyda att något har hänt (Broberg 1979:8 ff.).

1600-talet

Trosa stad, där den ligger idag, fick sina stadsprivilegier år 1610. Från början fanns ett fiskeläge vid åmynningen. Första gången platsen syns i skattelängderna sker det tillsammans med Trosaby. År 1570 påläggs Trosaby och Åmyndet skatt tillsammans 36 marker penningar och en tunna strömming. Att Åmyndet rörde sig om fem gårdar framgår först år 1584. Ytterligare tio nyanlagda gårdar bokförs år 1595. Följande år tillkommer två gårdar till. När Trosa stad fick sina stadsprivilegier var det dessa 17 gårdar som började benämnas som Trosa stad (Collmar 1979:17–18).

Redan år 1619 påbörjades bygget av en kvarn på platsen av stadens borgare. Bygget stoppades dock på grund av klagomål från väderkvarnsägare, bönder som fick fisket förstört samt Kerstin Bielke på Geddeholm (idag Tureholm) som fick sin vattenburna kyrkväg förstörd. Den sistnämnda hade stort inflytande så kvarnbygget stoppades. Nya tillstånd söktes och stora planer smiddes, här skulle utöver en mjölkvarn även uppföras ett stamphus för klädmakare, sämskmakare, filtmakare med flera ämbeten. Ett kronofiske skulle också inrättas. Allt detta stannade dock på planeringsstadiet förutom mjölkvarnen som uppfördes på platsen i slutet av 1600-talet. Trosa kvarns kunder bestod mestadels av skärgårdsbönder och hantverkare. Bönderna kom ofta långväga ifrån, de kunde därför övernatta i kvarnkammaren där det många gånger kunde gå vilt till, så vilt att det till och med ska ha skett ett mord på platsen (Webbjörn 2010:20–21).

Riksintresse kulturmiljö

Området ligger inom riksintresseområdet D 46, Trosaåns dalgång. Ett av länets fornlämningstätaste odlingslandskap med tätt förekommandefornlämningar kring Trosaåns dalgång, vilka visar på lång bebyggelsekontinuitet och stegvis kolonisation anpassad till landhöjningen, som också har styrt läget för de förhistoriska centrumbildningarna.

I dalgången spår av hur bygdens kärna flyttats från Husby under yngre järnålder till det medeltida Trosa stad vid kyrkplatsen och slutligen till dagens Trosa stad under början av 1600-talet. I Vagnhäradområdet en omfattande bronsåldersbosättning. Många skärvstenshögar, hus- och odlingsterrasser, gravar, älvkvarnar och hållristningar av ovanlig typ. Två Husbygårdar med överplöjda storhögar. Bro- och vadställe vid Trosa by med runsten och runristningar i fast håll. Resterna av en befäst gård vid sjön Sillen. Sille radby. F.d. skola, prästgård m.m. Åda sätesgård med manbyggnad av C C Gjörwell, arbetarbostäder m.m. Äldre vägnät.

Litteratur

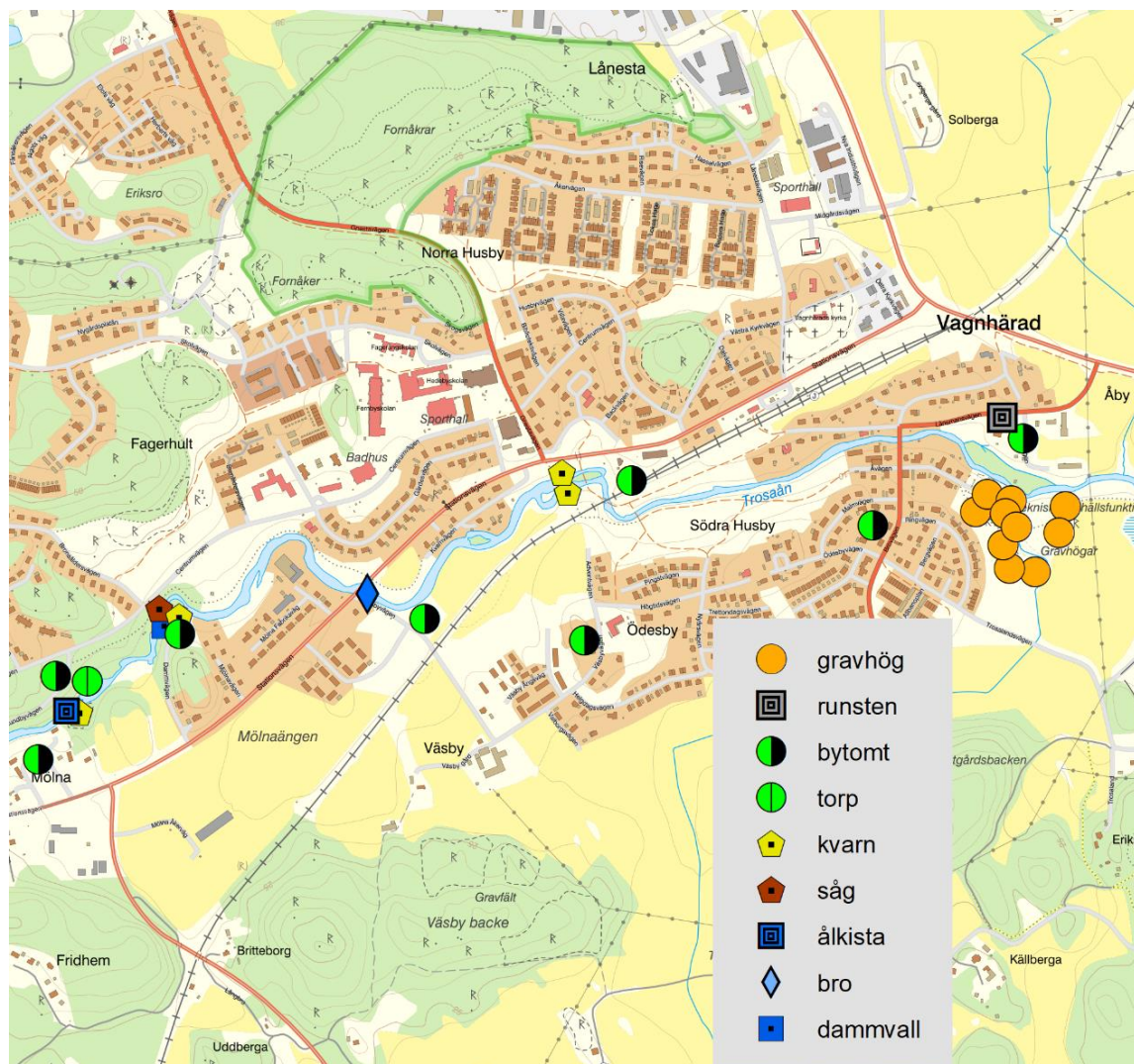
Broberg, Birgitta. 1979. Trosa. Medeltidsstaden 14. Stockholm.

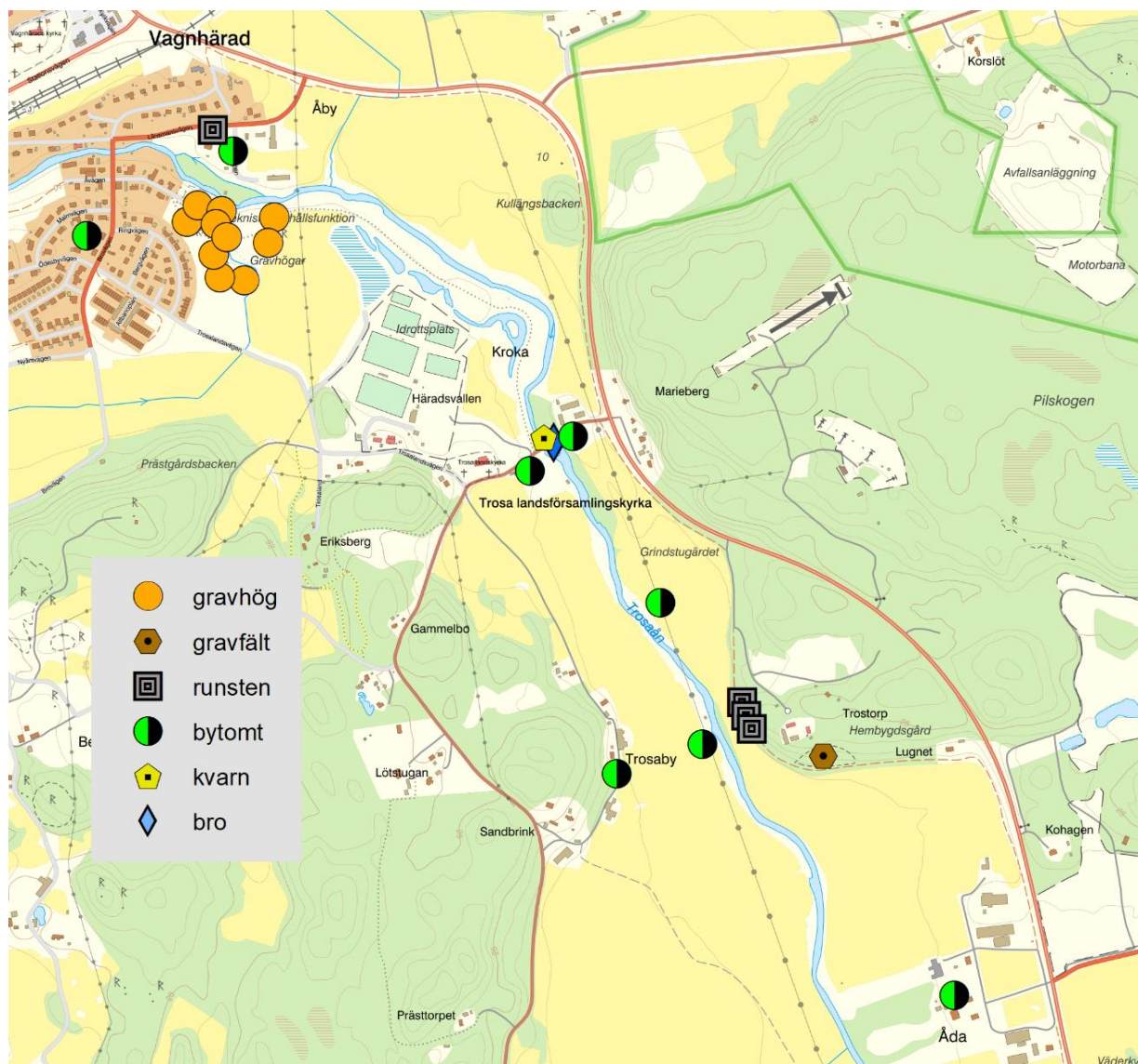
Collmar, Magnus. 1979. Trosa Stads äldsta historia. Södermanlands museum. Småskrifter 1.

Janzon, Kaj. 2006. Det medeltida Sverige (DMS) 2:2 Södermanland. Riksantikvarieämbetet 2006.

Ulfhielm, Anna och Lundgren, Helena. 2018. Trosaån. Vattenanknutna kulturmiljöer. Arkeologisk utredning. Trosa kommun. Södermanlands län. Almunga AB Rapport 2018:2.

Webjörn, Margit. 2010. Trosa 400 år - ett jubileum. Trosa hembygdsförening Årsskrift 2010.

KULTURMILJÖER	KULTURHISTORISK VÄRDERING
Kulturmiljö 1 – Nygård/Mölna	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 2 – Bro Väsby	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 3 – Husby/Ödesby	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 4 – Åby/Södra Husby	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 5 – Trosa landskyrka/ Trosaby/Östanåda	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 6 – Överåda	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 7 – Ytteråda	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 8 – Torpa/Hökberg	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 9 – Trosa kvarn/Trosa stad	Mycket högt värde för kulturmiljön

Tabellen visar de nio kulturmiljöerna inom Trosaån som framkom vid en arkeologisk utredning (se Ulfhielm och Lundgren 2018).

Rester efter Nygårds såg (Trosa-Vagnhärad 679) inom kulturmiljö 1.

Bilaga 1

Tabellen visar vilka lämningar som är registrerade i Kulturmiljöregistret i 26 områden. De lämningar som finns inom område nummer 27 Trosaån är inte med i tabellen.

NR = nummer i tabellen

NYTT ID = det nummer som lämningen har i Kulturmiljöregistret.

TIDIGARE ID = det nummer som lämningen hade i FMIS/Fornsök.

LÄMNINGSTYP = följer Riksantikvarieämbetets praxis för lämningar.

A B = ANTIKVARISK BEDÖMNING, följer Riksantikvarieämbetets rekommendationer för bedömning av lämningar.

Fornlämning, MF = möjlig fornlämning, ÖKL = övrig kulturhistorisk lämning, IAB = ingen antikvarisk bedömning

NR	NYTT ID	TIDIGARE ID	Lämningstyp	A B
1	L1982:1945	Gåsinge-Dillnäs 544	Småindustriområde	ÖKL
2	L1982:1946	Gåsinge-Dillnäs 545	Husgrund, historisk	ÖKL
3	L1982:1957	Gåsinge-Dillnäs 542	Dike/ränna	ÖKL
4	L1982:7524	Trosa-Vagnhärad 639	Färdväg	Fornlämning
5	L1982:7525	Trosa-Vagnhärad 650	Bytomt/gårdstomt	MF
6	L1982:8255	Trosa-Vagnhärad 663	Boplats	Fornlämning
7	L1983:6570	Västerljung 43:1	Borg	Fornlämning
8	L1984:17	Gåsinge-Dillnäs 418:1	Hägnad	ÖKL
9	L1984:94	Gåsinge-Dillnäs 505:1	Bytomt/gårdstomt	MF
10	L1984:362	Gåsinge-Dillnäs 16:1	Hyttområde	Fornlämning
11	L1984:437	Gåsinge-Dillnäs 20:1	Fångstgrop	Fornlämning
12	L1984:438	Gåsinge-Dillnäs 20:2	Kvarn	IAB
13	L1984:453	Gåsinge-Dillnäs 287:2	Dammvall	MF
14	L1984:454	Gåsinge-Dillnäs 287:1	Hyttområde	Fornlämning
15	L1984:463	Gåsinge-Dillnäs 365:1	Bytomt/gårdstomt	MF
16	L1982:8427	Västerljung 309	Fångstanläggning, övrig	Fornlämning
17	L1982:8428	Västerljung 310	Hamnanläggning	ÖKL
18	L1982:8432	Västerljung 311	Hamnanläggning	ÖKL
19	L1982:8433	Trosa-Vagnhärad 660	Fångstanläggning, övrig	Fornlämning
20	L1982:8434	Västerljung 312	Bro	Fornlämning
21	L1982:8435	Västerljung 313	Hamnanläggning	ÖKL
22	L1983:6570	Trosa-Vagnhärad 43:1	Borg	Fornlämning
23	L1984:7952	Trosa-Vagnhärad 15:1	Gravfält	Fornlämning
24	L1985:355	Gåsinge-Dillnäs 300:1	Hytt-och Hammarområde	Fornlämning
25	L1985:1232	Björnlunda 49:1	Gravfält	Fornlämning
26	L1985:1441	Björnlunda 133:1	Gravfält	Fornlämning
27	L1985:1474	Björnlunda 177:1	Gravfält	Fornlämning
28	L1985:1499	Björnlunda 140:1	Gravfält	Fornlämning
29	L1985:1529	Björnlunda 194:1	Gravfält	Fornlämning
30	L1985:1610	Björnlunda 308:1	Bytomt/gårdstomt	Fornlämning
31	L1985:1894	Björnlunda 61:1	Gravfält	Fornlämning

NR	NYTT ID	TIDIGARE ID	Lämningsstyp	A B
32	L1985:1910	Björnlunda 167:1	Bytomt/gårdstomt	Fornlämning
33	L1985:3303	Gåsinge-Dillnäs 293:1	Dammvall	ÖKL
34	L1985:3363	Gryt 293:1	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning
35	L1985:3983	Frustuna 161:1	Fornborg	Fornlämning
36	L1985:3777	Gryt 299:1	Boplats	Fornlämning
37	L1985:3804	Gåsinge-Dillnäs 10:1	Hyttområde	Fornlämning
38	L1985:4018	Gryt 209:1	Hammarområde	Fornlämning
39	L1985:4088	Gryt 178:1	Hyttområde	Fornlämning
40	L1985:4412	Gåsinge-Dillnäs 15:1	Hyttområde	Fornlämning
41	L1985:5479	Björnlunda 319:1	Fyndplats	ÖKL
42	L1985:7290	Frustuna 56:1	Fornborg	Fornlämning
43	L1985:7557	Frustuna 9:1	Hammarområde	Fornlämning
44	L1985:7898	Frustuna 182:1	Kloster	Fornlämning
45	L1985:8656	Kattnäs 22:1	Röse	Fornlämning
46	L1985:9388	Gåsinge-Dillnäs 9388	Kvarn	IAB
47	L1985:9424	Gåsinge-Dillnäs 379:1	Fyndplats	ÖKL
48	L1985:9490	Gåsinge-Dillnäs 309:2	Dammvall	Fornlämning
49	L1985:9503	Gåsinge-Dillnäs 363:1	Fyndplats	ÖKL
50	L1985:9452	Gåsinge-Dillnäs 415:1	Lägenhetsbebyggelse	ÖKL
51	L1985:9565	Gåsinge-Dillnäs 394:1	Kvarn	IAB
52	L1985:9630	Gryt 203:1	Kvarn	MF
53	L1985:9639	Gåsinge-Dillnäs 397:1	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning
54	L1985:9793	Gåsinge-Dillnäs 540:1	Kvarn	ÖKL
55	L1985:9821	Gåsinge-Dillnäs 188:1	Hammar/smedja	MF
56	L1985:9850	Gåsinge-Dillnäs 298:1	Bro	ÖKL
57	L1985:9895	Gåsinge-Dillnäs 299:1	Hammarområde	Fornlämning
58	L1985:9906	Gåsinge-Dillnäs 309:1	Dammvall	Fornlämning
59	L1985:9922	Gåsinge-Dillnäs 379:2	Bytomt/gårdstomt	MF
60	L1985:9968	Gåsinge-Dillnäs 125:1	Gravfält	Fornlämning
61	L2015:9226	Vårdinge 2:1	Gravfält	Fornlämning
62	L2021:4736	-	Dammvall	IAB
63	L2021:4737	-	Dammvall	IAB
64	L2021:4738	-	Kvarn	IAB
65	L2021:4739	-	Dammvall	Fornlämning
66	L2021:4740	-	Träindustri	IAB
67	L2021:4741	-	Träindustri	IAB
68	L2021:4742	-	Träindustri	IAB
69	L2021:4743	-	Dammvall	IAB
70	L2021:4744	-	Dammvall	IAB
71	L2021:4745	-	Träindustri	IAB
72	L2021:4746	-	Kvarn	IAB
73	L2021:4747	-	Dammvall	MF
74	L2021:4748	-	Träindustri	IAB
75	L2021:4819	-	Kvarn	IAB
76	L2021:4820	-	Dammvall	ÖKL
77	L2021:4821	-	Dammvall	ÖKL

NR	NYTT ID	TIDIGARE ID	Lämningsstyp	A B
78	L2021:4822	-	Dammvall	ÖKL
79	L2021:4823	-	Dammvall	ÖKL
80	L2021:4824	-	Kvarn	IAB
81	L2021:4825	-	Träindustri	IAB
82	L2021:4826	-	Fångsanläggning	IAB
83	L2021:4827	-	Bytomt/gårdstomt	MF
84	L2021:4828	-	Kvarn	IAB
85	L2021:4829	-	Tegelbruk	IAB
86	L2021:4830	-	Kvarn	IAB
87	L2021:4831	-	Dammvall	IAB
88	L2021:4832	-	Kvarn	IAB
89	L2021:4833	-	Dammvall	IAB
90	L2021:4834	-	Dammvall	IAB
91	L2021:4835	-	Träindustri, såg	IAB
92	L2021:4836	-	Dammvall	IAB
93	L2021:4837	-	Bro	ÖKL
94	L2021:4838	-	Bro	MF
95	L2021:4839	-	Husgrund, historisk	IAB
96	L2021:4845	-	Träindustri, såg	IAB
97	L2021:4846	-	Dammvall	IAB
98	L2021:4847	-	Träindustri	IAB
99	L2021:4848	-	Dammvall	Fornlämning
100	L2021:4849	-	Träindustri	Fornlämning
101	L2021:4850	-	Dammvall	ÖKL
102	L2021:4851	-	Dammvall	IAB
103	L2021:4913	-	Kvarn	Fornlämning
104	L2021:4914	-	Industri, övrig	IAB
105	L2021:4915	-	Hyttlämning	IAB
106	L2021:4916	-	Träindustri	IAB
107	L2021:4917	-	Dammvall	IAB
108	L2021:4996	-	Dammvall	IAB
109	L2021:4997	-	Dammvall	Fornlämning
110	L2021:5001	-	Dammvall	IAB
112	L2021:6123	-	Dammvall	ÖKL

Länsstyrelsen i Södermanlands län ger årligen ut ett stort antal rapporter och publikationer som samlas i Länsstyrelsens publikationsarkiv.

Rapporter och andra publikationer kan hämtas på följande webbadress:
www.lansstyrelsen.se/sodermanland/sv/publikationer

www.lansstyrelsen.se/sodermanland